

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE DIŞ TİCARET AÇIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

YÜKSEK LİSANS

Zarife TAŞ

ARALIK-2021
GÜMÜŞHANE

**T. C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE DIŞ TİCARET AÇIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND FOREIGN
TRADE DEFICIT**

YÜKSEK LİSANS

Zarife TAŞ

**ARALIK-2021
GÜMÜŞHANE**

**T. C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

KAMU HARCAMALARI VE DIŞ TİCARET AÇIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

**THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND FOREIGN
TRADE DEFICIT**

YÜKSEK LİSANS

Zarife TAŞ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKKUŞ

**ARALIK-2021
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmalarını kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22/12/2021

.....
Zarife TAŞ

TEŞEKKÜR

Ekonominin bütününde, kamu ekonomisinin hangi büyüklükte olduğunu gösteren temel ölçüt kamuya ait yapılan harcama miktarıdır. Bir ekonomide devlete ait harcamaların artıp azalması makroekonomik göstergelerin işleyişini etkilemektedir. Ülkelerarası rekabetin ve gelişmişliğin en önemli göstergesi ülkelerin dış ticarete vermiş oldukları dış ticaret fazlası veya dış ticaret açıklarıdır. Dış ticaret açığı ticaret dengesi veya denge başlığı altında yer almaktadır. Dış ticaret açığına çeşitli değişkenlerin neden olabileceği savunulmaktadır. Çoğunlukla dış ticaret açıklarının nedeni olarak kamu harcamaları gösterilmektedir. Tez konusu olarak bu konunun seçilme nedeni Türkiye ekonomisinde bu iki değişkenin birbirleriyle olan etkileşimi ve tartışmaların odak noktasında yer almasıdır.

Tez çalışmasının planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKKUŞ'a, çalışmam boyunca maddi manevi desteğini esirgemeyen en kıymetli varlıklarına annem Şakire YÜCE ve babam Tayfun YÜCE'ye son olarak tez yazım sürecinde ve öncesinde zorlukları kolaylaştıran her kararında beni destekleyen, güven veren değerli eşim Onur'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zarife TAŞ
GÜMÜŞHANE-2021

ÖZET

Türkiye’de dış ticaret açıkları ekonominin bütünü için önemli bir sorun olarak görülmektedir. Dış ticaret açıklarının büyük boyutlara ulaşmasında çeşitli değişkenlerin farklı etkilerinin olduğu iddia edilmektedir. Çalışmalarda, dış ticaret açıklarının büyük boyutlara ulaşmasına neden olan değişkenlerden birinin kamu harcamaları olduğu savunulmaktadır. Bu çalışma kapsamında kamu harcamalarının dış ticaret açıklarının nedeni olup olmadığı ile ilgili Keynesyen Yaklaşım ve Ricardocu Denklik Hipotezi yaklaşımları çalışmanın teorik temelini oluşturacaktır.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi BEC sınıflamasına göre sermaye malları, ara mallar ve tüketim malları özelinde değerlendirerek aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Zaman serisi analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, 1994-2021 dönemi çeyreklik verileri kullanılmış olup, ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler, Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen saklı eşbütünleşme yöntemi ve asimetric nedensellik testleri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi ve asimetric nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret açığı, Kamu harcamaları, Keynesyen yaklaşım, Ricardocu denklik hipotezi, Saklı eşbütünleşme yöntemi

SUMMARY

Foreign trade deficits in Turkey are seen as an important problem for the economy as a whole. It is claimed that various variables have different effects on foreign trade deficits reaching large sizes. In the studies, it is argued that one of the variables that cause foreign trade deficits to reach large sizes is public expenditures. Within the scope of this study, Keynesian Approach and Ricardian Equivalence Hypothesis approaches will form the theoretical basis of the study, regarding whether public expenditures are the cause of foreign trade deficits.

In this direction, the aim of the study is to evaluate the relationship between public expenditures and foreign trade in the Turkish economy in terms of capital goods, intermediate goods and consumer goods according to the BEC classification, and try to reveal whether there is any relationship between them. In the study, in which the time series analysis method was used, quarterly data for the period 1994-2021 were used, and the relations between the variables discussed were examined using the hidden cointegration method developed by Hatemi-J and Irandoust (2012) and asymmetric causality tests. The findings revealed that there is a long-term cointegration relationship and an asymmetric causality relationship between the variables.

Keywords: Foreign trade deficit, Public expenditures, Keynesian approach, Ricardian equivalence hypothesis, Hidden cointegration method.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLOLAR DİZİNİ	XII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XIV
1. GİRİŞ	1
2. KAMU HARCAMALARI İLE İLGİLİ TEORİK BİLGİLER	4
2.1. Kamu Harcamalarının Tanımı ve Önemi	4
2.2. Kamu Harcamalarının Özellikleri	5
2.3. Kamu Harcamalarının Çeşitleri.....	6
2.3.1. Cari Harcamalar	6
2.3.1.1. Personel Harcamaları	7
2.3.1.2. Diğer Cari Harcamalar	7
2.3.2. Yatırım Harcamaları.....	8
2.3.3. Transfer Harcamaları	8
2.4. Kamu Harcamalarına Yönelik Yaklaşımlar	9
2.4.1. Kamu Harcamaları ve Klasik Yaklaşım.....	9
2.4.2. Kamu Harcamaları ve Keynesyen Yaklaşım	11
2.4.3. Kamu Harcamaları ve Ricardocu Denklik Hipotezi	13
2.5. Kamu Harcamalarının Artışı İle İlgili Yaklaşımlar	14
2.5.1. Wagner Kanunu	14
2.5.2. Peacock ve Wiserman Sıçrama Tezi	15
2.5.3. Musgrave'nın Kamu Harcamaları Yaklaşımı	18
2.6. Kamu Harcamalarındaki Artışı Belirleyen Nedenler	18
2.6.1. Kamu Harcamalarının Gerçekte Artış Nedenleri	20
2.6.1.1. İktisadi Nedenler	20
2.6.1.2. Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişmeler	21

2.6.1.3. Sosyal Nedenler	21
2.6.1.4. Siyasi Nedenler	21
2.6.1.5. Teknolojik Nedenler.....	21
2.6.1.6. Nüfus Artışı.....	22
2.6.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri.....	22
2.6.2.1. Bütçe Usullerinin Değişimi.....	23
2.6.2.2. Aynı Ekonomiden Nakdi Ekonomiye Geçiş	23
2.6.2.3. Enflasyon	23
2.6.2.4. Devletleştirme ve Kamulaştırma Giderleri	24
3. DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ TEORİK BİLGİLER.....	25
3.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi	25
3.2. İthalat Tanımı ve Türleri	26
3.3. İhracat Tanımı ve Türleri	29
3.4. Dış Ticaret Teorileri.....	32
3.4.1. Merkantilizm	32
3.4.2. Fیزیokratlar	34
3.4.3. Klasik Dış Ticaret Teorisi	37
3.4.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	38
3.4.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	39
3.4.3.3. Faktör Donatım Teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi)	40
3.4.4. Alternatif Dış Ticaret Teorileri	41
3.4.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	42
3.4.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi	42
3.4.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi	43
3.4.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	43
3.4.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	44
3.4.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi.....	45
3.4.4.7. Varlık Teorisi	46
3.5. Dış Ticaretin Tarihçesi.....	48
3.5.1. Dış Ticaretin Gelişimi	50
3.6. Dış Ticaret Açığı Nedenleri	57
3.6.1. İmalat Sanayi Sorunları.....	58
3.6.2. Enerji Açığı Sorunları	61
3.6.3. Rekabet Gücünün Yetersizliği	64

3.6.4. Diğer Nedenler	65
4. AMPİRİK ÇALIŞMALAR VE EKONOMETRİK ANALİZ	66
4.1. Ampirik Çalışmalar	66
4.2. Ekonometrik Analiz	69
4.2.1. Veri ve Yöntem	69
4.3. Ekonometrik Metodoloji	70
4.3.1. Durağanlık Analizi	70
4.3.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller(ADF) Birim Kök Testi	72
4.3.1.2. Phillips Perron(PP) Birim Kök Testi.....	72
4.3.1.3. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin(KPSS) Birim Kök Testi	73
4.4. Zaman Serilerinde Eşbütünleşme Kavramı.....	73
4.4.1. Johansen Eşbütünleşme Testi.....	74
4.4.2. Saklı Eşbütünleşme Yöntemi	76
4.5. Zaman Serilerinde Nedensellik Kavramı	77
4.5. 1.Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi	77
4.6. Uygulama ve Bulgular	79
5. SONUÇ VE ÖNERİ.....	98
KAYNAKÇA.....	100
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Kamu Harcamalarının Gerçekte ve Görünüşte Artış Nedenleri.....	19
Tablo 2. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	38
Tablo 3. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	39
Tablo 4. Dış Ticaret Teorileri.....	47
Tablo 5. 1923-1929 Yılları Dış Ticaret Verileri	50
Tablo 6. 1960-1980 Yılları Dış Ticaret Verileri	50
Tablo 7. 1981-1999 Yılları Dış Ticaret Verileri.....	55
Tablo 8. 2000-2020 Yılları Dış Ticaret Verileri	56
Tablo 9. Türkiye'nin Dış Ticaret Açığının Sektörel Dağılımı.....	61
Tablo 10. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Bilgileri.....	70
Tablo 11. ADF Birim Kök Test Sonuçları	80
Tablo 12. KPSS Birim Kök Test Sonuçları	80
Tablo 13. Phillips Perron Birim Kök Test Sonuçları	81
Tablo 14. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespit Edilmesi	82
Tablo 15. Serisel Korelasyon LM Testi	83
Tablo 16. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu Tespiti.....	83
Tablo 17. Serisel Korelasyon LM Testi	84
Tablo 18. VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğunun Tespiti	85
Tablo 19. Serisel Korelasyon LM Testi	86
Tablo 20. Hammadde Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme.....	86
Tablo 21. Tüketim Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme.....	87
Tablo 22. Yatırım Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme.....	87
Tablo 23. Pozitif ve Negatif Bileşenlerin Birim Kök Test Sonuçları	88
Tablo 24. Hatemi-J ve Irandoust Pozitif Bileşen Saklı Eşbütünleşme Test Sonuçları ...	90
Tablo 25. Hatemi-J Ve Irandoust Negaitif Bileşen Saklı Eşbütünleşme Test Sonuçları.	91
Tablo 26. Pozitif Bileşen Eşbütünleşme Tahmincileri.....	93
Tablo 27. Negatif Bileşen Eşbütünleşme Tahmincileri	94
Tablo 28. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	95
Tablo 29. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	96
Tablo 30. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	96

Tablo 31. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	97
Tablo 32. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	97
Tablo 33. Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları.....	98

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Peacock ve Wiserman'ın Kamu Harcamalarının Sıçraması Görüşü	16
Şekil 2. Sıçrama/Yer Değişirme Tezi	17
Şekil 3. İthalat Süreci	28
Şekil 4. İthalatın Yüzdeler Bileşenleri BEC Sınıflandırılması	29
Şekil 5. İhracat Süreci	32
Şekil 6. Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	45
Şekil 7. 1980 Yılı Sektörlere Göre İhracat Oranları	53
Şekil 8. SITC'a Göre 1980 Yılı Dış Ticaretin İthalat Oranları	53
Şekil 9. 1990 Yılı İhracatın Sektörlere Göre Dağılımı	54
Şekil 10. 1990 Yılı Dış Ticaretinin İthalat Oranları	55
Şekil 11. Türkiye'nin 1996-2020 Dönemi İmalat Sanayi İhracat ve İthalatının Gelişimi Milyar \$.....	60
Şekil 12. Türkiye'nin Enerji İthalatının Toplam İthalat İçerisindeki Payı.....	62
Şekil 13. Türkiye'nin Enerji İthalatının Toplam İhracat İçerisindeki Payı.....	63
Şekil 14. Türkiye'nin Enerji Dış Açığının Dış Ticaret Açığı İçerisindeki Payı	64
Şekil 15. Karakteristik Polinomun Ters Birim Kökleri	83
Şekil 16. Karakteristik Polinomun Ters Birim Kökleri	84
Şekil 17. Karakteristik Polinomun Ters Birim Kökleri	85

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller Testi
AIC	: Akaike bilgi kriteri
AR	: Otoresif süreç
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
BEC	: Geniş Ekonomik Kategorilerin Sınıflandırılması
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FPE	: Son Öngörü Hatası
GB	: Gümrük Birliği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HQ	: Hannan Quinn Bilgi Kriteri
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KPSS	: Kwiatkowski,Phillips,Schmidt ve Shin
KÜT	: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
LR	: LR Test İstatistiği
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PP	: Phillips Perron
SC	: Schwarz Bilgi Kriteri
SDF	: Standart Dickey Fuller
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TL	: Türk lirası
VAR	: Vektör otoresifyon
\$: Amerikan doları

1. GİRİŞ

Dış ticaret kavramı eski dönemlere dayanmaktadır. Ülkeler üretmedikleri malları başka ülkelerden alarak sosyal refahı arttırmak ve kaynakların elverişli kullanımını sağlamaktadır. Dış ticaret kavramı, ülkelerin karşılıklı olarak ilişkiler içinde olmalarını, kültürel ve sosyal anlamda birbirleriyle etkileşime girmelerini sağlamaktadır. Ülkelerin karşılıklı ticari etkinliklerindeki alım satım işleminin sonucu dış ticaret açığını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı bir ülkenin diğer ülkelerden satın aldığı ürünlerin, diğer ülkelere sattığı ürünlerden daha çok olması ticaret açığını oluşturmaktadır. Dengenin sağlanması dış ticarete önemli olan unsurlardan biridir. Bu demek ki, ülkelerin sattığı ve satın aldığı malın bedeli birbirlerine eşitse bu ideal bir dış ticarettir. Yani, sürdürülebilir dış ticaretin önemli şartı, dış ticaret dengesinin sağlanmasıdır (Yiğit, 2014).

Dış ticaret hacmi, teknolojik ilerleme ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte küresel boyutta yükselmektedir. Ülkelerin makroekonomik göstergelerinin değerlendirilmesinde kullanılan önemli göstergelerden biri olarak dış ticaret dengeleri yer almaktadır. Özellikle ülkelerin dış ticaret dengesindeki aksaklıklar döviz kurunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bir ülkenin ticaretteki dengesini belirlemek için ithalat ve ihracat önemli göstergeler arasındadır. Bu sebeple, bu iki değişken arasındaki ilişkinin ölçütleri önem arz etmektedir. Dış ticaretin temeli ihracat ve ithalat ile ilişkilidir. Bu nedenle, ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişki, ülkelerin ticari yapısını dünyanın geri kalanıyla şekillendirmek için yol gösterici konumu niteliğindedir.

İhracatın ithalatı karşılamaması dış ticaret dengesizliğinin nedenleri arasındadır. Böylesi durumlarda ticaret açığı meydana gelmektedir. Makroekonomik görünümün önemli göstergelerinden biri olan dış ticaret dengeleri uluslararası piyasalarda önem verilen göstergeler arasında yer almaktadır (Dağ ve Kızılkaya, 2019).

Ekonominin bütününde, kamu ekonomisinin hangi büyüklükte olduğunu gösteren temel ölçüt kamuya ait yapılan harcama miktarıdır. Bir ekonomide devlete ait harcamaların artıp azalması makroekonomik göstergelerin işleyişini etkilemektedir. Ülkeler arası rekabetin ve gelişmişliğin en önemli göstergesi ülkelerin dış ticarete vermiş oldukları dış ticaret fazlası veya dış ticaret açıklarıdır. Dış ticaret açığı ticaret dengesi veya denge başlığı altında yer almaktadır. Dış ticaret açığına çeşitli değişkenlerin neden olabileceği savunulmaktadır. Dış ticaret açıklarının önemli nedenlerinden biri olarak kamu harcamaları gösterilmektedir (Özpençe ve Ergen, 2017).

Kamu harcamalarını iki şekilde tanımlamak mümkündür. Dar anlamda kamu harcamaları, devletin bütçesiyle yapmış olduğu harcamalardır. Geniş anlamda kamu harcamaları ise, devletin bütçesiyle yapmış olduğu harcamalara ilaveten kamunun bütçe sistemi dışında olan diğer kamu kuruluşlarının yapmış olduğu harcamalar ile vergilerde muaflik, istisna yöntemi sebebiyle hükümetin almaktan vazgeçtiği vergi gelirlerinin toplamından oluşmaktadır (Pehlivan, 2013).

Dış ticaret açıklarının önemli nedenlerinden biri olan kamu harcamalarına ilişkin teoride karşımıza iki farklı görüş çıkmaktadır; Keynesyen Yaklaşım ve Ricardocu Denklik Hipotezi (Özpençe ve Ergen, 2017). Bu yaklaşıma göre hükümet kamuya ait harcamalarda artış gösterdiğinde kamunun borçlanma ihtiyacı artış gösterecektir. Kamuya ait borçlarda artış olması bu borcu finanse etmeyi zor duruma koyacak ve hükümet daha çok faiz ödemesiyle karşılaşacaktır. Yani, faiz oranlarında artış söz konusu olacaktır. Yükseliş gösteren faiz oranları yurt dışı faiz oranlarının sabit olması hipotezi altında yabancı yatırımcıları ülkeye çekecektir. Ülkeye giriş yapan yabancı para miktarındaki yükseliş döviz kurunu aşağı çekecek, bununla birlikte yerli toplumun ithal girdilere ödemiş olduğu miktar azalacak ve ithal mallara olan talepte artış yaşanacaktır. Kurdaki düşüşle birlikte ihracatta düşüş oluşacaktır. Hem ithalatın artış göstermesi hem de ihracatın düşmesiyle dış ticaret açığında yükseliş ortaya çıkacaktır (Mankiw, 2007).

Ricardocu Denklik Hipotezi ikiz açık varsayımını desteklememektedir. İkiz açık varsayımına göre vergideki indirimin hem bütçe açıklarını hem de dış ticaret açıklarını arttıracığı öngörülmektedir. Fakat Ricardocu denklik hipotezine göre vergilerdeki indirim sonucu bütçe açığı artış göstermekte ancak dış ticaret açıkları bu durumdan etkilenmemektedir (Boileau ve Normandin 2012'den aktaran Özpençe ve Ergen, 2017).

Elde edilen bulgular uzun dönemde kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında ilişkinin varlığını göstermekte ve kamu harcamalarında meydana gelen bir artışın dış ticaret açıklarını arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle çalışma Keynesyen yaklaşımı desteklemektedir.

Bu çalışmanın amacı kamu harcamaları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi BEC sınıflamasına göre sermaye malları, ara mallar ve tüketim malları özelinde değerlendirerek aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Bu çalışma Türkiye ekonomisinde 1994:Q1-2021:Q1 dönemi kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi BEC sınıflamasına göre dış ticaret istatistiklerini tüm ürün grubunda, Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen saklı eşbütünlüşme yöntemi ve asimetric nedensellik testleri ile incelenerek özgün değer kazanmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde kamu harcamalarına ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir. İlk olarak kamu harcamalarının tanımı ve çeşitleri hakkında bilgi verildikten sonra kamu harcamalarıyla ilgili yaklaşımlar ve kamu harcamalarının artış nedenleri ele alınmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, dış ticaretin tanımına, teorilerine, ithalat ve ihracat kavramlarına, dış ticaretin nedenleri ve tarihçesine değinilmiştir. Türkiye'nin en fazla açık verdiği sektörler ayrıntılı şekilde incelenerek sorunun kaynağı ele alınmıştır. Dış ticaret açığının sebepleri, tablo ve grafik yardımlarıyla ifade edilmeye çalışılmıştır. Son olarak üçüncü bölümümüzde ise, teorik ve ampirik olarak kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür ele alınmıştır. Ampirik analiz veri ve yöntemi tanıtılmış daha sonra çalışmanın bulguları sunulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında ise, tüm değişkenlerin pozitif ve negatif birikimli şokları arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı teyit edilmiştir. Dış ticaret açıkları ve kamu harcamaları arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığı eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır. Eşbütünleşme katsayıları FMOLS, DOLS ve CCR aracılığıyla tahmin edilmiştir. Eşbütünleşme katsayı tahmincilerinin sonuçları da bu sonuçları doğrular niteliktedir. Buna göre kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında pozitif yönde bir ilişki ortaya çıkmıştır. Literatür incelendiğinde kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu savunan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bazıları; Akbostancı ve Tunç (2002), Erdinç (2008), Bölükbaş, Yenipazarlı ve Bölükbaş (2017), Adıgüzel (2014), Augusto, Alberto ve Norman (2002) Özpençe ve Ergen (2017)'dir. Çalışmadan elde edilen bulguların literatürdeki diğer çalışmaların bulguları ile örtüştüğü görülmektedir. Eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra Türkiye'de kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında asimetrik nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla Hatemi-J (2012)'in geliştirdiği asimetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Test sonuçlarında ise kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında asimetrik nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur. Elde edilen bu sonuçlar toplu olarak değerlendirildiğinde nedensellik ilişkisinin varlığının literatürde yer alan Erdinç (2008), Lane ve Perotti (2003) çalışmasıyla uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2. KAMU HARCAMALARI İLE İLGİLİ TEORİK BİLGİLER

Bu başlıkta kamu harcamalarının tanımı ve önemi, özellikleri, çeşitleri, kamu harcamalarına yönelik yaklaşımlar, artışı ile ilgili yaklaşımlar ve son olarak kamu harcamalarının artışı belirleyen nedenler yer almaktadır.

2.1. Kamu Harcamalarının Tanımı ve Önemi

Tarihsel süreçte, toplumların içinde buldukları gelişim ve değişim beraberinde artan ve farklılık gösteren ihtiyaçları getirmiştir. Sürekli artış gösteren ihtiyaçlar karşısında devletin ekonomiye müdahalede bulunması zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle 1929'da yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar iktisadi ve mali literatürde fazla konusu geçmeyen kamu harcamaları, yaşanan Ekonomik Buhran sonucu ortaya çıkan müdahaleci devlet anlayışı ile maliye politikasında yer alan önemli araçlardan biri olarak kabul edilmiştir (Nadaroğlu, 1992). Devletin ve toplumların içerisinde bulunduğu duruma ve harcama şekline dayanarak çeşitli alanlarda ihtiyaçlar ortaya çıkmış buna bağlı olarak kamu harcamaları da çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Kamusal hizmetlerin karşılanması, iktisadi ve sosyal amaçların yerine getirilmesi için devlet kamusal harcamalar yapmak zorundadır. Dar anlamda kamu harcamaları denildiğinde, devletin nakit olarak gerçekleştirdiği harcamaların bütünü akla gelmektedir (Aksoy, 1994). Bu tanıma göre, devletin ve diğer kamu kurumlarının ne kadar gelire ihtiyaç duyduğunun tespit edilmesinde harcamalar önemli rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle devletin ve diğer kamu kurumlarının ihtiyaç duyduğu gelir miktarının tespitine yaramaktadır (Yılmaz ve Kaya, 2005).

Genel olarak kamu harcaması ifade edilecek olunursa, devletin himayesinde olduğu fonksiyonları uygulayabilmesi için yaptığı bütün işlerin maliyetine giren unsurların toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Yaşa, 1959). Yani kamu harcamaları sadece devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin nakit ve mal aracılığıyla yapmış oldukları harcamalar yanında, kamuya hizmet sağlamak için diğer kuruluşlarında yapmış oldukları harcamaları da ele almaktadır (Akdoğan, 2014). Geniş anlamda kamu harcamaları sadece merkezi idarelerin yapmış oldukları harcamaları değil, yerel yönetim harcamaları, SGK harcamaları, KİT harcamaları, kamu fonlarının yapmış oldukları harcamalar ve döner sermayeli kuruluşların yapmış oldukları harcamaları içine alan gruba kapsamaktadır (Öğretir, 2019).

Kamu harcamaları, bilimsel açıdan ve siyasi açıdan sürekli tartışma konusu haline gelmiştir. Bunun nedeni ise kamu harcamalarının finansman kaynağının vergiler olmasıdır. Devlet tarafından kamuya ait harcamaların fazla yapılması, devletin daha fazla vergi alması anlamına gelmektedir. Gelirinde sürekli artış yaşamak isteyen üretici güçlerin fazla vergi ödemek istememeleri ortaya çıkmaktadır. Vergilerin az olması, kamusal harcamaların da azalması anlamına gelmektedir. Bu sebeple, devletin fazla vergi almasını istemeyenler, kamu harcamalarına karşı çıkmaktadır. Ancak, bu harcamalara tamamen karşı çıkmak mümkün görülmemektedir. Çünkü toplumun ihtiyaçları kapsamına giren hizmetler vardır ve bunlar sadece kamu harcamaları ile yerine getirilmektedir. Bu sebeple, bilim adamlarından bazıları kamu harcamalarının önemini vurgularken “kamu harcamaları vardır ve bunlar mutlaka karşılanmalıdır” demişlerdir (Pehlivan, 2013).

2.2. Kamu Harcamalarının Özellikleri

Devletin düzenleyici rolünü yerine getirebilmesi, kamunun ihtiyaçlarını ve toplumsal bazı ihtiyaçları karşılayabilmesi için kullandığı kamu harcamalarının farklı özellikleri vardır. Bunlar:

- En önemli özelliği, kamusal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için daha önceden belirlenen yasal bir süreç içerisinde yapılmaktadır.

- Kamu harcamaları siyasi ve iktisadi özelliklere taşımaktadır.

- Sosyal ve ekonomik aktiviteleri düzenlemek için yapılmaktadır (Aslıkara, 2019).

- Kamunun yapmış olduğu harcamalar özel giderlerden farklılık göstermektedir.

Kamu giderleri kamu gelirlerinden önce belirlenmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, kamu ekonomisinde yapılmış olan harcamalar tespit edilmekte daha sonra gelirler belirlenmektedir. Ama özel ekonomide bu durum tam tersi olarak gerçekleşmektedir.

- Kamu harcamaları gerçekleştirilirken karşılığında para ödenmelidir.

Önceki zamanlarda da aynı şekilde yapılan harcamalar para ekonomisiyle yerini paraya bırakmıştır. Ancak, günümüzde nakit ödenmeyen kamu harcamaları da bulunmaktadır. Buna örnek verilecek olunursa, bazı zamanlarda işçi ve memurlara yapılan aynı yardımlar bu şekilde gösterilmektedir.

- Toplumun kamusal ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktadır.

Harcamaların yapılabilmesi ile kamusal ihtiyaçların arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Devlet dışa dönük malları sosyal amaçlarla üretmektedir.

• Kamuya ait yapılan harcamalar yetkili şahıslar tarafından yapılmaktadır (Kamu Makamları). Kamuya ait yapılan harcamaları, kendisine harcama izni verilmiş belirli kişiler yapabilmektedir. Harcama izni olmayan kişiler devlet adına harcama yapamamaktadır.

• Genellikle kamu harcamaları sürekli bir artış eğilimi göstermektedir. Bunun sebebi, sosyal devlet anlayışından kaynaklanmaktadır.

Kamu harcamalarının sürekli artış eğilimine iki açıdan bakılmaktadır: Miktar ve çeşit açısından bakılmaktadır. Yani, harcamaların miktar olarak artış göstermesi önce yapılmış olan harcamaların rakamsal olarak büyümesini ifade ederken, çeşit olarak artış göstermesi harcama alanlarına yenilerinin katılmasını ifade etmektedir (Erdem vd., 2007).

2.3. Kamu Harcamalarının Çeşitleri

Türkiye bütçe sisteminde kamu harcamaları 3 grupta incelenmektedir. Bunlar: Cari Harcamalar, Yatırım Harcamaları ve Transfer Harcamalarıdır.

2.3.1. Cari Harcamalar

Kamuya ait yapılan tüketim ile ilgili harcamaları kapsamaktadır. Cari harcamalar, genellikle “sermaye teşkilinden çok devletçe yerine getirilmesi zorunlu olan hizmetler karşılığında yapılmaktadır” (Erdoğan, 1994).

Harcamalar ele alındığı dönemde, GSMH’ya katkıda bulunmaktadır. Bu giderler, ekonominin üretim güçlerini kullanmak amacıyla gerekli mal ve hizmetlerin satın alınması için yapılmaktadır. Bu sebeple, genellikle büyük bir bölümünü personel için yapılan harcamalar, diğer bölümünü ise dayanıklı olmayan mal ve hizmetler için yapılmış olan harcamalar oluşturmaktadır (Oktar, 1999). GSMH’ya katkıda bulunan giderlerin bazıları iktisadi büyüme ile ilişkilendirilmiştir. Yani iktisadi büyüme ile ilgili cari harcamalar daha ziyade milli eğitim, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi sonucu insan üzerine yapılan yatırımlar cari harcamalardan oluşan cari giderlerdir (Sarıkaya, 2008). Başka bir tanımlamaya göre cari harcamalar, bir dönem içerisinde birden çok kullanılan ve kazancı süreklilik gerektirmeyen, her sene devam eden mal ve hizmetler için yapılan harcamalar olarak tanımlanmaktadır (Kalenderoğlu, 2012).

Ekonominin refah seviyesinin geliştiği süreçte kıt kaynaklar ile gerçekleştirilmiş olan kamuya ait yatırımlardan yüksek seviyede verim alabilmek amacıyla, nitel ve nicel açıdan yeterli düzeyde cari harcama yapılması gerekmektedir. Cari harcamalar; iş gücü, su, elektrik, akaryakıt, kırtasiye gibi kısa ömürlü girdilerin satın alınması amacıyla

yapılmakta olan harcamalardan oluşmaktadır. Buna ilaveten, kamuya ait olan bina, teçhizat, makina gibi sabit tesislerden faydalanmak amacıyla gerekli girdilerin satın alınmasında da cari harcamalar kullanılmaktadır (Özbaran, 2004).

Tüketim amacıyla yapılan harcama olmasından dolayı, cari harcamalar her sene süreklilik göstermektedir (Yıldıran, 1988). Bu nedenle tüketim dengesi ile bağlantılı ve genelde milli gelirin kullanılmasını açığa vurmaktadır. Klasik Maliyeciler, bu harcamaları ‘adi harcamalar’ olarak adlandırmışlardır.

Devlet mekanizmasının işleyişini cari harcamaların fonksiyonu sağlamaktadır. Bu harcamalar mal ve hizmetin satın alınmasında kullanıldıkları için ekonominin işleyişinde toplam arz toplam talep dengesi, efektif talep seviyesini ve ekonominin makro dengelerini etkilemektedir. Ekonomide tüketim hacmini cari harcamalar doğrudan doğruya etkilemektedir. Bu sebeple, yatırım mallarına olan talep tüketim mallarına karşı talepten doğma bir talep olduğu için, cari harcamadaki yükseliş ekonomide yatırıma ait harcamaları yükseltebilir, uyarılmış yatırımların ortaya çıkmasına neden olabilir, hızlandıran prensibini harekete geçirebilmektedir (Türk, 2002). Bu harcamaların birbirini etkiye uğratmasıyla cari harcamalardaki azalış yatırımları olumsuz etkilemektedir. Bunun nedeni herhangi bir ekonomide “cari harcamaların optimum düzeyinin altında gerçekleşmesi durumunda önceden yapılmış kamu yatırım verimliliği azalabilir” (Heller, 1979), ya da cari harcamaların yeteri kadar gerçekleşmemiş olmasından dolayı ortaya çıkan üretimdeki kalite eksikliği, sağlık, eğitim, araştırma vb. beşeri sermaye harcamaları düşünüldüğü zaman, uzun dönemde ekonomideki gelişmişliği engelleyen unsurların oluşumuna katkıda bulunabilir (Ataç ve Ataç, 1992).

Cari harcamalar “Personel Harcamaları” ve “Diğer Cari Harcamalar” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

2.3.1.1. Personel Harcamaları

Personel harcamalarının içinde yer alan unsurlar; kamu idarelerinde çalışanların aylıkları, işçi ücretleri, sözleşmeli personellerin aldığı ücretler, tazminat ve ödüller, cenaze giderleri ve diğer personel giderlerinden oluşmaktadır.

2.3.1.2. Diğer Cari Harcamalar

Diğer cari harcamalar devletin fonksiyonlarının yürütülebilmesi için personellere yapılan giderlerin dışında yapmış olduğu gerekli harcamalardan oluşmaktadır. Bu harcamalar bütçe tekniğine paralel olarak; yolluklar, hizmet alımları, tüketim malları ve malzeme ile demirbaş alımlarından oluşmaktadır (Sarıkaya, 2008).

2.3.2. Yatırım Harcamaları

Üretimdeki artışa neden olan ve GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla)'ya olumlu yönde katkıda bulunan harcamalardır. Kamuya ait olan yatırım harcamaları aynı özel sektördeki gibi ekonomideki üretim kapasitesini yükseltmeye yöneliktir ve sermayedeki stokların veya mal stoklarının artmasını sağlayan harcamaları kapsamaktadır.

Türkiye'deki başlıca yatırım harcamaları; makine, teçhizat ve taşıt alımları ile yapı tesis, büyük onarım giderlerinden oluşmaktadır. Bu yatırım harcamalarının ortak özellikleri sermaye stokundaki artış, üretim kapasitesi ve istihdam yaratma ile ilgili harcamaları kapsamaktadır (Yılmaz ve Susam, 2001).

Yatırım harcamaları, verimliliği pozitif yönde etkileyen, kıt kaynakları daha iyi kullanarak verimlilikteki yükselişe sebep olan, bir veya daha fazla yıla yayılan mallara yönelik yapılmış olan harcamaları kapsamaktadır (Gürsoy, 1980). Aynı zamanda bu harcamalar ekonomideki toplam talep artış düzeyinde ve ekonominin büyümesinde pozitif yönde artış sağlamaktadır (Ulutürk, 1997).

2.3.3. Transfer Harcamaları

Ekonomi literatürüne A. C. Pigou tarafından kazandırılmıştır. Transfer harcamalarının amacı kamusal güvenliği sağlamaktır (Diler, 2011). Devletin herhangi bir mal alım satım işlemi yapmadan veya "ekonomik, sosyal ve mali sebeplerle uygun görülen şahıslara yapılan fon aktarmaları" şeklinde yapılmakta olan harcamalar olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 1988). Bu harcamalar ulusal gelir seviyesinde doğrudan bir etki yaratmamakta, yalnızca satın alma paritesinin özel şahıslar veya sosyal tabakalar arasında el değiştirmesine neden olmaktadır (Önder, 1974). Bu el değiştirmeler şahıs veya sosyal gruplara karşılıksız yapılmaktadır (Özdemir Özcan, 1999).

Harcamalar yapıldığında karşılık olarak, devlet mal ve hizmet elde etmemektedir. Bu harcamalar şahıs veya firmalara yapılmaktadır. Bu sebeple, devlet borçlarının faizi, sübvansiyonlar, sosyal sigorta yatırımları, sosyal güvenlik giderleri, refah harcamaları, işsizlik tazminatları, emekli kişilere verilen maaşlar ve kamuya ait borçların faiz ödemeleri gibi üretim faktörlerini satın almadan yaptıkları harcamalardan oluşmaktadır (Orhaner, 1992). Genellikle bu harcamalar, maddi açıdan belirli bir şeye sahip olmayan kişiler alım gücüne destek vererek gelir seviyelerini düzeltmek amacı taşımaktadır. Bunlar arasındaki şahıslara yapılan ödemelere örnek verecek olursak; sosyal sigorta ödemeleri, öğrencilere verilen karşılıksız burslar ve yoksul kişilere verilen yardımlar gösterilmektedir. Firmalara yapılan transferlere ise sübvansiyon ve vergilere yapılan indirimler örnek gösterilmektedir. Milli gelirin içinde transfer harcamalarının olması için,

karşılıksız ödeme yapılmış olan bireylerin ya da sosyal grupların bu ödemeleri, kendi giderlerinde kullanması gerekmektedir (Edizdoğan, 1998).

Transfer harcamaları dört bölümden oluşmaktadır: (Erginay, 1985).

Sosyal Transferler: Devlet tarafından sosyal amaçla yapılan transferlerden oluşmaktadır. Örneğin; sosyal yardım kurumlarına yapılan yardımlar, emekli sandığı, öğrencilere verilen burslar vb.

İktisadi Transferler: Devletin, iktisadi varlık yatırımlarına katkı sağlamak için yaptığı transferlerdir.

Mali Transferler: Devletin katma bütçeli kurumlara yapmış olduğu transferlerdir. (Üniversite, özel idareler, yerel yönetim gibi)

Borç Ödemeleri: Bütçe yılı içerisinde ödemesi yapılmamış giderlerin o yılı takip eden yılda ödenmesi transfer sayılmaktadır. Bunlara örnek olarak; devletin iç ve dış borçlanmalar karşılığında ödemiş olduğu faizler, borçların taksitleri, önceki yıllara ait zamanında ödenmemiş harcamalar ve geçmiş yıllara ait borçlardır (Aytaç, 2004).

2.4. Kamu Harcamalarına Yönelik Yaklaşımlar

Tarihsel süreç içinde kamu harcamalarına yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. İktisat biliminin ortaya çıktığı günden bugüne kadar, devletin kendi üstüne alması gerektiği rol ve buna yönelik kamu harcaması konusunda farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu bölümde kamu harcamalarına yönelik ve kamu harcamalarının dış ticaret açıklarının nedeni olup olmadığıyla ilgili görüşlere yer verilecektir.

2.4.1. Kamu Harcamaları ve Klasik Yaklaşım

Klasik iktisat görüşü serbestliği konu edinen ekonomik akımdır. Klasik akımın öncüleri D. Hume, A. Smith, Ricardo ve John S. Mill'dir. David Hume, devletlerin birikim sağlayarak ihtiyaçlarını gidermeleri gerektiğini savunmuştur (Bağcı, 2001).

Adam Smith'e göre, bireyler kendi çıkarları peşinden gitmesi sonucu, maksimizasyonun sağlanacağı görüşünü ileri sürmüştür. Yani bireysel büyüme ve kalkınma ile birlikte toplumsal kalkınma sağlanacaktır. Bu ifadeye göre, devletin ekonomiye müdahalesi gereksiz ve zararlı görülmektedir. İktisat yaşantısında "görünmez el" varlığı söz konusu ve bu görünmez el fiyat mekanizmasıdır. Ekonomide doğal dengenin görünmez el ile kendiliğinden sağlanacağını savunmaktadır. Smith'e göre kişilerin özgürlüğü, tarife ve ithalat kotalarını sınırlanmadan, yabancı kaynaklar dâhil, malların istenilen herhangi bir kaynaktan alınabildiği ve bununla beraber bireylerin kendi istediği işte ve yerde istihdam edildiği hakları kapsamaktadır. Aynı zamanda Smith,

devletin ücretleri düzenleme girişimlerine karşı çıkmaktadır. Sonuç olarak, ekonomik hayatta hükümetin görevinin olmadığı, kişilerin istediklerini yapabildikleri özgürlükleri, devletin sınırlaması olmaksızın, ekonomik büyümenin anahtar kelimeleri olan tasarruf etme, yatırım yapma ve sermaye biriktirme haklarını kapsamaktadır. Aynı zamanda ekonomik büyümenin önemli anahtarları olan tasarruf etme, yatırım yapma ve sermaye birikimi haklarını da ele almaktadır (Skousen, 2005).

Adam Smith, devletin tutumlu ve güçlü olmasından yanadır. Devletin dört işlevi uygulaması gerektiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, ulusal savunmanın sağlanabilmesi için donanımlı bir ordu; ikinci olarak, özgürlükleri ve mülkiyet haklarını koruyacak hukuk sistemi; üçüncüsü, kamunun yapmış olduğu işler (yollar, köprüler, limanlar ve diğer alt yapı projeleri) ; son olarak, kapitalist sistemde işbölümü sonucu zihinsel açıdan yabancılaştırmanın oluşturduğu etkinin giderilmesi, kamusal eğitimin sağlanması gibi işlevleri uygulaması gerekmektedir (Skousen, 2005). Klasik iktisadı savunanlar, ekonomideki düzenin doğallığını benimsediklerinden, tüm piyasalarda tam rekabet koşullarının geçerliliğini ileri sürmüşlerdir. Tam rekabet koşullarına göre mallar arasında homojenlik söz konusu, piyasanın denge koşullarını etkilemeyecek şekilde alıcı ve satıcıların çok olması, piyasaya giriş ve çıkışın serbest olması ve her iki kesimin de piyasa hakkında tam bilgiye sahip olmaları sebebiyle hükümetin ekonomiye müdahalede bulunmaması gerektiğini savunmuşlardır (Başar, 2012).

Smith'in klasik modeli ve "Laissez Faire" kapitalizmini geliştirmek görevi Fransız iktisatçı Jean-Baptiste Say ve Frederic Bastiat'a geçmiştir. İktisat bilimine Say'ın getirmiş olduğu yenilik "Her arz kendi talebini yaratır" olarak bilinen "Piyasalar Kanunu"dur. ¹ Bu sebeple uzun dönemde toplam arz toplam talebe eşit olacaktır. Piyasada ortaya çıkan dengesizliklerin kalıcılığı yoktur, geçicidir ve uzun dönemde liberal kapitalizm piyasa mekanizması aracılığıyla herhangi bir müdahale olmaksızın kendiliğinden işlemektedir (Skousen, 2005).

Devlet kaynakları savuran ve aynı zamanda da kaynakları aktif kullanmayan örgüttür. Bu nedenle, devlet ancak özel sektörün yapmadığı veya yapıldıktan sonra herhangi bir kâr getirisi olmayan iç güvenlik, dış güvenlik ve adalet hizmetlerini yerine getirmelidir. Bunları yaparken lazım olan fonları vergi aracılığıyla toplumdan almalı ve devletin toplayacağı vergiler tarafsız ve adaletli olmalıdır. Klasik yaklaşıma göre devletin bütçesi denk ve küçük boyutlu olmalıdır (Başar, 2012).

¹ Say Kanununu " Arz kendi talebini yaratır" şeklinde tanımlayan Say değil, Keynes'tir. Say, "Bir ürün üretilir üretilmez, o andan itibaren, kendi değerine tamamen eşit ölçüde olmak üzere, başka ürünler için piyasa yaratır." şeklinde üretimin nedeni olarak tüketimi işaret etmiştir.

Klasik yaklaşıma göre, harcama yapıldığı zaman yalnızca olağanüstü durumlarda denk bütçeden taviz verilebilir. Devletin borçlandığı durumlarda para piyasalarından değil de sermaye piyasalarından borçlanılmalıdır. Devlet para piyasalarından borçlandığı zaman toplam para arzı yükselebilir. Bu durumun yaşandığı ekonomide tam istihdamdayken, mal ve hizmet arzının sabit olmasıyla toplam para arzının yükselmesi enflasyonun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Genelde Klasik yaklaşımı savunanlar para istikrarını önemsemektedir. Bunun nedeni ise iktisat yaşamının en önemli aracının para olmasıdır. Para piyasasında meydana gelen herhangi bir dengesizlik yaşanması sonucu ekonomik istikrarsızlık ortaya çıkacaktır. Faiz oranlarının artış gösterdiği zamanlarda para piyasalarından borçlanması durumunda, hükümetin uygulamış olduğu transfer harcamaları artış gösterecektir. Vergi gelirlerini arttırarak kamu sektörü transfer harcamaları yapabilmektedirler. Ekonomik hayatta yüksek oranlı vergilerin olması durumunda toplumların harcamaları daralacak ve üretilmiş olan mal ve hizmetlere talep olmayacaktır. Klasik iktisada göre borçlanma, vadesi gelmeden önce vergi tahsil edilmesi ile benzer anlamı taşımaktadır (Türk, 2001).

Ekonomide dengesizlik ortaya çıktığı zaman devletin müdahalede bulunmaması gerekir. Bunun sebebi bu durumun geçici olmasından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde ekonomik denge sağlanacaktır. Klasiklere göre, ekonomide durgunluk yaşandığı zaman kamu harcamaları yükseltilmeli ve bu harcamalara bağlı olarak enflasyon olduğunda kamu harcamaları azaltılmamalıdır (Işık vd., 2004).

2.4.2. Kamu Harcamaları ve Keynesyen Yaklaşım

Kamu harcamalarındaki büyük yükseliş, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra birçok ülkede görülmüştür. Ülkenin savunulması için yapılan ve savaştan sonra kamunun yaptığı transfer harcamaları nedeniyle kamu harcamaları büyük bir şekilde yükselmiştir. Ayrıca savaştan sonra ülkelerde ortaya çıkan tahribatların giderilmesi için kamu harcamalarındaki yükseliş durdurulamayacak seviyeye gelmiştir (Pehlivan, 2005).

1929'lu yıllarda Klasik yaklaşımın savunduğu ekonominin kendiliğinden dengeye gelmesi görüşü yaşanmamış, gelir ve servet dağılımındaki farklılık artış göstermiş ve ekonominin büyümesi istikrarı uzak bir yapıya ulaşmıştır. Öncelikle ABD'de başlamış olan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran'ın ortaya çıkmasıyla Keynesyen Yaklaşım buhranın temel sebebinin talep yetersizliğinden kaynaklandığını ortaya koymuş ve toplam talep sonucu ortaya çıkan yetersizliklerin ancak kamunun genişletici maliye politikası uygulanarak giderilebileceğini ileri sürmektedir (Başar, 2012). Yani 1929'da yaşanan Ekonomik Buhran ile beraber yaşanan gelişmeler sonucu kamu harcamaları

Klasik iktisatçıların düşündüğü gibi korkulu rüya olmamıştır. Özellikle ekonomide dengesizlik yaşandığı zamanda kamu harcamalarının artırılmasının ya da azaltılmasının bazı ekonomik problemlerin çözümünde bir ilaç gibi kullanılabileceği savunulmuştur (Nadaroğlu, 1974).

Keynesyen görüşe göre, klasik iktisatçıların savunduğu gibi fiyatlar ve ücretler tam esnek değildir, yükseldiği zaman esnek, düşüş gösterdiğinde ise katıdır. Keynes, Klasiklerin “her arz kendi talebini yaratır” görüşüne karşı çıkmıştır. Bu görüşün yaşandığı dönemde 1929 Ekonomik Krizin yaşanmayacağını ileri sürmüştür. Klasik iktisat, tasarrufların faize bağlı olduğu görüşünü savunurken, Keynesyen görüş, tasarruflar gelirin fonksiyonu olduğu görüşünü savunmuşlardır. Keynesyen İktisat gelirin yükselmesiyle tüketimin ve tasarrufların da yükseleceğini, tasarrufların gelirin harcanmayan kısmı olduğunu iddia etmektedir. Keynesyen görüş klasiklerin görüşlerini yıkarak iktisat bilimine yeni ufuklar açmıştır (Kazgan, 2002).

Klasik yaklaşıma göre ekonomik denge tam istihdamda ve kendiliğinden sağlanırken, Keynesyen iktisada göre bu durum imkânsızdır, çünkü Keynes’e göre ekonomik denge durumu eksik istihdamda sağlanmaktadır. Ayrıca Keynes tam istihdam durumunun kaçınılmazlığını ve doğal bir durumdan ziyade tesadüfi bir şekilde olabileceğini savunmaktadır (Stewart, 1980). Keynesyen görüş, klasik iktisat biliminin tam bilgi sahibi olması koşulunu kabul etmemiş, emek arzının nominal ücretle emek talebinin ise reel ücretle bağlantılı olduğunu savunmuştur (Başar, 2012). Keynesyen iktisada göre bütçe açık verebilir. 1929’da yaşanan ekonomik kriz gibi daralma dönemlerinde bütçe bilerek açık vermeli ki mali politika aracı olarak kullanılabilsin.

Keynes’e göre genişletici mali politikaların uygulanması ile ortaya çıkan bütçe açıkları, dış ticaretteki açıkları arttırmaktadır. İhracatın azalmasıyla, toplam harcamalar ve milli gelir de azalacaktır. Gelirdeki azalma ise ulusal faiz oranının uluslararası faiz oranına yakınlaşmasına dek devam edecektir (Ulusoy, 2016). Keynesyen görüşe göre, ticaret açıklarını etkileyen en önemli faktör ekonomik hareketlerdir ve bu hareketlerin tahmini ise yerel gelir ile sağlanmaktadır. Keynes’e göre ticaret açıklarını azaltmak için daraltıcı mali politikalar kullanılmalıdır (Adıgüzel, 2014).

Bu yaklaşıma göre, hükümetin kamu harcamalarını arttırmasıyla kamunun borçlanma ihtiyacı artış gösterecektir. Kamunun yapmış olduğu borçların artması bu borcu finanse etmeyi zor hale getirecek ve hükümetin daha çok faiz ödemesine neden olacaktır. Yani faiz oranları artış gösterecektir. Faiz oranlarının yükselmesiyle yurt dışı faiz oranlarının sabit olduğu varsayımı ile yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesini sağlayacaktır. Ülkeye giren yabancı paranın miktarındaki artışlar döviz kurunu aşağı

çekecektir. Bununla birlikte yerli halkın ithal girdilere ödemiş olduğu miktar azalacak ve ithal girdilere olan talep artış gösterecektir. Döviz kurundaki azalış ayrıca ihraç edilen malların yabancı para cinsinden fiyatlarını arttıracak ve ihracat düşüş gösterecektir. Bu nedenle ithalatın artış göstermesi ve ihracatın azalmasıyla dış ticaret açığında artış ortaya çıkacaktır (Mankiw, 2007).

Keynesyen görüş ikiz açık hipotezini savunmaktadır. İkiz açık varsayımı bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında pozitif yönde ilişki olduğunu ve bütçe açıklarında ortaya çıkan yükselişin cari işlemler açığına sebep olduğunu iddia etmektedir. İkiz açık varsayımını açıklamaya yönelik Mundell-Fleming modeli kullanılmaktadır (Bolat vd., 2011). Mundell-Fleming modeline göre bir ekonomide, kamuya ait yapılan harcamaların kamu gelirleriyle karşılanamadığı durumda harcamalarda ortaya çıkan artış milli gelirin artmasına neden olacaktır. Milli gelirden ortaya çıkan yükseliş yurt içi toplam talepte ve faiz oranlarında artışa neden olmaktadır. Sermaye hareketliliğinin olduğu ekonomide, yurt içi faiz oranlarındaki artışın sonucu olarak ülkeye giren uluslararası sermaye akımlarındaki artış, ulusal paranın değer kazanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla ulusal paranın değer kazanması, yurtdışındaki malların fiyatlarını nispi olarak ucuzlatarak ithalat eğilimini arttırmakta ve ihracatı azaltmaktadır. Ulusal paranın değerindeki artış ve net ihracattaki azalma cari işlemler açığıyla sonuçlanmaktadır (Şahin, 2015). Bu sebeple Keynesyen görüşe göre, bütçe açığındaki artış dış ticaret açığına (cari işlemler açığına) neden olmaktadır.

2.4.3. Kamu Harcamaları ve Ricardocu Denklik Hipotezi

Bu hipotez Barro tarafından ileri sürülmektedir. Ricardian denklik kuramı cari ve bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi yok saymaktadır. Bu kurama göre dış ticaretteki denge, yatırımdaki miktarlar ve faiz oranları, bütçe açığındaki değişikliklerden etkilenmemektedir. Öncelikle bu hipotez hanehalkı davranışlarını öne çıkarmaktadır.

Kamunun bütçedeki açıkları borçlanarak finanse etmesiyle ileri zamanda bu borcu ödeyebilmek için vergilerin borcunu anapara ve faizi kadar yükseltmesi gerekecektir.

Rasyonel düşünen ve hareket eden bireyler vergilerin azalış göstermesiyle harcanabilir gelirlerinde ortaya çıkan yükselişi tüketim için değil, tasarruf için ayıracaklardır. Böylelikle, Ricardian kuramına göre, kamunun genişletici maliye politikası sonucu bütçenin açık vermesi, Keynesyen görüşten farklı olarak bireylerin tüketime gösterdiği davranışlarını değiştirmemektedir (Gök ve Altay, 2007).

Keynesyen yaklaşımın öne çıkardığı ulusal tasarruflardaki azalışın faiz oranı üzerindeki etkisinin yukarı yöndeki baskısı, Ricardian yaklaşım tarafından yok

sayılmaktadır. Diğer taraftan bu yaklaşıma göre kamunun yapmış olduğu tasarruflardaki azalış, bireylerin yapmış olduğu tasarrufların artışı ile dengelenmektedir. Sonuç olarak fertler, ileriki zamanda daha çok vergi ödeyeceklerini düşündüklerinden cari dönem için daha fazla tasarruf yapmaktadır. Keynesyen görüşün tersine, Ricardian kuramına göre bütçe açığında ortaya çıkan artış reel faiz oranına etki etmeyeceğinden cari açığı da etkilemeyecektir (Barro, 1974).

2.5. Kamu Harcamalarının Artışı İle İlgili Yaklaşımlar

Kamu harcamalarında ortaya çıkan yükselişleri yorumlamak için yazında kabul edilen bazı varsayımlar ön plana çıkmaktadır. Bu varsayımlardan ön plana çıkanlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.5.1. Wagner Kanunu

Kamunun yapmış olduğu harcamaların salt miktarı ve bileşimi, milli gelir içinde bir pay olarak zaman içinde değişiklik göstermektedir. Bu ilerlemenin ekonomik bünyede ve yükseliş yönünde olduğu iddiası ilk olarak Adolph Wagner tarafından ortaya atılmıştır (Bulutoğlu, 1981).

Adolph Wagner, (1835-1917) Alman okulu temsilcilerindedir. Wagner, milli gelirdeki yükselişin kamu harcamalarını da arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Wagner'e göre yüksek oranlı ekonomik gelişme, hükümetin kamusal etkinliklerinde de yükseliş ortaya çıkarır ve bu durum uzun dönem analizini kapsamaktadır (Peters, 2002). Keynes, kamu harcamalarının artışından dolayı, milli gelirden artış olduğunu, yani kamu harcamaların ve milli gelire doğru bağlantının olduğunu savunurken; Wagner milli gelirdeki artış sebebiyle kamu harcamalarında yükselişin, yani milli gelirden kamu harcamalarına doğru bağlantının olduğunu savunmaktadır (Tan vd., 2010). Wagner'e göre, kamu harcamalarındaki yükseliş hızı milli gelir artış hızından daha fazladır. Bu yaklaşım, maliye yazınında "kamu harcamaları artış kanunu" olarak adlandırılmaktadır (Pehlivan, 2005). Wagner, ekonomilerin büyüme düzeylerinin yükseliş göstermesiyle sosyo-ekonominin ileri seviyeye geleceğini ortaya koymuştur. Bu durum sosyal ve kültürel faaliyetlerin artış göstermesine neden olarak kamuda beklenen hizmetleri yükseltecektir. Yani, kamu harcamalarının yükseliş göstereceğini söylemektedir (Güder vd., 2016). Kamusal etkinlik artışı kelimesinin salt anlamı bir şey ifade etmez, kamunun yapmış olduğu etkinliklerin parasal tutarının milli gelirdeki nisbi payı yükseldiğinde reel bir artıştan söz edilebilir (Batirel, 1990). Gelişmekte olan ülkede sanayileşmenin hız kazanması ve kişi başına düşen reel gelirin artış göstermesiyle, o ülkede kamusal sektörün

yalnızca salt değil nisbi olarak da büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır. (Nemli, 1979). Wagner, kamusal etkinliklerin neden arttığını üç madde ile ortaya koymaktadır. Birinci madde, kamusal faaliyetlerde ortaya çıkan artışlardır. İkinci madde, gelirdeki artış ile bireylerin sosyal ve kültürel etkinlikler için yaptıkları harcamaların sonucunda ortaya çıkan artışlardır. Son olarak ise, teknolojinin ilerlemesiyle yükselen ekonomilerde yaşanan artışları ele almaktadır (Çetinkaya vd., 2017).

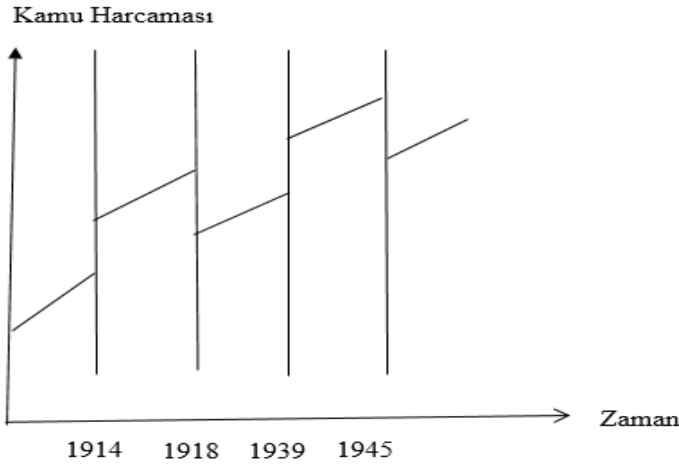
Wagner kamu harcamalarının gelişmekte olan ekonomilerde, toplumsal ilerleme sonucu ortaya çıktığını söylemektedir. Bu toplumsal ilerlemeler uzun dönemdeki değişikliğin sonucudur. Wagner, kısa dönemdeki değişikliklerde ise herhangi bir farklılığın olmadığını söylemektedir, çünkü finansal açıdan yaşanan zorluklar gibi bu değişikliklerin kamu harcamalarında bir sebep oluşturmayacağını savunmuştur (Bağdıgen ve Çetintaş, 2004).

2.5.2. Peacock ve Wiserman Sıçrama Tezi

Wagner kanununu sorgulayan A. T. Peacock ve J. Wiserman, kamu harcamalarının sıçrama tezini ortaya koymuşlardır (Galbraith, 1967). Wagner'in kamu harcamaları sürekli artış teorisi, uzun dönemli bir analiz olarak kısa dönemli dalgalanmaları göz ardı etmiştir. Kamunun yaptığı harcamaların durumuna göre İngiltere'de 1890-1960 dönemleri arasında araştırma yapan Peacock ve Wiserman, kamu harcamalarındaki yükselişin kararlı olarak değil, sıçramalı olarak ilerlediğini savunmuşlardır. Peacock ve Wiserman, Wagner'in nisbi artış temayülünü doğrulamakta ve harcamalardaki yükselişlerde başka nedenleri araştırmaktadırlar (Devrim, 1999).

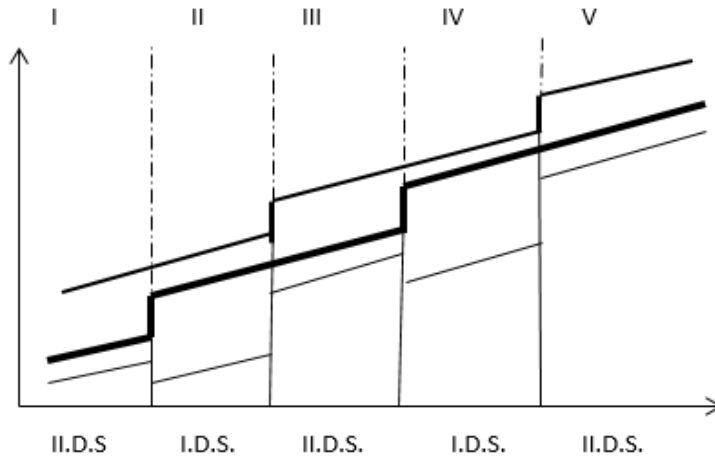
Ekonomi alanında İngiltere'de yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan ve Peacock-Wiserman'ın Sıçrama veya Eşik Tezi olarak adlandırdığı bu çalışmada, kamu harcamalarının sebebi olarak savaştan sonraki zamanlarda yükselen vergiler ile beraber artan kamu harcamaları gösterilmektedir. Savaştan önceki dönemlerde belli oranda olan vergiler savaşın olduğu zaman savaş giderlerini finanse etmek amacıyla sıçrayarak artış göstermiş ve arttırılmıştır. Fakat savaş sonlanınca bu vergilerde hiçbir azalış olmadığı, vergilerin savaştan sonra bozulan imar için kullanıldığı görülmüştür (Alkan Çelik, 2010). Peacock-Wiserman 1961 döneminde ele aldıkları çalışmalarında kamunun yapmış olduğu harcamalar konusunda hükümetin toplamış olduğu kamu gelirleri üzerinde durmuşlardır. Savaş gibi büyük bunalım zamanlarında sıçrama şeklinde artış yönlü olarak kamu harcamalarının yükseldiğini görmüşlerdir. Savaş zamanında sıçrayarak artış gösteren kamu harcamaları savaşlar ortadan kalktığında azalış gösterse bile bu seviye eskiye kıyasla daha yüksek olacaktır ve yükseliş seyri gösterecektir (Mutluer vd., 2010).

Savaş sona erdiği zamanlarda bile kamu harcamalarının eski düzeyine dönmediği Şekil 1’de gösterilmektedir (Edizdoğan, 2008).

Şekil 1. Peacock ve Wiserman'ın kamu harcamalarının sıçraması görüşü (Edizdoğan, 2008: 59)

Şekil 1’de uzun dönemde harcamalarda yükseliş meydana gelmekte ve İkinci Dünya Savaşı yıllarını takip eden dönemlerde düzlük ortaya çıkmakla beraber bu durumu sıçramalar izlemektedir. Olağanüstü durumlarda doğal afet, savaş gibi, toplumlarda iz bırakan sosyal buhranların yaşandığı zamanlarda toplumların vergilere karşı göstermiş olduğu direnç kendiliğinden kırılmaktadır. Mükellefler eski düzeye kıyasla daha fazla olan vergi yükünü katlanabilir olarak kabul etmektedir. Sosyoekonomik problemlerin meydana gelmesi piyasa ekonomisiyle değil, devlet tarafından sorunun çözüleceği düşüncesi toplumun devlete sorumluluk yüklemesi etkisini önemli hale getirmektedir. Toplumun bu düşüncesine koşut olarak devlet, vergi gelirlerini ve harcama düzeylerini yüksek seviyelere çıkarma fırsatı bulur ve bu süre zarfında kamu harcamalarında yükseliş gözlemlenir. Olağanüstü süreçlerin sonlanmasına karşı yükseliş gösteren harcamalarda ve vergi oranlarında herhangi bir azalış etkisi gözlemlenmediği için yeni bir denge ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu geliri, devlet yeni ve çeşitli amaçlar için kullanmaya başlar (Şener, 2010).

Şekil 2. Sıçrama/yer değiştirme tezi (Cansız, 1996: 33).

- Toplam Kamu Harcamaları ve Katlanabilir Vergi Sınırı
- Arzulanan Kamu Harcamaları Düzeyi
- Sivil Kamu Harcamaları

Şekil 2’de kamu harcamalarıyla ilişkili sıçrama tezi açıklanmıştır. Yatay eksen de yıllar (normal ve olağanüstü zamanlar), dikey eksen de ise GSMH içindeki kamu harcamalarının payı gösterilmektedir. Peacock-Wiserman’ın birinci ve ikinci dünya savaşlarını ele alarak İngiltere açısından yaptıkları kamu harcamalarının sıçrama tezi gösterilmektedir. Şekil 2’de dönemler ele alındığında I, III ve V. dönemlerde; olağanüstü durumun oluşmadığı sürece mükellefler katlanabilir vergiden daha çok kamu harcamalarının olmasını beklemektedir. Kesiksiz olan düz çizgide belirtilmekte olan sınırlar mükelleflerin katlanabilecekleri vergi yükünü göstermektedir. Bu çizgide mükelleflerin en fazla, sunulan kamu harcaması kadar vergiye katlanabilecekleri gösterilmiştir. II. ve IV. yani toplumsal çalkantının olduğu dönemlerde vergi gelirlerine gereksinim duyulması ve ona dayanarak katlanılabilecek vergi yükü sınırı normal dönemlere kıyasla artış gösterecek ve bu artış kamu harcamalarının seviyelerini de yükseltecek. Bu artış istenilen kamu harcamaları ile gerçekleşen kamu harcamaları arasındaki ayrımı düşürecektir. Mükellefler karmaşık dönemlerde fazla vergi yüküne ve istenilen kamu harcamalarına alışacağından, karışık dönem son bulduktan sonra katlanılabilir vergi yükü ve istenilen harcamaların düzeyi normal zamanlardaki düzeye düşmeyecek ve bu durum harcamaların sıçrayarak arttığını ifade etmektedir (Kutbay ve Gere, 2019).

2.5.3. Musgrave'nın Kamu Harcamaları Yaklaşımı

1890-1948 dönemleri arasında Musgrave Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kamunun yapmış olduğu harcamalarda ortaya çıkan artışları gözlemlemiş ve savaşların yaşandığı zamanlarda savaşa ait harcamaların yapılması ile belirtilen dönemde ABD kamu harcamalarında genel bir yükseliş seyri olduğu sonucuna ulaşmıştır (Işık, 2014). Savaşa ait harcamalar ayrı tutulduğu yıllarda kamu harcamalarının milli gelire oranla düzenli olduğu sonucuna ulaşan Musgrave'e göre genel kamu harcamaları göz önünde bulundurulduğu zaman milli gelire göre artış gösteren harcamaların, sabit veya azalan bir düzey izlediği söylenilmemektedir (Edizdoğan vd., 2011).

R. A. Musgrave ve P. B. Musgrave (1989) Wagner Kanununun geçerli olduğunu ve nasıl yorumlanması gerektiği eleştirisine bakıldığında kamu harcamalarının yalnızca dolar seviyesinde yükselişler üzerinden anlatmanın yeterli olmadığı düşüncesini belirtmişlerdir. ABD'de 1890-1987 dönemleri arasında kamu harcamaları ile beraber fiyatlar genel seviyesi, nüfus ve GSMH yükselişleri de gerçekleşmiş ve bunlar göz önüne alındığında dolar seviyesinde kamu harcamaları 90 yıla yakın zamanda 2000 kattan fazla yükselmiş, ancak harcamalarının GSMH'ye oranı göz önünde bulundurulduğunda 5,83 kat artış sağlandığı izlenilmiştir (Akalm, 2017). Musgrave açısından kamu harcamalarına etki eden bir başka sebep ise ülkelerin kalkınma seviyeleri olmaktadır. Kalkınmanın başlangıç seviyesindeki özel sermaye harcamaları kamu harcamalarını belirlemektedir. Sermaye yetersizliği kamu harcamalarının nedenini oluşturmaktadır. Fakat kalkış aşamasına geçilmesi ile beraber ağırlık yavaşlayarak ortadan kalkmaktadır (Durmuş, 2006). Bu durum göz önüne alınarak kamu harcamalarındaki yükselişlerin tüm ülkeler için genel geçer kabullenecek şekilde gerçekleşmeyeceğini ve gerçekleşmiş olan yükselişlerin ise ülkelerin gereksinimlerine ve kalkınma seviyelerine göre çeşitli alanlarda gerçekleşeceğini göstermektedir (Aslıkara, 2019).

2.6. Kamu Harcamalarındaki Artışı Belirleyen Nedenler

Tarihsel dönemde kamu harcamalarındaki yükseliş ile ilgili yaklaşımlar Wagner Kanunu'nun üzerine gelişmektedir. Kamu harcamalarındaki yükselişin reel anlamda bir yükseliş olup olmadığı sorunu, gerçekte ve görünüşte yükselişe sebep olan unsurlar çerçevesinde ele alınmaktadır (Işık, 2014). Harcamalarda ortaya çıkan farklılıklar teorik olarak artış veya azalış ilerleyişinde gerçekleşmektedir. Fakat gerçek yaşama bakıldığı zaman kamunun yaptığı harcamalar çerçevesinde artış olduğu, hızın neredeyse sürekli yükseliş şeklinde olduğu görülmektedir (Aşgın, 2000). Uzun zamandır bakıldığında gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları, sürekli olarak değişiklik

göstermektedir. Bu değişiklik, önceden de anlatıldığı gibi genellikle yükseliş seyri halindedir. Geçmiş dönemlerde de bu durum fark edildiği için, kamu harcamalarındaki yükseliş araştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat bu artış ne zaman ve nasıl yükseldi soruları harcamalardaki yükselişini açıklama gereğini beraberinde getirmiştir.

Tablo 1. Kamu harcamalarının gerçekte ve görünüşte artış nedenleri (Öğretim, 2019: 97).

Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri	Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri
İktisadi Nedenler	Ülke ve Nüfustaki Değişmeler
Devlet Anlayışındaki Değişmeler	Enflasyon
Sosyal Nedenler	Bütçe Usullerinin Değişmesi
Siyasi Nedenler	Aynı ekonomiden nakdi ekonomiye geçiş
Teknolojik Gelişmeler	Devletleştirme ve kamulaştırma giderleri

Ülkelerin ekonomik ve siyasi durumları fark etmeksizin, her ülkede kısa dönemde geçici aksamalar dışında uzun dönemde süreklilik gösteren kamu harcamalarındaki artış nedenleri maliye alanının geçmiş dönemden itibaren ilgi alanını oluşturmuştur. Bu konuya bakıldığında, zaman ve değişen koşullar ile birtakım sebepler geçerliliğini kaybederken, bazı yeni unsurlar kamu harcamalarının yükselmesinde etkili olmaya başlamıştır. Örnek verilecek olursa; görünüşte artış nedeni olan bütçe usulündeki değişikliklerin kamu harcamalarını arttırıcı yönü günümüzde söz konusu değilken, her zaman dünyanın başka yerlerinde görülen terör olayları veya doğal afetler günümüzde kamu harcamalarındaki yükseliş sebepleri arasında yer almaktadır. Başka nedenler ise, savunma harcamaları gibi geçmişten günümüze kamu harcamaları üzerindeki arttırıcı etkisini devam ettirmektedir. Sebepler farklı olmakla beraber, bunlardan bazıları harcamaları reel olarak arttırmayıp, rakamsal açıdan görünüşte bir yükselişe sebep olmaktadır. Bu sebeple harcamalardaki yükseliş, genel kabul gören ayrımla görünüşte artış sebepleri ve gerçek artış sebepleri olarak iki başlık altında incelenmektedir.

Kamu harcamalarındaki artışların gerçek olabilmesi için, devletin artış gösterdiği kamu hizmetlerinde kullanmış olduğu mal ve hizmet miktarlarında bir yükselişin meydana gelmesi gerekmektedir. Görünüşteki artış sebepleri ise, gerçek artış nedeninin tersine, devletin kullanmış olduğu iktisadi mal ve hizmetlerin miktarlarında herhangi bir farklılık olmadığı gibi kamu harcamalarının rakamsal olarak artmış gibi göstermiş olan sebeplerdir (Gürsoy, 1978).

Harcamalardaki yükselişin, görünüşteki yükselişten ayırt edebilmek için iki ölçütten faydalanılabilmektedir. İlk olarak, kişi başına düşen kamu harcamalarının miktarıdır. Kişi başına düşen harcamalar miktarında cari fiyatlardaki artışa rağmen, kamu

hizmeti ya da mallarında gerçek olarak bir yükseliş ortaya çıkmıyorsa harcamalardaki yükseliş görünüştedir. Aksine harcamaların kişi başına düşen kısmında, kalite ve miktar konusunda yükseliş ortaya çıkmışsa kamu harcamalarında görülen artış gerçektir denilebilir. Bu konu çerçevesinde faydalanılabilecek ikinci ölçüt ise harcamaların milli gelir içerisindeki payıdır. Toplumda katlanılan yük daha anlaşılır şekilde ifade edilecek olursa, milli gelirin yüzdesi olarak hesaplanan kamu harcamalarındaki yükselişten bahsedilebilir. Kişi başına düşen kamu harcamalarının miktarında bir yükseliş söz konusu ise, milli gelirin yüzdesi olarak kamu harcamalarının toplam miktarı da artmaktadır. Bu artışın sebepleri ayrıntılı şekilde incelenmektedir (Cansız, 1996).

2.6.1. Kamu Harcamalarının Gerçekte Artış Nedenleri

Harcamalardaki artışın gerçek artış olmasını belirleyen unsurlar kamu harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) veya milli gelire oranla yükselmiş olması gerekmektedir (Erginay, 1943). Harcamaların artışından bahsedildiği zaman gerçek artış kastedilmektedir. Devletin yaptığı hizmetlerde, kalitede ve miktarda artış olması istenirse, devlet daha çok kamu harcaması yapmak zorunda kalır ve bu yapılan kamu harcamaları gerçek artışı göstermektedir (Tarhan Bölükbaş, 2017). Tablo 1'de kamu harcamalarının artışındaki sebepler; gerçekte ve görünüşte artış sebepleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar ayrıntılı şekilde incelenmektedir.

2.6.1.1. İktisadi Nedenler

Ekonomik süreklilik, büyüme ve kalkınma amacı ile devletin ekonomiye kamu harcamaları aracılığıyla müdahalede bulunması ve genişletici maliye politikası kapsamı içinde kamuya ait harcamaları yükseltmesi kamu harcamalarında gerçekte artışa neden olmaktadır. Devletin daraltıcı maliye politikası kapsamı içinde kamuya yapılan harcamaları azaltması kamu harcamalarında gerçekte azalışa sebep olmaktadır (Özmen, 2010). Tarihsel süreç kamu kesiminin büyümesini destekler nitelikte ve büyümeden elde edilen yararın eşit dağıtılması kapsamında devletin ekonomideki etkinliklerini genişletmesini zorunlu kılmaktadır. Zenginleşmiş toplumlarda sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, ulaşım vb. kesimlerde talepte artış oluşmakta ve bu kesimlerde yeni ve lüks hizmetlerin çoğunluğu kamu kesimince sağlanabilecek hizmetler olarak öne çıkmaktadır (Uluatam, 2005). Sınırsız insan ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği zaman özel ekonomi yeterli olmadığında, özellikle ekonomik sistem farklılıklarından dolayı devletin ekonomik unsur olarak yaptığı üretime ait etkinliklerin finansmanı için bütçe içinden fon ayırması gerekecektir. Devletin kamu harcaması yapması için ayırdığı fonlar kamu

harcamasına parasal anlamda arttırıcı bir faktör olmaktadır. Yapılan harcamanın karşılığında kişi başına düşen mal ve hizmetlerde de bir artış ortaya çıkmasından dolayı bu tür harcamalar gerçek artış sebeplerini oluşturacaktır (Öğretir, 2019).

2.6.1.2. Devlet Anlayışında Meydana Gelen Değişmeler

Günümüzde kamunun, daha iyi hayat standardı sağlama isteği daha büyük harcamalar yapmasını gerektirmektedir. Bu arzu, daha yüksek seviyede bir refahın yansımalarıdır. Yol, okul, su vb. artış gösteren kişisel refah arzuları kamu tarafından yapılan harcamaların yükselmesini sağlayacaktır (Kaya, 2006).

2.6.1.3. Sosyal Nedenler

Toplumlar da belirlenen amaçlar doğrultusunda belirli eğitim seviyesine ulaşılması, eğitimin herkese adil verilmesi, yoksullar ve kimsesizler için sosyal tesisler, sağlık tesisleri, dinlenme tesislerinin kurulması ve toplumun huzur içinde yaşamasını sağlamak amacıyla yapılan uygulamalar kamu harcamalarında yükselişi ortaya çıkarmaktadır (Diler, 2011).

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) %10'u düzeylerinde olan kamuya ait harcamalar yüzyılın sonlarına yaklaştığında; devletin toplumsal hizmetlerini yerine getiren bir vasıttan, toplumsal yararı maksimize eden bir araca dönüşmesiyle beraber GSMH'nin yarısını almıştır (Pehlivan, 2010). Değişen yapı sonucu devlete yüklenmiş olan toplumsal yükteki artış kamuya daha çok harcama yapma zorunluluğu yüklemiştir (Akdoğan, 2014).

2.6.1.4. Siyasi Nedenler

Kamuya ait yapılan harcamalarda siyasi yapı etkilidir. İktidar partilerinin görevlerini uygulaması ve seçmenlerin isteklerini gerçekleştirmek için gösterilen çaba devletin daha çok yeni sorumluluklar almasına neden olmakta ve bunun sonucunda da kamu harcamaları istikrarlı olarak yükselmektedir (Akdoğan, 2014).

2.6.1.5. Teknolojik Nedenler

Dünyanın herhangi bir yerinde bulunan teknolojik yenilikler kısa sürede tüm ülkelere ve topluma yayılmakta ve fertler de bu yeniliklerden faydalanmak istemektedirler, bu arzu aynı zamanda devletler üzerinde de bir baskı ortaya çıkarmaktadır. Yeni hizmetlerin meydana gelmesinden ziyade, teknolojik gelişmeler

eskiden beri görülmekte olan hizmetlerin daha iyi biçimde görülmesine, yani daha pahalı olmasına neden olmaktadır (Güner, 2002).

Kamuoyunda meydana gelen tazyik ve teknolojik ilerlemeler devletin etkinliklerini genişletmesine sebep olurken, kamuya ait harcamaları da yükseltmektedir. Örneğin, hava yolu ulaşımından şehirlerin faydalanmak istemesi, uçak alımı, havaalanı yapımı gibi harcamalara sebep olurken, ilerleyen teknoloji yardımıyla araba üretiminin yayılması ve devletin oluşma olasılığı olan kazaları engelleyebilmek amacıyla yapacağı yeni yollar da kamuya ait harcamaları yükseltecektir (Nadaroğlu, 2000). Teknolojik alandaki ilerlemeler, devletlerin yeni alanlara yönelmesini ve kamu harcamaları yapmasını oluşturmaktadır. Teknolojik gelişmenin varlığı kıt kaynakların daha aktif şekilde denetlenmesini ve üretim kapasitesinin yükseltilmesini tedarik etmektedir. Bu sebeple teknolojik alandaki ilerlemeler, devletlerin yapmış olduğu etkinliklerde ve yaptığı harcamalarda önemli ölçüde yükselişi ortaya çıkarmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde teknolojik alandaki ilerlemenin arka yüzünde eğitilmiş, vasıflı işgücü vardır. Teknolojik ilerleme ve vasıflı iş gücü bu yönden birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Bu durum verimlilik, ekonomik büyüme ve ülkelerin birbirleri arasındaki kazanç dağılımını belirlemektedir (Söylemez, 2004).

2.6.1.6. Nüfus Artışı

Devletin görmüş olduğu hizmetlerin farklılıkları ve nitelikleri açısından nüfus artışı etkili olabildiğinden, harcamaların gerçekte artmasına sebep olan unsurlar arasındadır. Nüfusun artış göstermesi ve yoğunlaşması; konut, eğitim, sağlık, vb. hizmetler için daha çok harcama yapılmasını ortaya çıkarır. Ayrıca yiyecek ve barınma gereksinimlerinin karşılanması çabalarının yanı sıra, insanların birlikte yaşam sürdürmelerinin gereği olarak ortaya çıkan yol, su, elektrik, temizlik, güvenlik, itfaiye, vb. gibi hizmetlerin gerçekleştirilmesi harcama düzeyini yükseltmektedir (Edizdoğan, 1998).

Nüfusun artış göstermesiyle, devletin sunduğu kamusal hizmetlerde talepteki yükseliş ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni, devletin yaptığı kamu mal ve hizmetinde üretimin miktar ve kalitesini nüfus ile arttırması gerekmektedir (Güner, 2002).

2.6.2. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Topluma yapılan hizmetlerde ve toplumun gereksinimlerinde önemli bir yükseliş görülmemesine karşın, harcama miktarlarının büyümesi bütçede oluşan rakamsal artışı ifade etmektedir (Ulusoy, 1989).

Yani topluma sunulan mal ve hizmetlerin kalitesinde bir yükseliş ortaya çıkmaya da farklı sebeplerden dolayı yapılmakta olan kamu harcamalarına ödenen değerlerde artışın yaşanması görünüşte artış olarak adlandırılmaktadır.

Kamu harcamalarının görünüşte artış sebepleri; bütçe usullerinin değişimi, aynı ekonomiden nakdi ekonomiye geçiş, enflasyon, devletleştirme ve kamulaştırma gideri olarak sıralanmaktadır.

2.6.2.1. Bütçe Usullerinin Değişimi

20. yüzyılın başlangıcına kadar, devletin bütçesi safi usule göre düzenlenirdi. Buna göre, elde edilen kamu gelirlerinden kamu giderleri düşülüyor ve geriye kalan tutar bütçede yer almaktaydı. Böylece alınan gelirle yapılmış olan harcamaların toplamı tek tek ve açık bir biçimde görülmemekte; gider ve gelir kalemleri birbirini saklıyordu. Günümüze baktığımız zaman ise, geçmiş dönemde kullanılmış olan ve yukarıda kısaca ele aldığımız bu sistemin yerine gayri safi usul geçmiştir. Bütçe usulündeki bu farklılık ile gider ve gelir kalemlerinin birbiriyle karşılaştırılması yapılmaksızın gösterilmesi bütçe rakamlarının görünürde artmasına sebep olmuştur (Akkaya, 2016).

2.6.2.2. Aynı Ekonomiden Nakdi Ekonomiye Geçiş

Kamuya ait yapılmış olan ödemelerin yani bu aynı ekonomi anlamına da gelmekte, nakdi ekonomiye geçiş kamu giderlerini kapsayan rakamlarda büyümeye yol açmaktadır. Önceden aynı olarak ödenmiş kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ile ilgili giderlerin, ekonomilerin gelişmesinden para ile döndürülmesi, yani nakdi olarak finanse edilmesi, topluma götürülen hizmetlerin boyutlarında farklılık görülmesi de kamu harcamalarında görünürde artışa sebep olmaktadır (Akdoğan, 2014).

2.6.2.3. Enflasyon

Kamu harcamalarının görünüşte yükseliş göstermesinin önemli sebeplerinden birini, bir ülkede paranın satın alım gücünde ortaya çıkan düşüşler oluşturmaktadır. Önceki zamanlarda bir miktar para ile karşılanan kamuya ait hizmetlerin, kalite veya miktarlarında bir değişiklik olmadığı halde daha yüksek paralar ödenerek gerçekleştirilmesi durumu, paranın değerinde düşüş olduğu anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda ise kamu harcamalarının görünüşte artışı gerçekleşmektedir. Paranın satın alma gücünü kaybetmesi ekonominin enflasyon içinde olduğu anlamına gelmektedir. Harcamalardaki yükseliş fiyatlardaki hareketlerden temizlendiğinde kişi başına düşen

mal ve hizmet miktarlarında bir yükseliş ortaya çıkmıyorsa bu artışlar görünüşte artışlardır (Arslan, 2005).

2.6.2.4. Devletleştirme ve Kamulaştırma Giderleri

Özel teşebbüslerin devlet teşebbüsüne dönüştürülmesi “devletleştirme” anlamına gelmektedir. Özel teşebbüs için devletleştirmede belirli bir bedel ödenmektedir. Bunun sonucunda da kamu harcaması parasal anlamda artmaktadır. Harcamalardaki yükselişle birlikte kişi başına sunulan mal ve hizmetlerde bir yükseliş meydana gelmiyorsa, bu artışın nedeni de görünüşte artış sebeplerinden birini oluşturacaktır (Öğretir, 2019).

3. DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ TEORİK BİLGİLER

Bu bölümde dış ticaretin tanımı ve önemi, türleri, teorileri, dış ticaretin tarihçesi ve son olarak dış ticaret açığı nedenlerine değinilmiştir.

3.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Önemi

Dış ticaret kavramını açıklamadan önce ticaret kavramının anlamını bilmekte fayda vardır. Çünkü dış ticaret kavramında asıl olan ticaret kavramının vurgusudur. Bu sebeple kısa bir şekilde ticaret kavramı açıklanacak olursa; ticaretin kelime anlamı, kazanç amacıyla yapılan her türlü mal ve ürün alım satım faaliyetlerinin tümü olarak ifade edilmektedir (TDK, 2012).

Dış ticaretin kelime anlamı ise, bir devletin yabancı devletlerle yapmış olduğu alışveriş, ihracat ve ithalatın tümü şeklinde açıklanmaktadır. Ekonomik anlamda ise, bağımsız devletlerarasında mal ve hizmetlerin yani ekonomik etkinliklerin konu edindiği ticari alışverişlerin tümü dış ticaret olarak ifade edilmektedir (Çakmak, 2012).

İktisat biliminin ortaya çıkmasından bugüne kadar, iktisadi büyümenin istikrarı ve düzeni için farklı araştırmalar ve fikirler ortaya atılmıştır. D. Ricardo ve A. Smith ile başlamış olan klasik görüş yazarları uzmanlaşma, iş bölümü ve serbest ticaret gibi kavramları ele alarak, serbest ticaretin ülkelerin refah düzeyini yükseltebileceğini savunmuşlardır (Köksal, 2016).

Dış ticaret; bağımsız ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdiği hizmet, mal, sermaye ve fikri mülkiyet hakları ticaretini kapsamaktadır. Bu anlama bakılarak dış ticaret kavramı, herhangi bir ülkede üretilen malların, sağlanmış olan hizmetlerin, sermaye ve fikri mülkiyet haklarının başka bölge veya ülkelerde satılması, dağıtılması ya da farklı şekillerde yarar sağlaması için tüketicilere veya aracılara sunulması etkinliklerinin tümünü kapsamaktadır. Dar anlamda dış ticaret kavramı, ihracat ve ithalat etkinlikleridir. Dış ticaret ülkelerin zenginleşmesi, kalkınması, ekonomik ve siyasal bakımdan dünyada söz sahibi olması, ekonomik birimlerin faydalarının maksimize edilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Teknolojinin ileri seviyesi ile desteklenen düzenli makroekonomik göstergelerin varlığı o ülkenin dış ticarete yüksek rekabet gücüne sahip olması anlamı taşımaktadır (Gültekin, 2006). Ulusal ticarete oranla, dış ticaret her zaman daha riskli görülmektedir. Dış ticarete ait işlemlerin gerçekleştirilmesinde farklı kültürler, iş deneyimleri, düzenlemeler, kanundaki değışiklikler ve dil sorunları ile beraber, dış

ticaretten kaynaklanan çeşitli temel riskler bu alanı daha fazla etkisi altına almaktadır (Polat, 2008).

Gelişmekte olan ülkeler ürettikleri hammaddeleri gelişmiş ülkelere sattığında, ülkeler açısından gelişmekte olan ülkelerin üretmiş olduğu mamul mallar pazar olmaktadır. Dış ticarete az gelişmiş ülkelerin ihracatı gelişmiş ülkelerin ithalatı olan hammaddeler, uluslararası ticaretin merkezini oluşturmaktadır. Bu durum az gelişmiş ülkelerde kalkınmak ve uyum içinde olan farklı sanayileri kurabilmek için yatırım malları, bazen de gıda ve tüketime ait olan malları içeren gruplar için gelişmiş ülkelerle ticaret yapma ihtiyacını gerektirmektedir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin yapılması dünyadaki uyum için dış ticareti önemli kılmaktadır (Karluk, 1991).

Ticaret performansının en önemli göstergesi dış ticaret açığıdır. Dış ticaret açığı, yabancı para birimi cinsinden değerlendirildiğinde, farklı ülke değerleriyle karşılaştırılırken zorluk yaşanılmaktadır. Dış ticaret açığının normalleştirilmiş ölçüsü ise ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Ülkeler arası karşılaştırma yapmak bu oranla daha kolay olacaktır. Örneğin, dış ticaret açığı tutar bakımından eşit olan iki ülkeden ilkinin ihracatı GSYİH'nin %10'u ve ithalatı GSYİH'nin %15'idir. İkinci ülkede ise oranlar, %35 ve %40 olarak düşünüldüğü zaman, iki ülke içinde dış ticaret açığı %5 olarak görülmektedir. Fakat ilk ülkenin karşılama oranı %67 diğer ülkenin ise %88'dir. Bu farkın nedeni ticaret hacmi daha fazla olan ülkenin diğeriyle aynı açığa sahip olmasına rağmen söz konusu açığı daha kolay kapatabilmesindedir. Dış ticaret hacmi fazla olan ülkelerin ihracatında ortaya çıkan az oranda bir yükseliş veya ithalatlarında ortaya çıkan az oranda bir azalış açığı daha basit bir şekilde kapatırken, dış ticaret hacmi düşük olan ülkelerde açığın kapatılması daha fazla ihracat oranının olmasını gerektirecektir (Köksal, 2016).

3.2. İthalat Tanımı ve Türleri

Dış ticaretin gerçekleşme sürecini ve dış ticaretin anlamını farklı kılan iki faktör vardır. Bunlardan birincisi mal veya hizmet alımı olarak nitelendirilen ithalat, ikincisi ise mal veya hizmet satımı olarak nitelendirilen ihracattır. Bu iki kavramın bilinmesi ve benimsenmesi dış ticaretin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır (Yiğit, 2014).

Aslında ithalat kavramı bir malın serbest dolaşıma girişini kapsamaktadır. Fakat ithalat olarak nitelendirilen bir malın serbest dolaşımı içinde olması için ithalat muamelesinin yürürlükte olan gümrük mevzuatına elverişli bir biçimde gerçekleştirilmesi ve fiili ithalat muamelesinin bitirilmesi gerekmektedir. Yani ithalatın nasıl gerçekleştiği

şu şekilde söylenebilir; bir malın ya da ekonomik değeri yürürlükteki olan gümrük mevzuatı ve ilgili düzenlemeler çerçevesinde, fiili ithalatının yapılması ve bedelsiz ithalat hariç ithalat tutarının kambiyo mevzuatı çerçevesinde ihracatçı ülkeye transfer edilmesi ile gerçekleşmektedir. (Karahana ve Canitez, 2008).

İthalat; herhangi bir ülkenin, diğer ülkelerin üretmiş olduğu mal ve hizmetleri satın almasına denilmektedir. İthalatı kamu kurumları, özel kurumlar veya kişiler yapabilmektedir (Zortuk, 2002). Başka bir tanımlamaya göre ithalat kavramı, ülkenin kanunlarına göre dış ticarete yasak olmayan malların lüzumlu evraklarla birlikte vergilerin ödenerek yurt içine giriş yapmasıdır (İpek, 2015). Buna göre ithalat, dış ticaret yapan ülkeler genelinde, yabancı ülkelerde üretilmiş mal ve hizmetlerin diğer ülkelerdeki alıcılar tarafından yasalara uygun olarak satılma muamelesidir (Bıdırdı, 2007).

İthalat türleri açıklanacak olursa:

Akreditifli İthalat: Alıcı tarafından, malı sevk etmeden önce bir banka vasıtasıyla satıcının bulunduğu konumdaki bankası gözetiminde malın sevk belgesinin tesliminin karşılığında ödenmek için kredi açtırmasıdır.

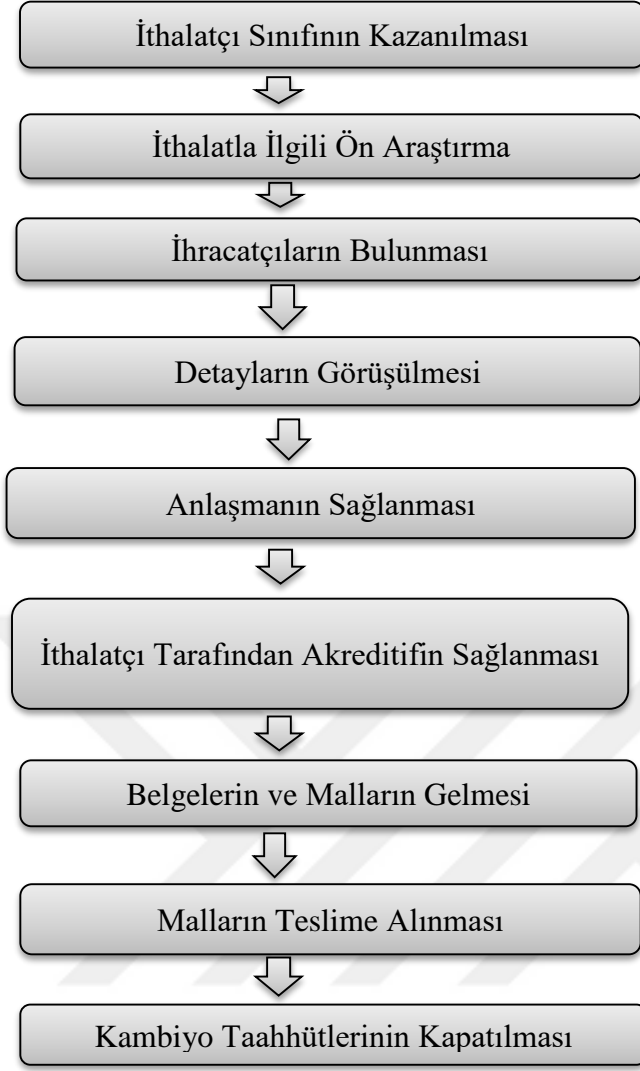
Mal Karşılığı İthalat: Malın gümrüklenmesinden sonra bedelini ödeyerek belgenin çekilmesiyle gerçekleşen ithalat türüdür.

Bedelsiz İthalat: Vergisi gıyaben ülkeye giren mallardır (özel eşyalar, hediyeler vb).

Belge (Vesaik) Karşılığı İthalat: Malın gelmesi şartı aranmadan ithalat yapılmış olan ülkeden yola çıktığını gösteren belgenin karşılığını ödeyerek bankadan belge alınması ile gerçekleştirilen ithalat türüdür.

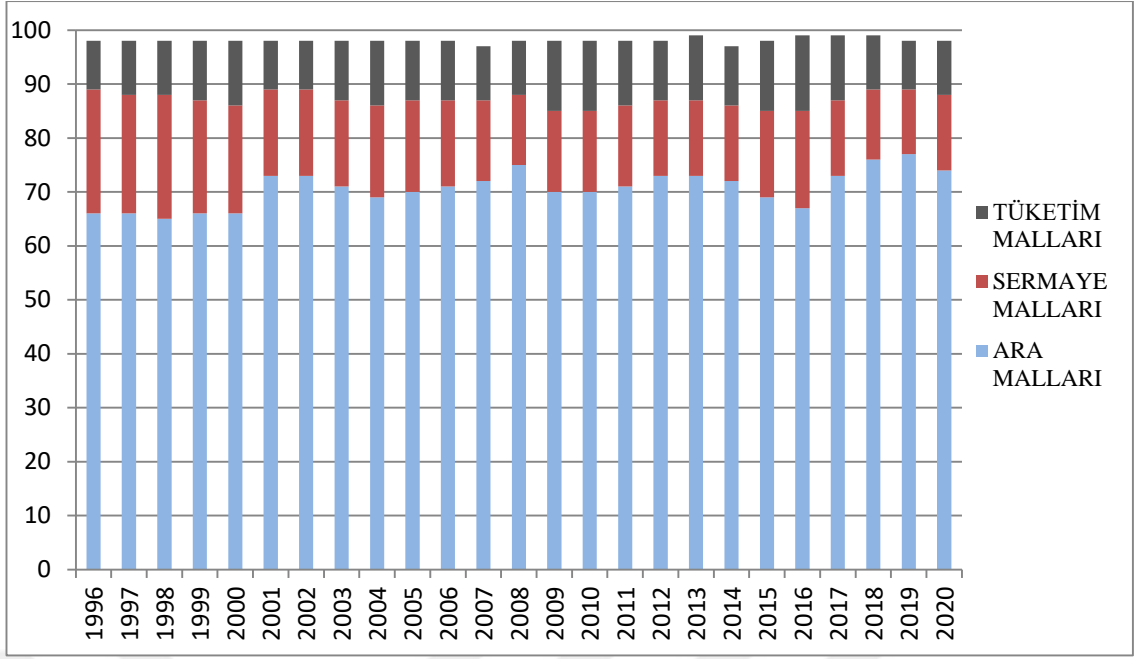
Kredili İthalat: Değeri sonradan ödenmek üzere yapılan vadeli ithalattır (Bağırta, 2018).

Geçici Kabullü İthalat: Amacı ihraç etmek olan ithalat türüdür. Serbest dolaşımda olmayan malların ithalat vergilerinin tümüyle ya da kısmen muaf olarak ticaret politikası tedbirlerine tâbi olmaksızın yeniden ihracına olanak sağlamasıdır (Yurdakul, 2017).

Şekil 3. İthalat süreci (Bedestenci ve Canitez, 2012: 113).

Şekil 3'te görüldüğü gibi, ithalatın işleme süreci alıcının ithalatçı sıfatını kazanması ile süreç başlamaktadır. Sonra ithalatçı yapacağı etkinlik için ön araştırma yapmakta ve etkinliği için gerekli ihracatçıları bulmaktadır. İhracatçıları bulduktan sonra ise gerekli olan detaylar görüşülür ve ithalatçının ihtiyaçları ve istediklerine uygun olan ihracatçı ile anlaşma sağlanır. Yapılan anlaşmada ödeme şekli akreditifli ise, ihracatçı bankasını ihracatçının lehine akreditifin açılması için yönerge verir. Bundan sonra, anlaşmaya uygun olarak mallar hazırlanmakta ve istenilen dokümanlarla birlikte ithalatçının ülkesine gönderilir. İthalata konu olan mallar ve dokümanlar ithalatçıya ulaştınca, ithalatçı malları alır ve gümrükleme aşamasına geçilir. Son olarak ise kambiyo taahhütleri kapatılmaktadır.

Şekil 4. İthalatın yüzdelerdeki bileşenleri BEC sınıflandırılması (TÜİK, 2021).

Birleşmiş Milletler'in malları son kullanımlarına göre gruplayan BEC (Broad Economics Categories: Geniş Ekonomik Kategoriler) sınıflandırma sistemine göre ithalatın 1996-2020 yılları arasındaki yüzdelerdeki bileşenler incelendiğinde, ithalatın içinde en büyük payın ara mallarına ait olduğu görülmektedir.

3.3. İhracat Tanımı ve Türleri

Ülkenin sınırları içerisinde serbest dolaşımda olan bir malın ülke dışına satılması ihracat olarak tanımlanmaktadır. Genelde satış işlemleri ülkelerin yönetmelikleriyle düzenlenmektedir. Satış işlemi yapıldığında ihracat niteliğini taşıyabilmesi için, gümrük yerinden mal ve hizmetin çıkış yapmış olması, ihracat mevzuatına satışın elverişli şekilde gerçekleşmesi ve satış değerinin ülkenin kambiyo mevzuatına elverişli şekilde yurda getirilmiş olması gerekmektedir (Gürsoy, 2007).

Genel olarak ihracat kavramı kurumlar tarafından ya da bireysel olarak üretimi gerçekleştirilmiş olan mal ve hizmetlerin yurt dışına satılmasıdır. Yani ihracat kavramı kısa bir şekilde dış satım anlamına gelmektedir. İhracat kavramı geniş anlamda açıklanacak olursa, herhangi bir ülkenin sınırları içerisinde serbest dolaşımda olan ya da yurt dışındaki herhangi bir ülkeden alınan mal ve hizmetlerin diğer ülkelerdeki ya da yurt içindeki serbest bölge sınırları kapsamındaki satışı neticesinde elde edilmiş olan değer, yasal süre gereğine göre herhangi bir banka vasıtasıyla Türk lirasına tahsil edilme sürecidir (Avcı, 2015).

Dar anlamda ihracat kavramı tanımlanacak olursa, yurt dışında bulunan yerleşik Türk vatandaşları veya yabancı ülkelerle gerçekleştirilen mal satışlarını ve söz konusu malların yurt dışına gönderilmesidir (Köksal, 2016). Aynı zamanda ihracat ülkelerin ekonomik zenginliği, işsizlik probleminin çözümü, ekonomik büyüme ve yüksek refah düzeylerine ulaşabilmek amacıyla önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Aygün, 2010). Başka bir tanımlamaya göre ihracat herhangi bir malın döviz karşılığı ile yabancı ülkelere yapılan satışlarıdır. Uluslararası pazarda herhangi bir malın rekabet gücü döviz kuru ile doğrudan alakalıdır. Döviz kurundaki düşüş, yani yerli paranın yabancı para karşısında değer kazanması, uluslararası pazarda söz konusu olan malı daha masraflı hale getireceği için malın rekabet gücünde azalış yaşanır. Dış ticaret yalnızca kalite, fiyat ve zamandan oluşmamaktadır. Bunun yanı sıra alıcı ve alıcının ülkesiyle alakalı ekonomik veriler, alıcı ülke tüketim alışkanlıkları gibi alıcıya ve ülkeye ait olan özellikler önem kazanmaktadır.

İhracat yaparken dikkate alınması gerekli olan unsurlar:

- Yurt dışına pazarlaması
- Tanıtma ve reklamın yapılması
- İhracata yönelik şekilde ürünün kalitesi
- Piyasa koşullarına ve uluslararası standartlara mutabık şekilde üretilmesi
- Dış satımın gerçekleştirilmesi
- Uygun olan nakliyenin ve ambalaj biçiminin seçilmesi
- İhracatçının ülkesindeki mevzuatı bilerek zamanında lüzumlu işlemleri tamamlaması

• İstenilen yere ürünün zamanında teslim edilmesine kadar uzanan türlü derecelerden geçmesi gerekmektedir (İpek, 2015).

İhracat türleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

Özellik Arz Etmeyen İhracat: Uygulama esnasında en çok karşılaşılan ihracat türlerinden biri olan özellik arz etmeyen ihracat, ihracatın gerçekleşeceği gümrük idaresine ihracatçı birliklerin onaylanmış olduğu gümrük beyannamesiyle başvuru yapılarak sağlanmaktadır. Buna ilaveten ihracı izin gerektiren veya ihraç edilmesi bütünüyle yasaklanmış malların dışında yapılan ihracattır. İhracat yapıldığı anda herhangi bir kurumdan izin alınmasına lüzum olmadığı gibi bir engel de mevcut değildir (Köksal, 2016).

Kayda Bağlı İhracat: İhracı kayda bağlı olan mallar Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yayımlanacak tebliğ ile belirlenmektedir. İhracı kayda bağlı olan malların ihracı kapsamında ihracattan önce, gümrük beyannamesi ile kayıt oluşturmak için İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği'nden müracaat edilmesi gerekmektedir. İhracatçı

birliklerin onayından geçtiği zaman bu onayın ihracatçı tarafından gümrük idarelerine bildirilmesi gerekmektedir. Bildirim süresi onay tarihinden itibaren uzatılmamak üzere otuz gündür. Fakat miktar kısıtlaması uygulayan ülkelerle yapılan ihracatta bu süre, kayıt meşruhatı düşülerek otuz günden daha az veya daha çok olarak DTM tarafından belirlenmektedir (<https://www.orgtr.org/ihracat-yonetmeligi/>).

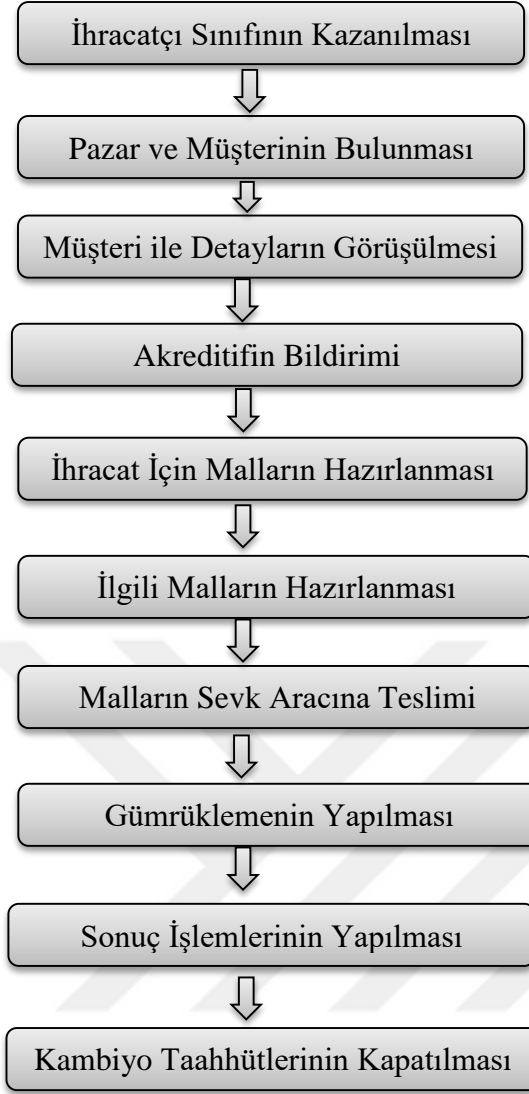
Özellik Arz Eden İhracat: İhracatın yaygın türleri Türkiye’de özellik arz etmeyen ihracat türüyle sağlanmaktadır. Yapılan ihracat tutarının istisnalar haricinde ödenme süresi 180 gündür. Fakat özellik arz eden ihracat türü için bu süre 180 günü geçmektedir (Cengiz, 2010).

Takas Yoluyla İhracat: Yürürlükte olan ithalat ve ihracat rejimleri çerçevesinde yürütülmektedir.

İthal Edilmiş Malın İhracatı: Serbest dolaşıma yeni ya da kullanılmış malın ihracı gümrük mevzuatı genel esaslar çerçevesinde yapılmaktadır. Fakat ihracatın desteklenmesine yönelik mevzuat, yatırım mevzuatı ile gümrük mevzuatının mahrecine iade hükümleri gizlidir.

Konsinye İhracat: İhracatta konu edinmiş malın kesin satışının sonradan yapılması şartıyla dış alıcılara, komisyonculara, şube ve temsilciliklerine gönderilmesi şeklinde gerçekleşen ihracat biçimidir. Bu ihracatın talepleri ihracat birliklerine yapılmaktadır. İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliğince konsinye ihracat olarak onaylanmış gümrük beyannamelerinin otuz gün içinde gümrük idarelerine sunulması gerekir. Konsinye olarak gönderilen malların fiili ihraç tarihinden itibaren 1 yıl içinde kesin olarak satışının yapılması gerekmektedir (Sezen, 2008).

Fuarlara Katılım: Fuarlara katılım, ülkemizi temsilen bilim, sanat, kültür, tanıtım için fuar ve sergilere bedelli bedelsiz mal göndermede doğrudan gümrüğe yapılmaktadır. Sanat, kültür, bilim, tanıtım amaçlı fuar sergiler hariç 30 gün içerisinde beyannamelerini ihracatçı birliğe gümrük idaresi göndermektedir (İpek, 2015).

Şekil 5. İhracat süreci (Bağırta, 2018: 39).

3.4. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorileri dört başlık altında incelenmektedir. Bunlar: Merkantilizm, fizyokratlar, klasik dış ticaret teorisi ve alternatif dış ticaret teorilerinden oluşmaktadır. Klasik dış ticaret teorileri ve alternatif dış ticaret teorileri de kendi içinde farklı başlıklar altında incelenmektedir. Bu teorilerin içeriği kapsamlı şekilde anlatılmıştır.

3.4.1. Merkantilizm

Korumacı dış ticaret politikasını savunan iktisadi görüşlerden biri olan Merkantilizm, Amerika'dan altın ile gümüş madenlerinin bulunması sonucu Avrupa'da 16. ve 18. yy arasında etkili olmuştur. Ülkedeki zenginlik kaynağı merkantilistlere göre, değerli maden stoklarından oluşmaktadır. Yani herhangi bir ülke dış ticaret sonucu fazla verirse diğer ülkelere kıyasla daha zengin olacaktır. Bu sebeple, altın ve gümüş gibi

değerli madenlerin ülke içindeki birikiminin fazlaştırılması ülkelerin dış ticaret politikasını oluşturmalıdır (Çelik, 2012).

Bu savların gerçekleştirilmesi için merkantilistler ihracat ağırlıklı dış ticaret politikasını savunmuşlardır. Merkantilistlere göre sanayi ve tarım sektörleri verimsiz, ticaret sektörü ise verimli sektördür. Bu yüzden ticaret aracılığıyla yani ihracat ile ülkeler mal satarak ülkeye daha çok miktarda değerli maden girişi sağlayabilir. Bu sebeple merkantilist düşünürler ihracatın teşvik edilmesi gerekliliği üzerinde dururken, değerli maden çıkışına sebep olduğu için ithalatı caydırıcı politikalara ağırlık vermişlerdir (Ünsal, 2005).

Merkantilizmin temeli devlet idaresine dayanmaktadır. Merkantilist görüş hem kamunun hem de ekonominin birlikte güçlü olmasını ve büyümesini sağlayacak temel araç olarak görülmüştür. 1450-1750 dönemleri arasında yani Fizyokrasi ve Ortaçağ dönemleri arasında gelişen Merkantilizm iktisadi düşüncelerin bütünüdür. Bu dönemlerde güçlü olabilmenin ölçütlerinden biri de hazinenin büyümesidir ve hazinenin büyümesi için dış ticaretteki dengenin pozitif olması, yani ithalattan daha çok ihracatın yapılması gerekliliği için hükümdar ve tacirler arasında çıkar için birlik oluşturulmuştur (Aydemir ve Güneş, 2006).

Merkantilist görüşün temel ilkeleri söylenecek olursa:

- Altın ve gümüş zenginliğin kaynağı olarak ticari kapitalizmin uygulandığı dönemde kabul edilmekteydi.
- Bu görüşe göre ihracat fazlasının sağlanabilmesi için ithalat sınırlandırılmalıdır.
- Ülke içindeki ticareti kısıtlayıcı engellerin kaldırılmasını merkantilist görüş savunmuştur.
- Merkantilist görüşün etkisinde kurumlaşan Ticari Kapitalizmin aktif olduğu Batı Avrupa ülkelerinde, Milliyetçi iktisadi politika uygulanmıştır.
- Devletin güçlü olması, sahip olunan nüfusun çokluğuna, güçlü donanma ve orduya bağlı kılındığı gibi, ülkedeki değerli madenlerin miktarına da bağlıydı.
- Bu düşünce, kamunun iktisadi etkinliklere müdahale etmesini savunmaktadır (Aydemir ve Güneş, 2006).

Dış ticaret merkantilistlere göre sıfır toplam bir oyundur. Açıklanacak olursa, ülkeler arasında yapılan ticarete dış ticaret fazlası olan tarafın kazancı, dış ticaret açığı veren tarafın kaybına eşit olmaktadır. İki tarafında birbirine eşit olmasıyla aslında dünya ticaretinde toplamda ne kayıp ne de kazanç söz konusudur. Merkantilist düşünürlere göre tüm ülkelerin dış ticareten kazançlı çıkması imkan değildir. Kesinlikle bir kazanan ve

kaybeden olacaktır. Bu nedenle ülkeler arasında menfaat açısından bir uyum değil de arbede söz konusudur (Ünsal, 2005).

Merkantilizmin aktif olduğu zamanlarda ülkeler aşağıdaki önlemleri alarak zenginliklerini çoğaltmaya çalışmışlardır:

- İthalatı azaltmak amacıyla yüksek gümrük oranlı yürürlüğe konulmuştur.
- Nitelikli iş gücündeki göç engellenmiştir.
- Üretimde kullanılabilecek hammaddelerin dışarıya satımı ülkedeki sanayiciler tarafından yasaklanmıştır.
- Nitelikli iş gücünün yurtdışından yurt içine gelmesi isteklendirilmiştir.
- Yabancılara değerli madenlerin satılmasında yasaklar getirilmiştir.

Özetle, Merkantilistler değerli madenlerin ve servetin dünyada sınırlı olduğu ve bu sebeple de artırılmayacağını savunmuşlardır. Bu nedenle dış ticaret yapan iki ülke arasında arbede olduğunu iddia eden Merkantilist düşünceye göre ticaret yapan iki ülkeden biri kârlı diğeri de zararlı çıkacaktır. Bu nedenle, Merkantilistler devletin ekonomiye müdahale etmesini dış ticaret fazlası verilmesi için önemli kılmaktaydı (Çelik, 2012).

Merkantilist görüşün aktif olduğu dönemlerde çok farklı tenkitlerle karşı karşıya kalan bu görüşün literatüre faydası aşağıdaki gibidir (Kazgan, 1974).

- En önemli analiz aracı olan ödemeler bilançosu denilen ve o dönemde mal ticareti analizinde kullanılan dış ticaret bilançosunu Merkantilistler geliştirmiştir.
- Buna ilaveten Merkantilist görüşte paranın miktar teorisinin temelini de görmek mümkündür. Jean Bodin o dönemlerde yükselen fiyatların ülkeye akan altın ve gümüş sebebiyle olduğunu söyleyerek Klasik Miktar Teorisi'nin temelini atmıştır.

Aktif olduğu dönemde uygulanan Merkantilist politikalar sebebiyle fiyatlar genel seviyesinde büyük oranda yükselişler ortaya çıkmış ve Merkantilist politikalar Avrupa'da burjuva sınıfının daha da güçlü olmasına sebep olmuştur. Merkantilist sistemin sürdürülemeyeceği gelişen teknolojiyle birlikte anlaşılmış ve dış ticarete serbestleşmenin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Merkantilist görüş açısından önemli görülmeyen tarım kesiminin sanayi sektörü açısından gerekli olduğu anlaşılmış ve böylelikle Merkantilist düşünce terk edilmeye başlanmıştır (Hamitoğulları, 1986).

3.4.2. Fizyokratlar

Fizyokrasi klasik iktisat döneminden önce ortaya çıkan bir diğer akımdır. Fizyokrasi 18. yy'da Merkantilist düşünceye karşı olarak ortaya çıkmış ve Adam Smith'in Klasik İktisat Teorisinin doğuşu olarak kabul edilmiş olan "Ulusların Zenginliği" adlı

eserin yayınlanmasına kadar hükmünü sürdürmüştür. Fizyokratlara göre, dış ticaretten kaynaklanan kıymetli maden stokları zenginliğin kaynağı değildir, zenginliğin kaynağı onlara göre tarım sektöründen elde edilen kazançtır (Kazgan, 1997).

Aktif olduğu dönemlerde en önemli geçim kaynağı tarım olmasına karşın tarımı kısır sektör olarak adlandıran Merkantilist politikalar sonucunda burjuvazi Fransa'da önemli bir güç kaynağı olmuştur. Bu dönemde tarım sektöründe ciddi açıdan daralmalar yaşanmış ve vergi yükünün ağırlığı kaldırılamaz hale gelmiştir. Fransa'daki vergi gelirlerinin yeterli olmayışı, savaş ve sarayın masrafı sonucunda Fransa'da devlet spekülörlere çokça borçlanmaktaydı ve aslında bu borcun yükü çiftçiye yansıtılmaktaydı. Bu borçlanmalar bir kısmı zenginleştiriyor olsa da tarım sektörüyle uğraşan köylü kesim zenginlikten pay alamıyordu. Merkantilist görüşün kalıntısı olan tüccar kesimi de bu zenginlikten pay almaktaydı (Kazgan, 1974).

Tüm bu koşullar altında 18. yy'ın ikinci yarısında geçici süreli bir etki oluşturan, fakat ön plana sürdüğü fikirlerle beraber Klasik Ekol'ün temellerini oluşturduğu öne çıkararak Fizyokrasi, tıp doktoru olan F. Quesnay önderliğinde ön plana çıkan sıkı düzen olarak iktisat yazınında yerini almıştır. Ön plana çıkardığı fikirlerle Merkantilist görüşe ağır darbe vuran Fizyokratlar Merkantilistlerin savunduğu ekonomiye karışmak yerine ekonominin kendiliğinden yani doğal düzen içerisinde işleyeceği ve kamunun buna müdahalede bulunmaması gerektiğini belirtmişlerdir (Çelik, 2012).

Klasik dış ticaret teorilerinin anlaşılır olması bakımından Fizyokrat düşüncesinin ön plana çıkarmış olduğu görüşlerin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Klasik Ekol'de göreceğimiz görünmez el kavramının aslında ilk yansımaları Fizyokrasi'de mevcuttur. Dr. Quesnay'ın önderliğinde Fizyokratların düşünce yapısı şu şekilde özetlenebilir (Talas, 1980).

- Fizyokrasi görüşünün esasında doğal düzen vardır. Doğal düzen ortamı oluşturulursa herkesin en çok doyumunu sağlayabileceği bir topluluktan bahsedilebilir. O halde doğal düzene uyum sağlamaları yeterli olacaktır ve kamunun gerek ekonomik düzene gerekte toplumsal düzene karışılması gereksizdir.

- Fizyokratlar, tarım sektörü dışındaki diğer sektörlerle, sanayi, ticaret, devlet yönetimi gibi, verimsiz bakmışlardır. Onlara göre değerli ve verimli olan sektör tarım sektörüdür. Diğerleri de yarar sağlar fakat artı olarak bir değer yaratmazlar.

- Merkantilistlerin dış ticaret fazlası verebilmek için uygulanmasını ileri sürdüğü korumacı politikalar, Fizyokratlarda yerini serbest ticarete dayalı bir anlayışa bırakmıştır. Fakat Fizyokratların serbest ticareti savunmalarının altında dış ticaretin kârlı ve verimli olmasına dayalı bir anlayış değil; doğal düzen fikri yatmaktadır (Turanlı, 2000).

• Fizyokratlar serbest dış ticareti savundukları için ticarete engel olan bütün tarife ve düzenlemelerin kaldırılmasını istemişlerdir. Ticareti kısır olarak nitelendiren Fizyokrat düşünürleri serbest ticareti şu sebeplerle savunmaktadır (Pıçak, 2013) :

• Doğal düzen ilkesine göre, dışarıdan herhangi bir müdahalenin (devlet müdahalesinin) kaldırılması, iktisadi yapıyı doğal düzene daha fazla yakınlığa inandırması.

• Girişim özgürlüğünün sonucu olarak serbest ticareti görmeleri, mübadele hürriyetini, mülkiyet hakkından ve bireysel özgürlükten ayrı yerde tutmamaları. Ticarete müdahaleyi özgürlük anlayışına aykırı olarak görmeleri.

• Tam rekabet koşullarının piyasada oluşması açısından ticaretin gerekliliği ve serbest kavramının tüm insanların refahına hizmet edeceğine inanılması.

• Serbest ticaret, tarımsal ürünlerin daha büyük pazarlara açılması, üretici sınıfının gelirlerini arttırması ve serbest ticareti tarımı daha kârlı hale getirmesi (Günay vd., 2018).

• Okulun kurucularından birisi olan F. Quesnay Ekonomik Tablo isimli yapıtında toplumun üç sınıftan oluştuğunu (a.) üretici sınıf olarak toprakta çalışanlar, b.) toprak sahipleri ve soylular, c.) tüccarlar, sanayiciler ve serbest meslek sahipleri) ileri sürmektedir. Quesnay'a göre ekonomideki ilk sınıf üretken olarak kabul edilmekte diğer sınıflar kısır sektör olarak kabul edilmektedir. Üretken kesimin eliyle servet oluşturulmakta ve servetin dolaşımı kanın damardaki dolaşımı gibi anlatılmaktadır.

• Fizyokrat düşünürlerine göre kamunun temel sorumlulukları ise mülkiyeti korumak, adaleti sağlamak, eğitim hizmeti vermek, bayındırlık işlerini görmek vb. 'dir. Bu görüşe göre toplumda her şey doğal düzenin varlığı sebebiyle kendiliğinden hallolmaktadır. Kamunun sorumluluğuna düşen ise bu işleyişe aykırı olmamak şartı ile yasa koymak diğer taraftan da kendini koyacağı bu yasalarla sınırlandırmaktır (Şentürk, 2019).

• İktisadi düşünceyi mantığa dayanan sistemli yapıya ulaştırarak iktisadın bilim olma hazırlıklarına hizmet etmişler ve ekonomik ekol olmuşlardır.

• Piyasanın ana kurumlarına özel mülkiyet, girişim özgürlüğü ve rekabet gibi kavramlarla ekonomik temel kazandırmışlardır ve kapitalist sistemdeki temellerini oluşturmuşlardır.

• İktisat literatürüne Fizyokratlar birçok kavram kazandırmışlardır. Bunlar: artı ürün, net hâsıla, piyasa fiyatı, doğal fiyat, net ürün, genel denge, tek vergi, kârların azalma eğilimi, ücret ve daha birçok kavram sonraki ekollerde de kullanılmıştır.

- Tasarruf ve yatırıma ilgili olmamaları ekonomik zenginleşmeye odaklanmaları büyük tezatlık oluşturmuştur.

- Fیزیokratlar sosyal sorumluluğu geliştirememiş, ücret konusunda yanılıya uğramışlardır (Günay vd., 2018).

3.4.3. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Klasik İktisadı Ekol Merkantilizme tepki olarak ortaya çıkan ve büyük oranda fizyokrat düşünürlerinin fikirlerinden etkilenen iktisadın bilimsel açıdan ele alındığının başlangıç evresi olarak kabul edilmektedir. Klasik Ekol Fیزیokratların fikirlerinden etkilendiği için, kamunun ekonomiye müdahalesi söz konusu değildir, bunun nedeni insanlar homo economicus'tur, bu demek oluyor ki ekonomide olan herkes kendi menfaatlerine göre hareket etmektedir. Klasik Ekol'e göre, iktisat yaşantısına düzen veren kamunun müdahalesi değil, görünmez elin kendisidir. Yani görünmez el olarak nitelendirilen fiyat mekanizması yardımıyla iktisadi yaşantıda düzen kendi kendine sağlanmaktadır. Bu ekole göre Merkantilistlerin savunduğunun aksine, servet sabit değildir ve bu sebeple iki ülke arasındaki ticaret sıfır toplamlı bir oyun olmaz. Her ülke ticaretten kazançlı çıkabilmektedir. Bunun sebebi iş bölümü ve uzmanlaşmadır. (Ardıç ve Yılmaz, 2008).

Dış ticareti belirleyen ne olduğu klasik dış ticaretin ana sorusudur. Yani:

- Ülkeler neden dış ticaret yaparlar?
- Dış ticarete konu edinen malların nisbi fiyatları nasıl oluşur?
- Ülkelere dış ticaret nasıl kazanç sağlar?

sorularını Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlükler teorileri ile açıklamaya çalışmıştır.

Smith'in Milletlerin Zenginliğini yayımlamasıyla (1776) iktisat bilimi ve ticaret teorisinin temeli atılmıştır. Bu teorileri açıklamadan önce iki teorinin de kullanmış olduğu hipotezleri belirtmek gerekirse:

- Tüm piyasalar tam istihdam koşulları altındadır.
- İki ülke, iki mal ve iki faktör hipotezi kabul edilmiştir.
- İç ve dış dengenin beraber sağlandığı ekonomi varsayılmıştır.
- Zaman unsuru dikkate alınmamış ve statik analiz yapılmıştır.
- Her ülkede ticarete katılan üretim unsurları ülke içerisinde sabittir.
- Ülke içerisinde üretim unsurları hareketli ülkeler arası tam hareketsizdir.
- Üretim teknolojisi ticarete katılan ülkelere benzerdir.
- Malların üretim maliyeti sabittir.

- Analizler arz çerçevesindedir (Şentürk, 2007).

3.4.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

1776 döneminde A. Smith tarafından yayınlanan *Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliği) adlı eserinde örnek olarak gösterdiği meşhur toplu iğne üretimi iki farklı ekonomiyi anlatmıştır. Bu iki ekonomiden birisi gereksinim duyduğu malları aracısız üretebilen, başka bir deyişle otarşi olarak belirtilen ülke, diğer ekonomide ise iş bölümü ve uzmanlaşmanın olduğu modeldir. A. Smith konusu geçen bu iki modelle beraber otarşinin hakim olduğu modele kıyasla iş bölümü ve uzmanlaşmanın yürütüldüğü modelde üretimin fazla olacağını ve söz konusu bu fazla üretimin iş bölümüne katılmış olan ülkeler arasında paylaşılmasıyla da uluslararası dış ticaretin pozitif toplamı bir oyun olduğunu görüşünü savunmaktadır. Adam Smith'in bu yönde geliştirmiş olduğu teoriye Mutlak Üstünlükler Teorisi denilmektedir (Ünsal, 2005).

“Milletlerin Zenginliği” isimli eseriyle A. Smith, serbest dış ticaretin faydasını belirtmektedir. Merkantilizm görüşünün tersine A. Smith bu görüşün ileri sürdüğü dünya servetinin sabit olduğu yönündeki görüşüne karşı çıkmış; dış ticarete iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde verimliliğin ve üretimin artabileceğini savunmaktadır. Ayrıca Smith, Merkantilist görüşün ticaret dengesi teorisine de karşı çıkmaktadır. Merkantilist görüşün uygulanmasıyla bir taraf kazançlı olurken diğer taraf kaybetmektedir. Aslında A. Smith'e göre dış ticarete iki taraf da kazançlı çıkabilir.

Smith, Mutlak Üstünlükler Teorisi (The Theory of Absolute Advantage) ile uluslararası uzmanlaşma ile serbest ticaretin faydalarını açıklamaktadır. Merkantilizmin dış ticarete devletin müdahale etmesi gerektiğini savunan görüşüne gönderme yaparak; “ticaretin serbestisi, hükümetin herhangi bir ilgisine maruz kalmadan bize her zaman ihtiyacımız olan şarabı sağlayacaktır, benzer şekilde ya mallarımızın dolaşımında ya da diğer işlerde kullanmak için satın alabileceğimiz tüm altın ve gümüşü her zaman sağlayacaktır.” İfadesini kullanmıştır (Smith, 2002).

Tablo 2. Mutlak üstünlükler teorisi (Şentürk, 2019: 9).

	Türkiye (Birim/Saat)	Almanya (Birim/Saat)
X	20	40
Y	50	30

Tablo 2’de, Almanya bir saatte 40 birim X üretirken, Türkiye bir saatte 20 birim X üretebilmektedir. Y malına bakıldığında Türkiye bir saatte 50 birim Y üretirken buna karşılık Almanya ise bir saatte 30 birim Y üretmiştir. İşte bu tabloya göre mutlak

üstünlükler teorisinde Türkiye Y üretiminde Almanya ise X üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir. Böylelikle her iki ülke de mutlak üstünlük sağladığı ürünün üretiminde uzmanlaşır ve bu ürünün ticaretini yaparsa hem toplam üretim artacaktır, hem de ülkeler bu ticareten kazançlı çıkacaktır (Şentürk, 2019).

3.4.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Tablo 3'te, söz gelişi Türkiye'nin X ve Y üretiminde Almanya'ya karşılık mutlak üstünlüğü olduğu düşünüldüğünde böyle bir durumda ticaret ne olur? Bu soru mutlak üstünlükler teorisinin belki de en önemli sorusu olmaktadır. Klasik İktisat Ekolünün önemli temsilcilerinden biri olan D. Ricardo, herhangi bir ülkenin başka bir ülkeye göre bütün malların üretiminde mutlak üstünlükte olmasının dahi ticarete engel olmayacağını karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ilerleterek göstermektedir.

Bunu yaptığı zaman D. Ricardo fırsat maliyeti kavramından yararlanmaktadır.²

Eğer bir ülke üretmiş olduğu malı başka ülkeden daha düşük fırsat maliyetiyle üretmekteyse o ülke o malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Sloman, 2004).

Aşağıdaki tablo aracılığıyla karşılaştırmalı üstünlükler teorisi açıklanabilir:

Tablo 3. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi (Şentürk, 2019:10).

	Türkiye (Birim/Saat)	Almanya (Birim/Saat)
X	100	20
Y	50	40

Tablo 3 açıklanacak olursa; bir saatte Türkiye 100 birim X, 50 birim Y üretmiştir. Almanya'da ise bir saat içerisinde 20 birim X, 40 birim Y üretilmiştir. Türkiye mutlak üstünlükler teorisine göre her iki mal için Almanya'ya nazaran mutlak üstünlüğe hakimdir. Bu duruma bakılarak uluslararası ticaretin durması lazım ve her iki malın üretimini Türkiye gerçekleştirdiğinde Almanya bu iki malı da ithal etmelidir. Fakat bu durum gerçek yaşantıda imkânsızken, teorik olarak da mantığa uygun değildir. D. Ricardo'nun ilerlettiği karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre böyle bir durum gerçekleştiğinde ticaret devam etmektedir.

Tablo 3 karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre değerlendirilecek olursa; Türkiye bir saatte ya 100 birim X üretecek ya da 50 birim Y üretecektir. Yani bir saatte ya X üretiminden ya Y üretiminden vazgeçecektir. Bu teoriye göre Türkiye'nin böyle bir durumda vereceği en mantıklı karar Y üretiminin yerine X üretimini seçmektir, çünkü X

² Fırsat maliyeti kavramı, bir malı elde etmenin maliyetini diğer malı elde etmekten vazgeçmeye bağlayan bir teori olup, söz konusu üretilen malın maliyetini vazgeçilmesi gereken mallar itibarıyla ölçmektedir. Gülten Kazgan, "İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi", Bilgi Yayınevi (2.Baskı) : Ankara, 1974, s. 78

üretimi Y üretimine göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Almanya'da ise bir saat içinde ya 20 birim X ya da 40 birim Y üretebilecektir. Almanya'da 20 birim X üretiminden ya da 40 birim Y üretiminden vazgeçmek zorundadır. Böyle bir durumda Almanya'nın vereceği en doğru karar X üretiminden vazgeçip Y üretimine devam etmesidir, çünkü Almanya Y üretiminde X üretimine göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Örnekten de anlaşılacağı üzere, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde herhangi bir ülke iki malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olsa bile ticaretin devam edebileceğini vurgulayarak mutlak üstünlükler teorisinin açıklarını kapatmaktadır. Fakat D. Ricardo'nun geliştirdiği teori uluslararası ticaretin yapısını oluşturmuş olsa da etkisiz olması sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler söylenecek olursa: (Yılmaz ve Ardiç, 2008).

- Emek-değer teorisine dayanması,
- Ülke içerisinde iş gücünün tam hareketli, ülkelerarası ise hareketsiz olduğu varsayımı,
- Talep şartlarını önemsememesi,
- Statik model oluşu,
- Tam uzmanlaşma ve sabit maliyetlere dayanması eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur (Şentürk, 2007).

3.4.3.3. Faktör Donatım Teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi)

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, ülkeler arası maliyetteki çeşitlilikler uluslararası emek verimliliğindeki çeşitliliklerden kaynaklanmakta bu durum da uluslararası ticaretin sürdürülmesini sağlamaktaydı. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ülkeler arası emek verimliliğindeki çeşitliliği açıklamadığı için birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksikliklerini ortadan kaldırmak için, İsveçli İktisatçı Eli Heckscher ve öğrencisi Bertil Ohlin teoriyi yeniden inceleyerek Faktör Donatım Teorisini ortaya koymuştur (Seyidoğlu, 2003).

Faktör donatım teorisinin hipotezleri şu şekildedir:

- Model iki ülkeden oluşmaktadır ve faktörün çokluğu bakımından ülkeler birbirine benzememektedir. Örnek olarak; herhangi bir ülkede çok fazla miktarda emek faktörü halihazırdayken, bir başka ülkede sermaye unsuru çok fazla miktarda mevcuttur.
- İki üretim unsuru ekonomide mevcuttur, bunlar emek ve sermayeden oluşmaktadır.

•İki mallı bir model olduğu için, malların üretiminde kullanılan faktörün yoğunluğu açısından birbirlerinden farklıdır. Örnek verelim; bir mal sermaye yoğun olarak üretilirken öbür mal emek yoğun üretilebilir.

- Her iki ülkede de mallar benzer üretim fonksiyonuna sahiptir.
- Ölçeğe göre sabit verimler üretimde söz konusudur.
- Talep koşulları iki ülkede de aynı şekildedir.

Sonuç olarak faktör donatım teorisinde, bir ülkede nispeten çok bulunan üretim unsurunun yoğun olarak üretiminde kullanıldığı malı ihraç etmesi gerekmektedir. Daha sınırlı olan üretim faktörünün üretim sürecinde kullandığı malı da ithal etmesi gerekmektedir. Örneğin, herhangi bir ülkede emek unsuru çok fazla ise o ülke emek yoğun mal üretmeli ve bu emek yoğun olan malı ihraç etmeli, sermaye yoğun malları ise ithal etmelidir (Ünsal, 2005).

Teorinin geometriksel ve matematiksel formüller açısından tartışmalı sonuçları bulunmamaktadır. Faktör donatım teorisinin ilk uygulamalı örneğini, İktisatçı Wassilly Leontief ABD ekonomisi üzerine yapmış ve eriştiği sonuçlar açısından teorinin, araştırma yaptığı, dönemler açısından, ABD ekonomisi için tam tersi sonuçlara eriştiği görülmüştür. Amerikan ekonomisinin emek yoğun malları ihraç etmesi, sermaye yoğun malları ise ithal etmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Fakat gerçek olarak sonuç daha farklıydı. Çünkü ABD gibi teknoloji açısından başka ülkelere kıyasla daha ileride olan bir ülke olarak sermaye yoğun mal ihraç eden ve emek yoğun mal ithal eden bir ülke konumundaydı. Bu tutarsızlık iktisat yazınında 'Leontief Paradoksu' olarak adlandırılmaktadır.

3.4.4. Alternatif Dış Ticaret Teorileri

İktisatçılar, faktör donatım teorisinin Leontief Paradoksu ile münakaşa edilmesinden sonra, dış ticareti açıklamak amacıyla yeni teoriler geliştirmeye odaklanmışlardır. Yeni dış ticaret teorileri, dış ticareti sadece nispi faktör donanımına ya da karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırma zorunluluğunun olmadığını vurgulamaktadır. Yeni dış ticaret teorileri, ölçek ekonomi teorileri ve azalan maliyetler üzerinde durmaktadır. Ayrıca alternatif dış ticaret teorileri farklılaştırılmış ürünler ve piyasa yapısının ürün geliştirme hızı ve dış ticarete etkilerini analiz etmektedir. Bu çalışmalarla geleneksel tam rekabet koşulundan vazgeçilmektedir. Yeni teoride, endüstri içi ve gelişmiş ülkeler arası ticaretin büyük bölümünün farklılaştırılmış mallara ilişkin olduğunu ileri sürmektedir. Rekabet yoğunlaşmakta teknolojik değişme ve gelişme

hızlanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında alternatif dış ticaret teorileri açıklanmaya çalışılmıştır.

3.4.4.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

D. B. Keessing ve I. B. Kravis tarafından ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre, nitelikli iş gücüne gereksinim duyulan malların üretiminde nitelikli iş gücüne sahip olan ülkeler uzmanlaşmaktadır. Genelde, sermaye yoğun mallar nitelikli iş gücü yoğun mallarla benzerdir. Buna ilavaten genelde bu malları zengin veya gelişmiş ülkeler üretmektedir. Niteliksiz yani emek gerektiren ilkel tarım ürünleri ve bol toprak kullanılan katma değeri düşük sanayi ürünlerinin üretiminde ise gelişmekte olan ülkeler uzmanlaşmaktadır. Faktör donatım teorisinin tamamlayıcı niteliğinde olan bu teori, uluslararası ticaretin bir kısmını açıklamada başarılıdır (Oktay, 2005).

Teoride açıklayıcı değişken olarak beşeri sermaye kullanılmaktadır. Beşeri sermaye nitelikli olan iş gücü faktörüdür; yani iş gücünün nitelikli farklarıdır. Nitelikli iş gücü teorisine göre sanayileşmiş ülkeler arasındaki dış ticaretin çoğunluğunun sebebi, ülkeler arası nitelikli iş gücünden oluşan farklılıklardır. Nitelikli iş gücü açısından zengin olan herhangi bir ülke, üretimi bu unsura dayalı olan mallarda uzmanlaşmakta ve o malların ticaretini yapmaktadır (Dura, 2000).

Nitelikli iş gücü teorisine göre, nitelikli iş gücü istihdam eden ülkenin ürettiği malın nispi fiyatında, nitelikli iş gücü yoğun bir ülkenin ticari serbestleşme uygulamasından dolayı yükseliş yaşanacaktır. Yani, üretim düzeyi ve istihdam nitelikli iş gücü istihdam edilmeyen ürünlerde azalış gösterecektir. Bu ise, nitelikli olmayan iş gücü arzında bir yükselişe sebep olmaktadır (Özel, 2012).

3.4.4.2. Teknoloji Açığı Teorisi

M. V. Posner tarafından 1961 yılında geliştirilmiştir. Bu teoriye göre, dış ticaretin önemli sebebi teknolojik yeniliklerdir. Bir endüstrideki dinamik gelişmelere teknoloji açığı teorisi önem vermektedir. Bu sebeple bu teoriye en uygun endüstri, hızlı bir şekilde büyüyen sentetik materyal endüstrisidir. Teknoloji açığı teorisinin hipotezleri; teknik bilgi seviyesi bütün ülkelere göre farklılık göstermektedir; ticaret yapmakta olan tüm ülkeler aynı kâr, büyüme ve rant oranına sahiptir; farklı ülkelerde olan benzer isimli iki endüstri arasında ürün ve yöntem bakımından farklılıklar olabilir, bunun sebebi teknik bilgideki farklılıktan kaynaklanmaktadır ve her ülkede bu endüstriler bulunmaktadır. Bunların; tüketici zevk ve tercihleri bütün ülkelerde aynı ve sabittir, gümrük tarifesi

yoktur ve döviz kuru sabittir, ticarete başlamadan önce tam istihdam durumu mevcuttur ve taşıma masrafları bulunmamaktadır (Türker, 2002).

Teknoloji açığı teorisine göre, herhangi bir malın üretiminde ya da yeni bir mal, yeni bir teknoloji bulan ülkeler, diğer ülkeler tarafından aynı teknoloji yansıtılana kadar, yeni malın tek ihracatçısı durumundadırlar. Öykündükleri bu yeni ürünü az gelişmiş ülkeler, sahip oldukları makul üretim unsurları aracılığıyla, malı temin eden sanayileşmiş ülkeden daha makul fiyata üretirler ve ihraç etmeye başlarlar. Sonradan icat eden ülkeye rekabet üstünlüğü geçtiğinden dolayı malı icat etmiş olan ülke o malı ithal etmeye başlayacaktır. Üretim teknolojisini bulan ya da yeni malı bulan ülke bilindiğinde o malın ithalatçısı konumuna düştüğü zaman, ülkenin devamlı olarak dış ticarete açık vermesi beklenmektedir. Fakat Ar-Ge etkinliklerinde gelişmiş ülkeler sürekli yeni ürünler icat etmekte ve icat ettikleri bu ürünleri az gelişmiş ülkelere ihraç ettiği için dış ticaretteki açıkları da taklit eden az gelişmiş ülkeler verecektir (Çelik, 2008).

3.4.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Ürün dönemleri teorisi teknoloji açığı teorisinin geliştirilmiş halidir. Ürün dönemleri teorisi, 1966 döneminde R. Vernon tarafından ortaya atılmıştır. Bu teorinin konusu bir malın icat edilmesinden dış ticarete konu olacak zamana kadar olan yaşam dönemlerini kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2009).

Ürün dönemleri teorisi yeni sanayileşen ve az gelişmiş ülkelerin hızlı ihracat artışlarını açıklamaya çalışan modelinde, bazı ürünlerin yaşam aralıklarını üç aşamaya bölerek açıklamaya çalışmaktadır. Bu aşamalar;

- İlk aşamasında iç piyasa için üretilmiş olan ürün, devamlı olarak gözden geçirilerek geliştirilmeye devam edilir. Az dâhi olsa ürün bu dönemde ihraç edilir, fakat geliştirme aşaması devam ettiğinden yalnızca icat edildiği ülkede üretimi yapılır.

- Ürünün olgunlaşma süreci devam ettiği dönemde ve ihracatının devamlı yükseldiği bu dönemde, firmalar ürünün üretimini, üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu ülkelere kaydırmaya başlarlar.

- Son aşamada ise, ürünün geliştirme süreci duraklamış ve dışarıda üretilen ürün maliyetleri daha düşük olduğu için, ürün icat edilen ülkelere ihraç edilir (Bayraktutan, 2003).

3.4.4.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

1961 yılında S. B. Linder tarafından ortaya atılmıştır. Talep olgusunu dış ticaret teorisinde ilk olarak konu edinen iktisatçılardan biri Linder'dir. Arz unsuruna bağlı olan

faktör donatım teorisinin yerini almıştır. Bu teorisinin işleyiş mekanizmasını Linder şu şekilde açıklamıştır: Özellikle, benzer tercihlere ve gelir seviyesine bağlı olan ülkeler arasında sanayi ürünleri ticareti yoğunlaşmaktadır. Tercihlerde benzerlik teorisinin oluşturduğu bazı hipotezler karşılaştırmalı üstünlük ve faktör donatım teorisine farklılık göstermektedir. Bu teorisinin dayandığı hipotezler açıklanacak olursa:

- Aynı gelir seviyesine sahip olan ülkeler, aynı zevklere sahiptirler.
- Ürünler farklılaştırılmıştır. Tercihlerde benzerlik teorisi, önemli olan sanayi ürünlerini, homojen olmayan, zevklerin ve ölçek ekonomilerinin ticaretini açıklamaktadır.
- Ölçeğe göre artan verimler geçerlidir.

İlk hipotez, tercihlerde benzerlik teorisinde, dış ticarete talep koşullarını oluşturulmasını sağlamıştır. Böylelikle, arz unsurları ile ülkeler arası ticareti açıklayan mutlak üstünlük, karşılaştırmalı üstünlük ve faktör donatım teorilerinin yerine, talep şartlarına yer veren yeni bir teori almıştır. Tercihlerde benzerlik teorisinden önce geliştirilmiş olan dış ticaret teorileri dış ticareti ülkeler arasında yapılan ürünleri homojen olarak varsayılmaktaydı. Tercihlerde benzerlik teorisinde ürün farklılaştırması olduğundan, zevk ve tercihler ön plandadır (Atik, 2006).

Linder, sanayi malları ve hammadde malları ticaretinin birbirinden ayrılması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Ülkeler arası ticaretteki farklılıktan hammadde ticareti oluşacağı için burada faktör donatım teorisine kullanılabilir. Fakat sanayi mallarının dış ticaretinde, ülkelerdeki gelir dağılımı ve kişi başına gelir seviyesinin benzerlik göstermesi gibi faktörler belirleyici unsurdur (Kaya, 2008).

Tercihlerde benzerlik teorisinde en önemli sonuç, dış ticaret hacminin gelir seviyesine bağlı kalınmasıdır. Ülkelerin talep yapılarının birbirlerine benzemesi ve o ülkelerin aralarındaki ticaret hacminin o ölçüde yükseliş göstermesi, ülkelerin milli gelirlerinin birbirlerine ne kadar yaklaştığına bağlıdır. Buna karşılık bir ülkenin sermaye birikiminin artış göstermesiyle gelir yükselmekte; emek birikiminin artış göstermesiyle gelir düşüşü ortaya çıkmaktadır. Böylelikle iki ülke arasında talepteki yapı farklılık göstereceği için potansiyel ticaret eğilimi daralacaktır (Yörük, 2008).

3.4.4.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

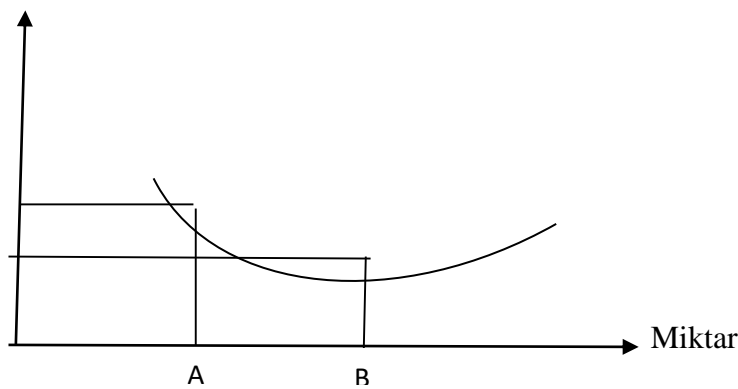
Tüm girdilerin değişken olduğu durumda, firma belli bir sürede gerçekleştirmiş olduğu üretim miktarını 'ölçek' olarak adlandırmaktadır. Ölçeğe göre getiri ya da ölçek ekonomisi, ölçek ve birim üretim başına ortalama maliyet arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılmakta ve herhangi bir fabrikanın ya da bir firmanın uzun dönem ortalama

maliyet eğrileri üzerinde gösterilmektedir. Eğrinin negatif eğim olduğu bölümde ölçek ekonomileri ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 1995).

Herhangi bir malın üretim maliyetleriyle üretim ölçeğinin büyümesi sonucu ortalama maliyetler düşüş göstermekte ise ölçeğe göre artan ya da azalan getiri koşulları söz konusudur. İç pazarı küçük olan ve ortalama maliyetleri yüksek olan üreticiler için iç pazara, ihraç pazarlarını içine alarak ihracata ait olan üretim ölçeği seçilmesi daha geniş bir pazar için ve daha düşük ortalama maliyetlerde üretim yapacak çıkış yolu olabilmektedir. Böylelikle büyük ölçekli firmalarla uluslararası ticaretle rekabet halinde olabilecek durum oluşturulabilir. Rekabet olarak düşündüğümüz sadece fiyat rekabeti değildir. Şu yüzden ki artan üretim ölçeği sebebiyle sınırlı sayıda tür yerine daha fazla sayıda türlü mal üreterek kârlı hale gelinebilir. Böylelikle, fiyatın beraberinde mal çeşitliliğine ilişkin rekabet de ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin oluşmasında ekonomik dayanakları arasında geniş bir pazar oluşturup ölçek ekonomilerinden faydalanmak da bulunmaktadır. O sebeple, birçok ülke kârlı üretim ölçeklerine erişmek için bir aracı olduğundan dış ticarete yönelmektedir (Oktay, 2005).

Ölçek ekonomilerinin faydalandığı maliyet fonksiyonunun özellikleri söylenecek olursa; Pozitiflik: Pozitif üretim düzeyinde maliyet fonksiyonu pozitif olan girdi fiyatından dolayı pozitif olmak durumundadır. Homojenlik: Girdi fiyatlarında maliyet fonksiyonu homojen durumdadır. Monotonluk: Çıktı düzeyi ve girdi fiyatlarında artış göstermektedir (Özarıslan, 1998). Aşağıdaki grafikte teori açıkça görülmektedir:

Maliyetler

Şekil 6. Ölçek ekonomileri teorisi (Yücel, 2011: 33).

3.4.4.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Ölçeğe göre artan getirilerle eksik rekabet piyasalarının ticaret modellerine girmesi, günümüzde uluslararası ticaret teorisinin aktif alanını oluşturmaktadır. İktisatçılar 1933

döneminde Edward H. Chamberlin aracılığıyla geliştirilen Monopolcü Rekabet Teorisi'ni dış ticarete uyarlamışlardır (Deviren, 2004).

Birçok sayıda firma aracılığıyla üretilmiş olan ve birbirlerinin yerine kolaylıkla ikame edilebilen malların birbirlerinden farklı imiş gibi gösterilmesinin başarılmasıyla, tüm firmaların belirli bir alıcı kümesine hakim olmayı başardığı piyasa olarak tanımlanmaktadır. Bu piyasanın hipotezleri şöyledir:

- Bu piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı bulunmaktadır.
- Piyasaya giriş ve piyasadan çıkış serbesttir.
- Ekonomik bireyler piyasada tam bilgiye sahiptir.
- Üretim unsurları piyasada tam akışkandır.
- Piyasada firmaların ürettiği ürünler farklılaştırılmış ürünlerdir, buna rağmen yakın ikame mallardır.
- Firmanın amacı kârını maksiimize etmektir.
- Uzun dönem, birbirlerinden bağımsız kısa dönemlerden oluşmaktadır.
- Talep ve maliyet eğrileri tüm firmaların aynıdır. Bu hipotezin sonucu olarak, tüketicinin tercihi üreticiler arasında eşit dağılmıştır.
- Firmadaki maliyetler, U şeklindedir (Özdemir ve Eser, 2010).

Bu teoride dış ticaretin sebebi “ölçeğe göre artan getiridir.” Bu durumda, ticaretin tek nedeni olan ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlük ticaretin nedeni olmaktan çıkmakta, ülkelerin teknolojik düzeyleri, zevk ve tercihleri ve faktör donanımları benzer olsa da ölçeğe göre artış gösteren getiriden dolayı dış ticaret yapılmaktadır. Monopolcü rekabet teorisinin ana konusundan birisi olan ölçeğe göre artan getirinin dış ticaretin sebebi olması ve endüstri içi ticaret iki hipoteze dayanmaktadır. İlki, ürünün çeşitleri için talep bulunmakta ve her iki ülkede de ürün farklılaştırmasının yapıldığı bölümler bulunmaktadır. İkincisi, her bir farklılaştırılan ürün türünde ölçeğe göre artan getiri olduğundan farklılaştırılmış ürünlerin üretildiği endüstrilerde Monopolcü rekabetçi piyasa yapısına sebep olmaktadır (Türker, 2002).

3.4.4.7. Varlık Teorisi

Irving Kravis tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre, herhangi bir ülkede ticareti konu edinmiş malların üretilmemesi, ülkeler arasındaki dış ticaretin sebebi olmaktadır. Örnek verilecek olursa, Almanya Türkiye'den beyaz eşya satın alıyor, Türkiye de Almanya'dan otomobil satın alıyor, bunun sebebi; Türkiye'de otomobil üretilmemesi ve Almanya'da da beyaz eşya üretiminin olmamasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle ülkeler üretmedikleri malları dış ticaret aracılığıyla elde

etmektedirler. Ülkeler arasında gerçekleşen üretimin çeşitli olmasının sebepleri Irving Kravis'e göre; doğal kaynaktaki çeşitlilik, teknolojideki farklılık ve ürünlerin farklılaştırılmasıdır. Varlık Teorisine göre, bir ülke herhangi bir malı ithal ediyorsa malın ülke içindeki arzının esnek olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer türlü düşündüğümüzde yani, bir ülke herhangi bir malı ihraç ediyor ise bu üretimin fazla olduğunun göstergesidir. Bu sebeple ülke içerisinde ihraç mallarına ait ürün üretmekte olan firmalar daha yüksek teknoloji kullanmakta ve bu sektörlerde teknolojik gelişme daha hızlı olmaktadır (Karluk, 2003).

Tablo 4. Dış ticaret teorileri

	TEMEL VARSAYIMLARI	DIŞ TİCARET HAKKINDA GÖRÜŞLERİ
MERKANTALİZM	<ul style="list-style-type: none"> - Sıfır toplamı oyun - Ticaret fazlası oluşturulmalı - Ticaret yollarının korunması 	Ticaret politikasının amacı hazinenin kıymetli maden stokunu arttırmak
FİZYOKRASİ	<ul style="list-style-type: none"> - Dış ticaretin serbestliği 	Dış ticareti üretken bir faaliyet kabul etmemişlerdir.
KLASİK DIŞ TİCARET	<p>SMITH (Mutlak Üstünlükler Teorisi)</p> <ul style="list-style-type: none"> - İki ülke, iki mal, iki faktör - Serbest Ticaret geçerli - Ekonomi tam istihdamdadır - Üretim faktörleri ülke içinde hareketli; ülkeler arası tam hareketsizdir. - Malların üretim maliyeti sabittir. - Üretim teknolojisi aynıdır. <hr/> <ul style="list-style-type: none"> - Analiz arz odaklıdır. - Pozitif-toplamı faaliyet - Endüstriler arası ticaret - Emek değer teorisine dayanır <p>RİCARDO (Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Talep koşulları dikkate alınmaz - Statik model - Tam uzmanlaşma 	<p>Dış ticaret uzmanlaşma ve iş bölümü yaratarak verimliliği ve refahı artırır. Ülkelerden biri, diğeriyle kıyaslandığında, hangi mallarda mutlak üstünlüğe sahipse, o malların üretiminde uzmanlaşarak ihraç ederken, diğer malları ithal etmelidir.</p> <hr/> <p>Bir ülke, bütün mallarda diğerlerine göre daha üstün olsa bile, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşarak ihraç eder, daha az üstün olduğu malları ithal ederek refaha ulaşabilmektedir.</p>

Tablo 4. (Devamı)

	TEMEL VARSAYIMLARI	DIŞ TİCARET HAKKINDA GÖRÜŞLERİ
NEOKLASİK DIŞ TİCARET	<ul style="list-style-type: none"> - (İki ÷lke, iki mal ve iki faktör) - ÷lkelerin teknolojileri ve üretim fonksiyonları benzerdir. - Üretimde sabit verim vardır. - ÷lkelerin talep şartları benzerdir. (çok yakındır). 	Faktör Donatımı(Hecksher-Ohlin) her ÷lke oldukça ucuz olan üretim unsurunun yoğun olarak kullanıldığı malları ihraç etmeli, diğerlerini ise ithal etmelidir.
YENİ DIŞ TİCARET	<ul style="list-style-type: none"> - Ürün Farklılaştırması - Eksik Rekabet - Ölçek Ekonomileri(artan getiri) - Azalan Maliyetler - Teknolojik değişme ve gelişmede etkinlik - Endüstri içi Ticaret 	KÜT'e dayanmayan ticareti açıklamaktadır. ÷lkelerin sahip oldukları kaynaklarda uzmanlaşmaları şart değildir. Uzmanlaşmayı avantajlı hale getiren yükselen getiriler sebebiyle dış ticaret yapılmaktadır.

3.5. Dış Ticaretin Tarihçesi

Eski dönemlerden bugüne uluslararası ticaret ilişkilerinin uzandığı bilinmektedir. İktisat biliminin kurucuları olarak bilinen A. Smith ve D. Ricardo'nun çalışmalarında uluslararası ticaretin üstünlükleri önemlidir (Dinler, 2006).

Yani bu bizlere uluslararası ticaret ilişkisinin eski dönemlere dayandığını vurgulamaktadır. Tarihsel süreç olarak dış ticaret konusu incelendiğinde ilk önce A. Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisiyle karşılaşılmaktadır. Bu teoriye göre dış ticarete iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde verimlilik ve huzur artmaktadır. Yani, iki ÷lke bulunmakta ve her iki ÷lke de mutlak üstünlük sağladığı ürünün üretiminde uzmanlaşmakta ve o ürünün ihracatını yapmalıdır. Pahalı olarak üretmiş olan mallarda başka ÷lkeden ithal etmek koşuluyla maliyetleri asgari düzeye çekmelidir. Yani dış ticaret pozitif toplamı bir oyundur (Seyidoğlu, 2001). 1776 döneminde yayımlanan A. Smith'in Milletlerin Zenginliği (Wealth of Nations) eserinde Mutlak Üstünlükler Teorisini açıklamıştır. Milletlerin Zenginliği adlı kitapta, ÷lkelerin dış ticaret ilişkisi içerisinde olduğunda kârlı olacaklarını ve dış ticaret ilişkisinin pozitif toplamı bir oyun olduğunu vurgulamaktadır. Mutlak üstünlük teorisi ile birlikte, uzmanlaşma ve iş bölümü ortaya çıkmış ve dünyadaki üretimde bir yükselişle, ticarete karşıt olan ÷lkelerin ticaretten belli bir kazanç oluşumu sağlamıştır (Ünsal, 2005).

Fakat bu teori dış ticareti açıklamak için yeterli olamamış ve bunun sonucunda, daha reel ve uygulanabilecek farklı bir teoriye gereksinim duyulmuştur. Bununla birlikte D. Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini ortaya koymuştur. Ricardo, ticaretin temelini mutlak teoriye değil, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandığını vurgulamıştır. Bu teori çok güçlü temele dayanmaktadır, bu sebeple hala uluslararası ticaretin yapısını oluşturduğu düşüncesi egemendir. Ricardo'ya göre bu teori üretimi yapılan malın uluslararası üstünlükteki ölçütüdür. Yani herhangi bir ülke hangi malın üretiminde üstünse o malı üretip uzmanlaşmalıdır. Yani mutlak üstünlüğe sahip olduğu mallarda ticaret devam etmektedir (Seyidoğlu, 2013).

Dünya pazarlarında belirli olan mallarda karşılaştırmalı üstünlükler teorisi aracılığıyla uzmanlaşma sağlanarak ülkelerdeki faaliyet ve verimlilik artışı ortaya çıkmaktadır (Mayer, 1996). Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde David Ricardo herhangi bir ülkenin başka bir ülkeye göre bütün malların üretiminde mutlak üstünlükte olsa bile ticarete engel teşkil etmeyeceğini ve kazanç sağlanabileceğini ortaya çıkarmıştır. Zira bu teoriye göre, üretimde nicelik bakımından üstünlük sağlanan mallarda üretim yapılması ve kaynakların tümünün buraya yönlendirilmesi ülkeler açısından daha kazançlıdır. D. Ricardo 1871 döneminde yayınlamış olduğu “Politik İktisat ve Vergilendirme İlkeleri” adlı yapıtında dış ticarete sebep olan unsurları ve dış ticaret yoluyla elde edilen kârları, ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. David Ricardo'nun teorisi, dış ticaret kavramını uluslararası karşılaştırmalı maliyetlerle ifade etmektedir. David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bazı konulardaki hipotezleriyle eleştirilere açıktır. Bu konular; tam rekabet, dış denge, sabit verim, tam istihdam vb. konulardır. Fakat şöyle ki günümüzdeki modern dış ticaret teorileri Ricardo'nun teorisinin devamı niteliğindedir (Ricardo, 1971).

Bağımsız devletler dünya üzerinde, karşılıklı olarak sıkı bağlantı içerisindedir. Şöyle ki 1950 döneminden sonra, birbirlerinin arasındaki siyasi bağlantılara ilaveten, ekonomik olarak da birleşmek için rekabet içine girmişlerdir. Son dönemlerde küreselleşme ile beraber, bu bağlantılar daha çok yoğunlaşmıştır (Dinler, 2006).

Günümüze baktığımız zaman ülkelerin kalkınmasının devam ettirilmesinde ve dünyadaki ülkelerle bütünleşme amacının gerçekleştirilmesinde önemli unsurlar arasında dış ticaret görülmektedir. Bu sebeple, ülkeler menfaatlerini gözetmek için dış ticaret politikalarının yani, dış ticareti sınırlandıran, teşvik ettiren veya bu yöntemlerin yapılış biçimini düzenleyen tedbirler almaktadır (Ertekin ve Kutlu, 2000).

Bugüne bakıldığında uluslararası ticaret ülkeler açısından vazgeçilmeyen bir yerdedir. Dış ticaretin kaçınılmaz hale gelmesinin sebepleri arasında; artık ülkelerin

yalnızca ekonomik açıdan değil, siyasi ve kültürel açıdan da yakın ilişkiler içinde olması, ülkelerin beraber hareket etmelerini sağlayan uluslararası kuruluşların varlığı bulunmaktadır. Günümüzde, dünya üzerinde küreselleşmenin varlığı ve teknolojik ilerleme sayesinde uzakların yakın olduğu, bilhassa sınırsız olan insanların gereksinimlerinin karşılanması için dış ticaret önem kazanmaktadır. Ülkeler bu hedefler yönünde ekonomik iş birlikleri, örgütler ve topluluklar oluşturmaktadır. Bu da dış ticaretin günümüzde ne kadar önemli olduğunu ve ileride de bu önemin artarak sürdürüleceğini göstermektedir.

3.5.1. Dış Ticaretin Gelişimi

I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem süresince Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari gelişmeleri hızlı bir şekilde genişlemiş ve dış ticarete sürekli olarak açık ortaya çıkmıştır. Bu dönem süresince Osmanlı İmparatorluğu tarımsal ürünlerin ihracatı ve üretiminde uzmanlaşan, bu duruma rağmen mamül mallar ithal eden ülke durumuna gelmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Türkiye'nin dış ticaret hacminde genel olarak bir artış ortaya çıkmıştır. Fakat bu yükselişin Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonraki yıllara kıyasla, dış ticaret hacminde daha yavaş olduğu incelenmiştir. Bilhassa, 1980'li dönemlerden günümüze kadar hızlı bir şekilde ilerleme içinde olduğu tespit edilmiştir. Cumhuriyetimizin ilk dönemlerinden özellikle planlı döneme kadar ülkemizde içe dönük sanayileşme (ithal ikamesi) politikaları uygulanmış ve düşük döviz kuru politikasının sonucu olarak ihracata dayalı dış ticaret politikasına yeterince önem verilmediği için ihracat yeteri kadar yükseliş gösterememiştir (Özcan, 1998).

Tablo 5. 1923-1929 yılları dış ticaret verileri (TÜİK, 2021).

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1923	50 790	86 872	-36 082	137 662	58. 5
1924	82 435	100 462	-18 027	182 897	82.1
1925	102 700	128 953	-26 253	231 653	79. 6
1926	96 437	121 411	-24 974	217 848	79. 4
1927	80 749	107 752	-27 003	188 501	74,9
1928	88 278	113 710	-25 432	201 988	77. 6
1929	74 827	123 558	-48 731	198 385	60. 6

Bu dönemlerde dış ticaretin sektörel yapısı incelendiği zaman, tarımsal toplum yapısına paralel olarak bariz bir şekilde tarım ürünlerinin ihracatı mevcuttur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ihracat ürünlerinin büyük kısmını (%85'in üzerinde)

tarımsal ürünler (yaprak, üzüm, zeytinyağı, tütün) oluştururken, genelde ithalat kısmında ise sanayi ürünleri ile giyim, dokuma, şeker gibi tüketim malları oluşturmaktadır. 1923 yılında 138 milyon dolarlık dış ticaret hacminin ortalama %37'sini ihracat oluşturmakta iken, %62'lik bölümünü ithalat oluşturmuştur.

Tablo 6. 1960-1980 yılları dış ticaret verileri (TÜİK, 2021).

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1960	320 731	468 186	-147 455	788 917	68. 5
1961	346 740	507 205	-160 465	853 945	68. 4
1962	381 197	619 447	-238 250	1 000 644	61.5
1963	368 087	687 616	-319 529	1 055 703	53.5
1964	410 771	537 229	-126 458	948 000	76. 5
1965	463 738	571 953	-108 215	1 035 691	81.1
1966	490 508	718 269	-227 761	1 208 777	68. 3
1967	522 334	684 669	-162 335	1 207 003	76. 3
1968	496 419	763 659	-267 240	1 260 078	65. 0
1969	536 833	801 236	-264 403	1 338 069	66. 9
1970	588 476	947 604	-359 128	1 536 080	62.0
1971	676 601	1 170 840	-494 239	1 847 441	57. 7
1972	884 969	1 562 549	-677 580	2 447 518	56. 6
1973	1 317 083	2 086 215	-769 132	3 403 298	63.1
1974	1 532 181	3 777 501	-2 245 320	5 309 682	40. 5
1975	1 401 075	4 738 558	-3 337 483	6 139 633	29. 6
1976	1 960 214	5 128 647	-3 168 433	7 088 861	38. 2
1977	1 753 026	5 796 277	-4 043 252	7 549 304	30. 2
1978	2 288 162	4 599 024	-2 310 862	6 887 187	49. 8
1979	2 261 195	5 069 431	-2 808 236	7 330 626	44.6
1980	2 910 121	7 909 364	-4 999 243	10 819 485	36. 7

1960'lı ve 1970'li dönemlerde Türkiye, iktisadi büyüme ve sanayileşme yönündeki planlarını ithal ikameci politika üzerine kurmuştur. Hem de bu politika Cumhuriyetin kuruluş yıllarından beri Türkiye tarihinde yerini almıştır. Cumhuriyetin ilk zamanlarında uygulama sürecine konulan devletçilik politikası kapsamında, o zamana kadar ithal edilmiş olan tüketim mallarının, ülke içi üretimi desteklenmiştir. Böylelikle de I. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamaya geçmiştir. Bu planın uygulamaya geçmesinden yani başarıya ulaşmasından sonra daha ayrıntılı ve geniş çerçevede II. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmış ve bununla birlikte yüzden fazla fabrikanın kurulması kararı alınmıştır. Fakat umut ve beklentilerle hazırlanmış olan bu plan II. Dünya Savaşı'ndan dolayı beklenen başarıya erişememiştir (Egeli, 1997).

Herhangi bir ülkede dış ticarete dayalı büyümeden söz edilebilmesi için, ithal ikameci sanayileşme politikaları değil dışa açık bir politikanın uygulanması gerekmektedir. İthal ikameci sanayileşme politikasını açıklanacak olursa, genelde gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı ve yurt dışından ithal edilen malların yurt içinde üretilmesi koşuluna dayanan ekonomik politikadır. Yani bu demek oluyor ki ithal ikameci politikası içe dönük ekonomi politikalarından başka bir şey değildir (Korum, 1997).

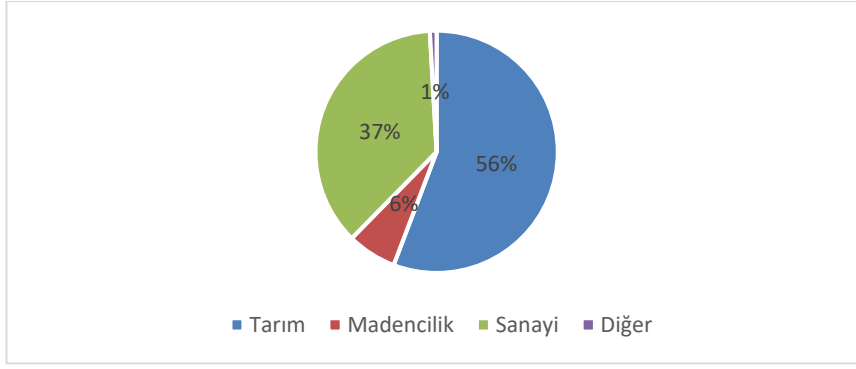
1980’li döneme gelindiğinde küreselleşme ile ortaya çıkan global rekabetçi ortamın etkisiyle Türkiye’de ithal ikameci politika yerine, ihracata dayalı politika ile ekonomik büyüme hedeflenerek dışa açık bir politika uygulanmaya konulmuştur. Yeni politika anlayışıyla beraber piyasalarda var olan bütün finansal enstrümanlar harekete geçirilmiş ve Türkiye ekonomisinin küresel sistemle bütünleşmesi amaçlanmıştır (Doğanlar vd., 2004).

Türkiye’de bu yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranında düşüşler ortaya çıkmıştır. Tablo 6’da 1960-1980 arası yıllarda ticaret dengesine bakıldığında ihracatın ithalatı karşılama oranlarında kimi zaman düşüşler oluşurken, kimi zaman da ciddi şekilde olmasa da yükselişler ortaya çıkmıştır. Fakat 1960 yılından 1980 yılına gelindiğinde dış ticaret hacmi on kattan fazla yükseliş göstermesine rağmen dış ticaret açığı büyümektedir.

24 Ocak 1980 kararıyla Türkiye’de ihracata dayalı sanayileşme alanına doğru önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar özetle anlatılacak olursa:

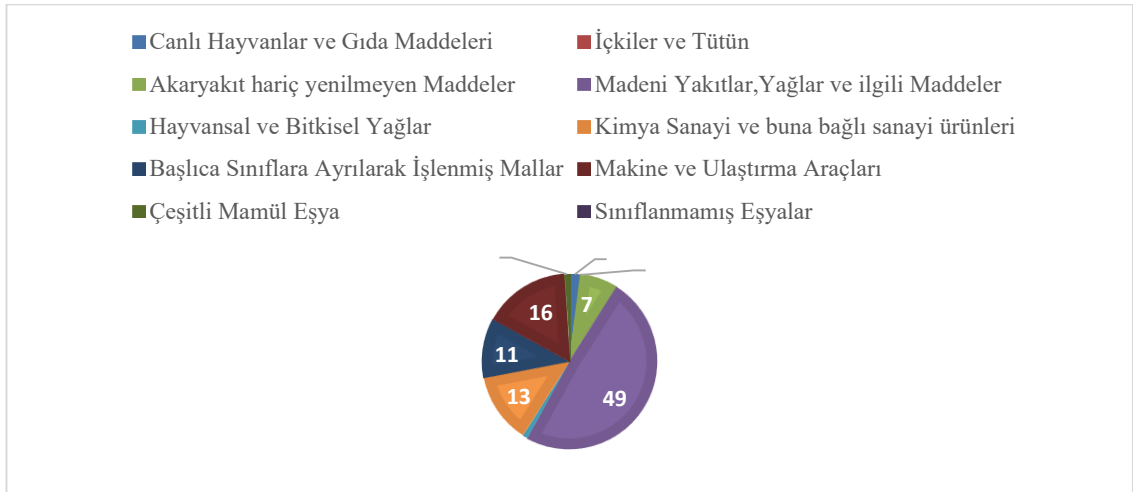
- İthalat serbestleştirilmiştir.
- Gerçekçi esnek kur uygulamasına geçilerek TL’nin aşırı değerlenmesine son verilmiştir.
- Sübvansiyonlar kademeli şekilde azalış gösterilerek, uygulanan fiyat kontrollerinin kaldırılmıştır.
- Yabancı sermaye girişi kolaylaştırılmış, ihracat teşvik edilmiştir.
- 1 Temmuz 1980 yılında faiz oranlarına serbestlik getirilmiştir (Kılınç Savrul, 2013).

Türkiye dış ticaret politikasında 1980’li yıllara gelindiğinde köklü değişiklikler yaşanmış, ekonominin dışa açılmasına önem verilmiş ve dışa açık kalkınma politikası uygulanmaya başlamıştır. İhracatın yapısında önemli değişiklikler olmuş ve bugüne kadar yapılan tarım ürünleri ihracatı yerini ağırlıklı olarak sanayi ürünlerinin yapıldığı ihracata bırakmıştır. Özellikle 1980’den sonra uygulanan bu politikalar dışa açık ekonomi ile birlikte dünya ile globalleşme çabasına hız kazandırmıştır (Özcan, 1998).

Şekil 7. 1980 yılı sektörlere göre (%) değerinde ihracat oranları (TÜİK, 2021).

Tablo 6'ya bakıldığında 1980 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacmi 10,8 milyon dolar iken bunun 2,9 milyon dolarını (%27'sini) ihracat, 7,9 milyon dolarını (%73'ünü) ithalat oluşturmaktadır. Sektörlere göre ihracat oranları Şekil 7'de görüldüğü üzere, %56'sını tarım ürünleri, %6,6'sını madencilik, %36,9'unu sanayi ürünleri ve geri kalan %0,9'luk kısmını ise diğer sektörler oluşturmaktadır. Ekonomik küreselleşme, Türkiye'nin büyüme modelinin ihracata dayalı olması, kent nüfusundaki yükseliş, sanayi sektöründe yapılmış olan yatırımlar gibi sebeplerle 1980 yılından sonra tarım sektörünün ihracata olan payı yüksek seyirde düşüş gösterirken, sanayi sektörünün ihracata ait payı yükselmiştir.

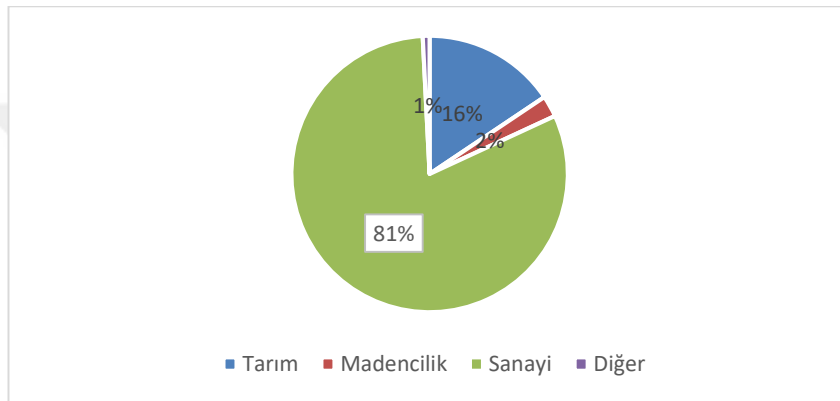

Şekil 8. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına göre 1980 yılı dış ticaretin ithalat yüzde oranları (TÜİK, 2021).

Şekil 8'de sektörlere göre ithalat oranlarında en fazla payı madeni yakıtlar, yağlar ve ilgili maddeler oluşturmuştur.

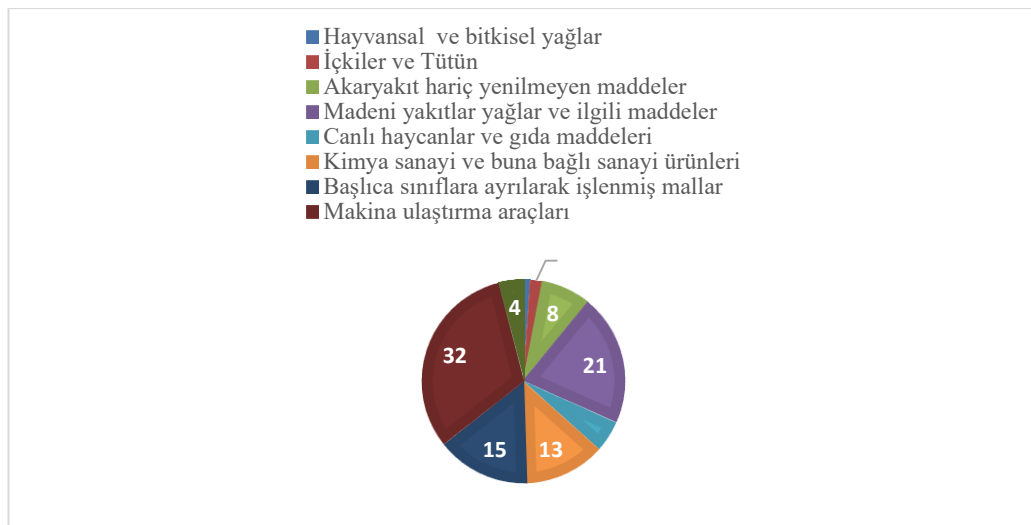
22 Mart 1990 yılında Türkiye Türk Lirası'nın konvertibilitesini ilan etmiştir. Ekonomik alanda 1986 döneminde iç ve dış dengeler hızla bozulmuş; bununla birlikte enflasyonun hızlı bir şekilde düşürülmesi, Türk lirasına istikrar kazandırmak, ihracattaki

yükselişin hızlandırılması, sosyal ve ekonomik alandaki kalkınmanın ve sosyal düzenleri de gözetilen sürdürülebilir temele oturtmak isteğini zorunluluk haline getirmiş ve 26 Ocak 1994'te devalüasyon oluşarak 5 Nisan 1994 yılında "İstikrar Tedbirleri Paketi" uygulama kararına konulmuştur. İthalatta ve ihracattaki büyüme hızı 1990'lı yıllarda paralellik göstermiştir. Bununla birlikte DTÖ'nün hükümlerini Türkiye kabul etmiş ve Gümrük Birliği ile AB'ye girmiştir. Esas olarak Gümrük Birliği sanayi ürünlerinde oluşturulmuştur. Tarım ürünleri GB dahilinde olmayıp bu ürünlerdeki serbestlik ise sadece topluluk ile ortak tarım politikasına uyum sağlaması ile gerçekleşebilecektir (Özcan, 1998).

Şekil 9. 1990 yılı ihracatın sektörlere göre dağılımı (TÜİK, 2021).

1990 ihracatının sektörlere göre dağılımı Şekil 9'da görüldüğü üzere tarım ürünlerine olan ihracat payı %16, madencilik ürünlerine ait ihracat payı %2, sanayi sektörüne ait olan ihracat payı ise %81'i oluşturmaktadır. Yani 1990 yılında sanayi sektörüne ait ihracat payı artış göstermiştir.

Şekil 10. 1990 yılı dış ticaretinin ithalat yüzde oranları (TÜİK, 2021).

Şekil 10’da ithalatın en yüksek olduğu sektör makina ve ulaştırma araçları sektörü olmuştur.

Tablo 7. 1981-1999 yılları dış ticaret verileri (TÜİK, 2021).

Yıl	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
1981	4 702 934	8 933 373	-4 230 439	13 636 307	52.6
1982	5 745 973	8 842 665	-3 096 692	14 588 639	65. 0
1983	5 727 834	9 235 002	-3 507 168	14 962 836	62.0
1984	7 133 604	10 757 032	-3 623 429	17 890 636	66. 3
1985	7 958 010	11 343 376	-3 385 367	19 301 386	70. 2
1986	7 456 726	11 104 771	-3 648 046	18 561 497	67. 1
1987	10 190 049	14 157 807	-3 967 757	24 347 856	72.0
1988	11 662 024	14 335 398	-2 673 374	24 997 422	81.4
1989	11 624 692	15 792 143	-4 167 451	27 416 835	73.6
1990	12 959 288	22 302 126	-9 342 838	35 261 413	58. 1
1991	13 593 462	21 047 014	-7 453 552	34 640 476	64.2
1992	14 714 629	22 871 055	-8 156 426	37 585 684	64.4
1993	15 345 067	29 428 370	-14 083 303	44 773 437	52.0
1994	18 105 872	23 270 019	-5 164 147	41 375 891	78. 0
1995	21 637 041	35 709 011	-14 071 970	57 346 052	60. 5
1996	23 224 465	43 626 642	-20 402 177	66 851 107	53.2
1997	26 261 072	48 558 721	-19 297 649	74 819 793	54.0
1998	26 973 952	45 921 392	-18 947 440	72 895 344	58. 6
1999	26 587 225	40 671 272	-14 084 047	67 258 497	65. 3

Tablo 7’de Türkiye’nin dış ticaret hacmi 1990 yılında 35,2 milyon dolara ulaşmıştır. Dış ticaret hacminin 12,9 milyon doları yani %37’sini ihracat oluştururken, 22,3 milyon dolarını ithalat oluşturmaktadır.

İhracattaki yükseliş hızı, 1994 döneminde yaşanan kriz ve devalüasyon arkasından artışa girmiştir. Hemen arkasından 1996 döneminde yapılan AB ile Gümrük Birliği’nin sonucunda, Türkiye’deki ihracatın durumu, hem nitelik bakımından hem de miktar olarak yeni bir değişim sürecine girmiştir. 1997 döneminde Asya Krizi’nin yaşanması, 1998 döneminde Rusya Krizi’nin olması ve bunun sonucunda Türkiye’nin Rusya ile olan bavul ticaretinin büyük darbe almasına sebep olmuştur. Türkiye ekonomisi 1999 döneminde yaşanan Marmara depremi sonucu zorlu bir dönemden geçmiştir. Döviz kuruna dayalı istikrar programına 1999 döneminin sonunda geçilmiş fakat 2000 ve 2001 döneminde ekonomi yeniden kriz ortamına sürüklenmiştir. Bu durumda ihracat azalış göstermiş ve bununla birlikte dış açıklardaki azalmaya yardımcı olan ithalatta da düşüşler görülmüştür (Alpaydın ve Tunalı, 2011).

Tablo 8. 2000-2020 yılları dış ticaret verileri (TÜİK, 2021).

Yıl	İhracat(Bin\$)	İthalat(Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi(Bin\$)	Dış Ticaret Hacmi(Bin\$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı(%)
2000	27 774 906	54 502 821	-26 727 915	82 277 727	51.0
2001	31 334 216	41 399 083	-10 064 867	72 733 299	75.7
2002	36 059 089	51 553 797	-15 494 708	87 612 886	69.9
2003	47 252 836	69 339 692	-22 086 856	116 592 528	68.1
2004	63 167 153	97 539 766	-34 372 613	160 706 919	64.8
2005	73 476 408	116 774 151	-43 027 743	190 250 559	62.9
2006	85 534 676	139 576 174	-54 041 498	225 110 850	61.3
2007	107 271 750	170 062 715	-62 790 965	277 334 465	63.1
2008	132 027 196	201 963 574	-69 936 378	333 990 770	65.4
2009	102 142 613	140 928 421	-38 785 808	243 071 034	72.5
2010	113 883 219	185 544 332	-71 661 113	299 427 551	61.4
2011	134 906 869	240 841 676	-105 934 807	375 748 545	56.0
2012	152 461 737	236 545 141	-84 083 404	389 006 878	64.5
2013	151 802 637	251 661 250	-99 858 613	403 463 887	60.3
2014	157 610 158	242 177 117	-84 566 959	399 787 275	65.1
2015	143 838 871	207 234 359	-63 395 488	351 073 230	69.4
2016	142 529 584	198 618 235	-56 088 651	341 147 819	71.8
2017	156 992 940	233 799 651	-76 806 711	390 792 591	67.1
2018	167 920 613	223 047 094	-55 126 481	390 967 707	75.3
2019	171 464 945	202 704 320	-31 239 375	374 169 264	84.6
2020	160 656 652	209 534 325	-48 862 058	370 202 552	76.7

Tablo 8’de Türkiye’nin 2000-2020 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu ihracat ve ithalat verileri gösterilmektedir. Aynı zamanda bu ikisi arasındaki farkı gösteren dış ticaret açığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da tabloda yer almaktadır.

2000-2020 Türkiye’nin dış ticaret verilerine bakıldığında hem ihracat hem de ithalat verilerinde dalgalanmalar yaşanmıştır. Her yıl bir diğer yıla göre farklılık göstermiştir. Fakat bu farklılığın belirli oranda olmadığı aşıkardır. Sürekli olarak ihracat ve ithalat verilerinin arttığı veya azaldığını söylemek zordur. Yani bazı dönemlerde artış gösteren ihracat ve ithalat verinde, bazen de bir diğer yıla göre düşüşler yaşanmıştır. 2002-2006 dönemine bakıldığında 2002 yılı ihracat rakamı 36,0 milyar dolar seviyelerindeyken, 2006 yılında yaklaşık 49,5 milyar dolarlık bir yükselmeye 85,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dört yıllık (2002-2006) dönemde, yıllık ortalama artış hızı 12,3 milyar dolara yükselmiştir. 2002 yılından sonra hızlı bir şekilde artış gösteren ihracat sonucu, 2008 döneminde ülkemizin ihracat gelirleri 132 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2002-2008 bu sekiz yıllık süre zarfında ihracat gelirlerimizde herhangi bir azalma ile karşılaşılmamış, her yıl artarak devam etmiştir.

2009 yılında Türkiye ihracat verilerinde bir önceki yıla göre yaklaşık 20 milyar dolar azalarak en büyük düşüşü yaşamıştır. 2009 yılında yaşanan bu düşüşün sebebi olarak tüm dünyayı etkisi altına alan küresel mali krizi gösterebiliriz. Küresel mali krizi ülkemiz ihracatına yansımış ve dış ticaret gelirimizi 2007 yılından bile daha düşük olmuştur. İhracatımızın hızlı bir şekilde düşmesi ile ülke ekonomisini de derinden etkilemiştir. İhracat gelirimizin düşüşünün ardından 2010 yılında yeniden artış göstererek toparlandığı Tablo 8’de görülmektedir.

İthalat giderleri yorumlanacak olursa, ülkemizin ithalat giderleri kriz dönemleri hariç sürekli olarak artış göstermektedir. Türkiye ekonomisinin durumu ithalat giderlerinden anlaşılabilir. İthalat giderlerinden anlaşılabilir.

Ekonomide daralmaların ve krizlerin yaşandığı dönemlerde yani 2001,2009,2018-2020 yıllarında ülkemizin ithalatının da azaldığı görülmektedir. Yani eğer ülke ekonomisinde kriz yaşanılıyorsa bu durum o ülkenin ithalatına da etkilemektedir. Ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri ticari ilişkileri açısından önem taşımaktadır.

Herhangi bir ülkenin ihracatı başka ülkelerin ekonomisine bağlı iken, ithalatı da kendi ekonomik değerlerine bağlıdır. Ülkemizde ihracat ve ithalatın artış göstermesiyle dış ticaret açığı da artış göstermektedir. İthalatın düşüş gösterdiği dönemler ile dış ticaretin azaldığı dönemler aynıdır. Yani bu durum dış ticaret açığının ülkemizde ithalata olan bağlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

3.6. Dış Ticaret Açığı Nedenleri

Genellikle dış ticaret açığı kavramı, herhangi bir ülkenin para cinsinden ithalatının ihracattan daha çok olması olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik unsurların pek çoğunun dış ticaret açıklarına sebep olduğu söylenmektedir. Bu ekonomik unsurlar içinde, döviz kurlarından kaynaklı yatırımların düşüş göstermesi ve ithalatın daha çekici hal alması, ihracatın ithalata bağımlı olması, katma değeri düşük ürünlerin ihracatı, ileri düzeyde teknoloji isteyen ürünlerin üretilmemesi nedeniyle ülkeye ait olan hammadde ve farklı türden kaynakların işlenmeden önce ihraç edilmesi gibi nedenler sayılmaktadır (Ketboğa, 2019).

Dış ticaretin dengesinin bozulmasına sebep olan unsurlar dış ticaret verilerinin ayrıntılı şekilde incelenmesi ile anlaşılabilir. Bu sebeple ülkemizin dış ticaret yapısının dış ticaret açığına sebep olan unsurlardan önce incelenmesi önem taşımaktadır. Ülkemizin dış açık veren ülke olduğunu Türkiye’nin dış ticaret istatistiklerini incelendiğinde net bir şekilde görülmektedir. Dış ticaret açığına neden olan veya yükselmesine sebep olan unsurlar ise farklı türden başlıklar altında sıralanmaktadır. 1990

yılından sonra Türkiye’de özellikle ithalat ve ihracatın git gide açıldığı gözlemlenmektedir. 1990 döneminden sonra Türkiye’de dış ticaret açığına sebep olan başlıca ilerlemeler söylenecek olursa:

- Doğalgaz, ısınma ve enerji üretimi sonucu son zamanlarda doğalgaz kullanımında artış görülmesi, bunun sonucunda doğalgaz alım miktarının ve fiyatların artış göstermesi,
- Türkiye’nin ihracat yapısına bakıldığında çoğunlukla yarı mamul ve hammaddeden oluştuğu ve ihraç edilen bu mallar işlem görerek mamul mal olarak Türkiye’ye ithal edildiği görülmektedir.
- Petrolde ve yan ürünlerin tüketiminin ve ithalatının yükseliş göstermesi,
- İthal AB mallarının Türkiye’ye rahatlıkla girmesine karşın Türkiye’nin sınırlı kotalara tabi tutulması, Avrupa Birliği ile GB anlaşmasının yapılması sonucu oluşmuştur.
- Uluslararası ticaretteki rekabet artışından dolayı ihraç mallarındaki fiyatların düşüş göstermesine rağmen Türkiye’nin yüksek olan ithal girdilerinin maliyetlerinden dolayı ihraç mallarındaki fiyatın bu düşümlere ayak uyduramaması,
- Türkiye’de döviz artışı oranlarına kıyasla reel faiz oranlarının fazla olmasından dolayı Türk lirasının değerlenmesi ve lüks tüketim mallarının ithalatının yükseliş göstermesi gelir dağılımının bozulması sonucu oluşmuştur.
- Özellikle AB’nin ortak para birimi Euro’nun 2002 dönemine kadar hedeflediği güce ulaşamaması ve Amerikan Doları karşısında değerini yitirmesi sonucu Türkiye’nin AB’ye yapmış olduğu ihracatın umut ettiği maddi getirisinin gerisinde kalması gibi önemli nedenler sonucu Türkiye’nin dış ticaret açığı git gide artış göstermektedir (Aksoy ve Coşkun, 2004).

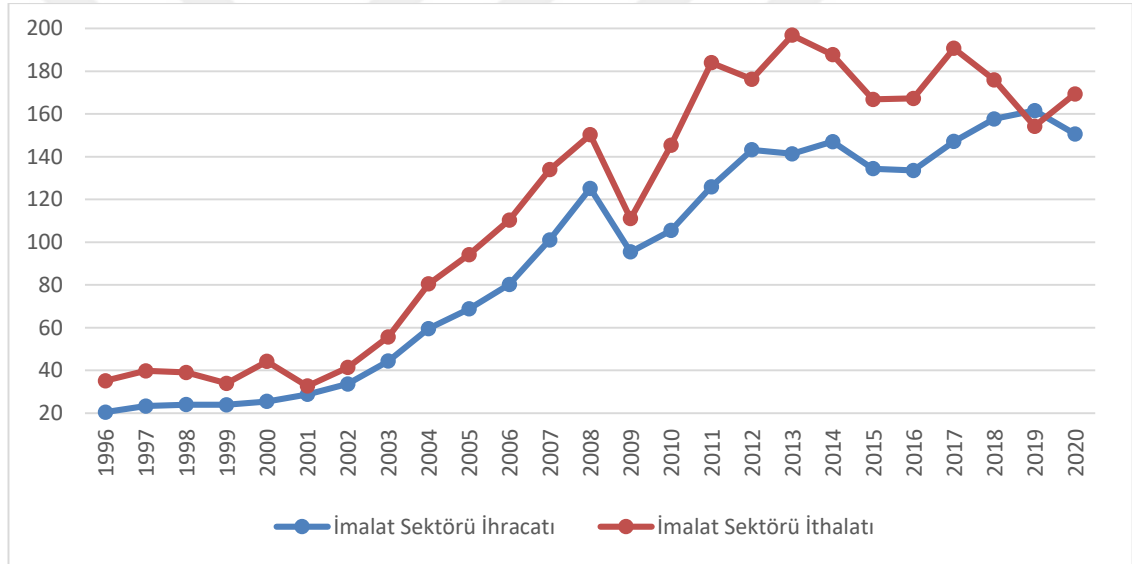
Türkiye’de toplam dış ticaret açıklarının sektörel olarak dağılımı Tablo 9’da incelendiğinde, imalat sanayi ve taş ocakları sektörlerinin en fazla alana hakim olduğu görülmektedir. Taş ocakçılığı ve madencilikteki önemli alan ise enerji sektörüne aittir. Yani, Türkiye’nin dış ticaret açıklarındaki büyük paya sahip olan sektörlerin imalat sanayi ve enerji sektörüne ait olduğu söylenebilir. Ülkemizin dış ticarete açık vermesinin önemli sebeplerinin sektörlerde olan engellerden kaynaklı olduğu söylenilebilir. Bu nedenle, dış ticaret açıklarının sebepleri çeşitli başlık altında açıklanmaktadır (Yiğit, 2014).

3.6.1. İmalat Sanayi Sorunları

Bir ülkenin gelişme dönemindeki temel göstergelerinden biri imalat sanayisinin ekonomi içindeki yeridir. Sektörlerin ekonomi içindeki payları ülkeler geliştikçe farklılık göstermektedir. Ekonomi içerisinde önceki dönemlerde tarım sektörü önemli bir yerde

iken, ülke gelişip ilerledikçe bu payın yerine imalat sektörü geçmiştir ve hizmet sektörünün payı da yükseliş göstermeye başlamaktadır (Polat, 2011).

Ülkemizin imalat sanayisinin dışa bağımlı olması Türkiye'nin dış ticaret dengesinin bozulmasındaki önemli unsurlardan biridir. Çünkü ülkemizde üretilmiş olan sanayi mallarının hammadde ve ara malı gereksinimi yurt dışından temin edilmektedir. Üretimimizde yükselişin olduğu zamanlarda bu durumdan dolayı dış ticaret açığımızda artış yaşanmaktadır. Son zamanlarda Türkiye, teknolojinin yoğun olduğu sanayi üretiminin yükseltilmesine önem vermektedir. Fakat bu üretimin yükseltilmesini sağlamak için yeteri kadar teknoloji ve hammaddeye sahip olamadığımızdan, bu gereksinimleri ithal etmek yoluyla gidermemize sebep olmaktadır. Bu da üretimin ve bununla birlikte de ihracatımızın yükselmesini ithalatımızın yükseliş göstermesi şartına bağlamaktadır (Yiğit, 2014).

Şekil 11. Türkiye'nin 1996-2020 döneminde imalat sanayi ihracat ve ithalatının gelişimi milyar \$ (TÜİK, 2021).

Şekil 11'de Türkiye'nin imalat sanayi ihracat ve ithalatının 1996-2020 dönemleri arasındaki gelişimlerini göstermektedir. Başlangıç dönemi olarak Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği yıl olan 1996 yılı seçilmiştir. Şekil 11 incelenildiğinde ülkemizin imalat sanayi ihracatının, 2001 yılından itibaren hızlı şekilde arttığı görülmektedir. 1996-2020 dönemleri arasında sadece 2008 Küresel Ekonomik ve 2018 döviz ve borç krizlerine bağlı olarak 2009 ve 2020 yıllarında düşüş gösteren imalat sektörü ihracatı, süreklilik gösteren yükseliş seyrini kriz sonrası 2009-2020 yılları arasında devam ettirmiştir. Fakat grafikte dikkat edilirse, imalat sektörü ihracatı yükseliş göstermeye başladığında imalat sektörü ithalatı da 1996-2017 dönemleri arasında aynı etkiyi göstermektedir. Benzer şekilde

gelişim gösteren değişkenlerin birbirlerinden etkilendikleri görülmektedir. Yani grafikten anlaşılacağı üzere 1996-2017 dönemi geneli imalat sanayi ihracatının artması aynı zamanda imalat sanayi sektörünün ithalatının artmasına sebep olmaktadır.

1980 sonrasında Türkiye’de uygulanan iktisat politikaları üretimin ithalata bağımlılığını arttırmıştır. 1990 döneminden sonra da bu bağımlılık hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Türkiye’de 1990-1998 yılında üretimin ithalata bağımlılığı belirginleşmeye başlamıştır. Bu durum, 1990’lı dönemlerde bir birim üretim yapmak için daha çok ithalat yapılmaya başlandığının göstergesidir. Sonuçta, ülkemizin dışa açılmaya başlamasıyla artış gösteren ihracatın, yatırım ve verimlilikteki artışlarla beslenmediği, tersine birçok geleneksel sektörde bile hızlı bir şekilde ithalata bağımlı hale gelmiştir (Eşiyok, 2012).

Tablo 9. Türkiye'nin dış ticaret açığının sektörel dağılımı Bin\$ (TÜİK, 2021).

Yıllar	Tarım Ve Ormancılık	Madencilik Ve Taş Ocakçılığı	İmalat Sanayi
1996	-13 109	-4 713 334	-14 681 426
1997	-62 886	-4 723 713	-16 489 496
1998	232 038	-3 383 819	-14 960 343
1999	408 993	-3 860 748	-9 978 013
2000	-464 094	-6 696 498	-18 682 701
2001	567 097	-6 228 173	-3 860 087
2002	51 645	-6 805 112	-7 681 383
2003	-414 737	-8 551 418	-11 311 336
2004	-215 614	-10 331 699	-20 868 185
2005	527 448	-15 510 957	-25 394 846
2006	578 170	-20 887 435	-30 132 716
2007	-915 363	-23 653 179	-32 859 623
2008	-2 455 203	-33 494 554	-25 064 875
2009	-246 356	-18 941 734	-15 581 278
2010	-1 521 996	-23 245 425	-39 900 288
2011	-3 728 587	-34 525 921	-57 967 749
2012	-2 257 782	-39 086 059	-33 041 115
2013	-2 064 722	-34 325 674	-55 464 608
2014	-2 558 773	-33 719 981	-40 682 796
2015	-1 419 734	-24 809 943	-32 431 347
2016	-1 644 118	-16 332 084	-33 647 593
2017	-3 699 617	-22 569 254	-43 609 898
2018	-3 727 757	-25 568 326	-18 274 023
2019	-3 950 951	-28 553 188	7 298 284
2020	-3 748 119	-19 394 272	-18 774 387

Tablo 9’da Türkiye’nin dış ticaret açığının sektörel dağılımı gösterilmektedir. Tabloya göre ülkemizin en fazla dış açık verdiği sektörler; tarım ve ormancılık, madencilik ve taş ocakçılığı ve imalat sektörleri olmuştur. Fakat veriler ayrıntılı şekilde

incelendiğinde Türkiye'nin en fazla dış açık verdiği sektörler imalat sanayi ve madencilik taş ocakçılığı sektörleri olmuştur. Bu sektörlerden imalat sanayi, Türkiye'nin hem en fazla ithalat hem de ihracat yönünden en fazla dış açık veren sektör olmasıyla oldukça dikkat çekmektedir. Tablo 9'a göre, Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla paya sahip olan imalat sanayi sektörünün, dış ticaret açığının önemli sebeplerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. 1996 döneminde 14,6 milyar dolar olan imalat sanayi dış açığı 2013 döneminde yaklaşık 55,4 milyar dolara yükselmiştir. İmalat sanayi sektörünün 1996-2020 dönemleri arasında en düşük olduğu dış açık yılı 3,8 milyar dolar ile 2001 yılı olmuştur. Burada önemli olan dış açığın hangi sebepten düşmüş olmasının iyi anlaşılmasıdır. Yani dış açığın azalması sebebinin, ihracatın artış göstermesinden mi yoksa ithalatın azalış göstermesinden mi kaynaklandığıdır.

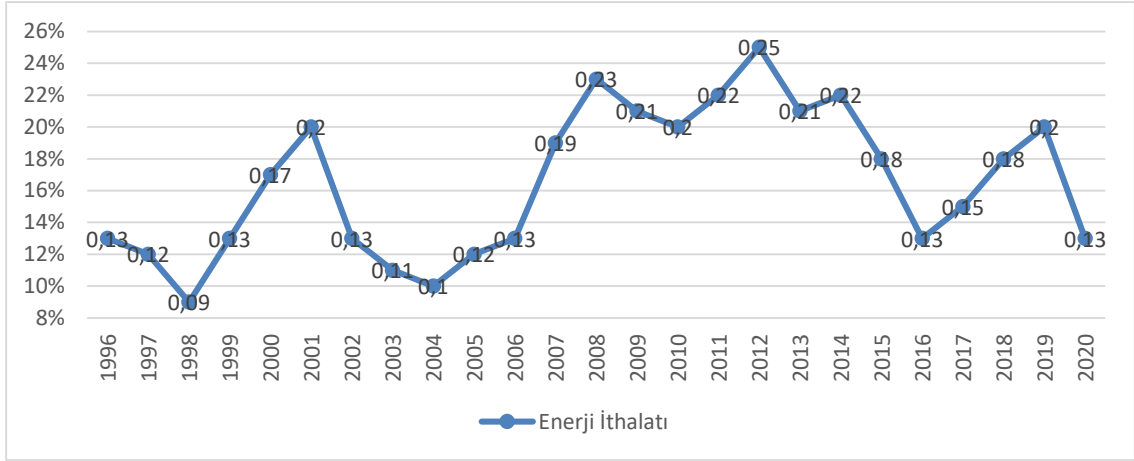
Şekil 11'de 2001 yılında dış açığın düşüşünün hem ihracattaki artıştan hem de ithalattaki azalmadan kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum imalat sanayi sektörü dış ticaretinin gelişimi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye ekonomisinde ulusal gelirin büyüme hızı ile dış ticaretin dengesi arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bu durum ülkemizin ara malı ithal etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira büyüme hızının artması üretim miktarının artmasına bağlı olduğundan, üretimin artırılmasıyla beraber üretimde kullanılan ara malının ithalatı da artmaktadır. Böylece ekonominin büyüdüğü dönemlerde ithalatta artış göstermekte, bu da dış ticaret açığının yükselmesine neden olmaktadır. Bu durumun ortaya çıkma sebebi Türkiye sanayi üretiminin ithalata bağımlılığıyla oluşmaktadır. Türkiye'de 1990 ve 2000 yıllarının büyüme oranlarının birbirine yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda, 2000'li yıllardaki dış açığın nedeninin, sanayinin ithalata olan bağımlılığının artış göstermesinden kaynaklandığı söylenebilmektedir (Eşiyok, 2012)

3.6.2. Enerji Açığı Sorunları

Enerji sektöründe farklılık gösteren her gelişme Türkiye'nin enerji durumunu değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Çünkü Türkiye enerji sektöründe %72 oranında dışa bağımlı haldedir. Bu demek oluyor ki, kullandığımız enerjinin ortalama dörtte üçü diğer ülkelerin malıdır (Bayrak ve Esen, 2014).

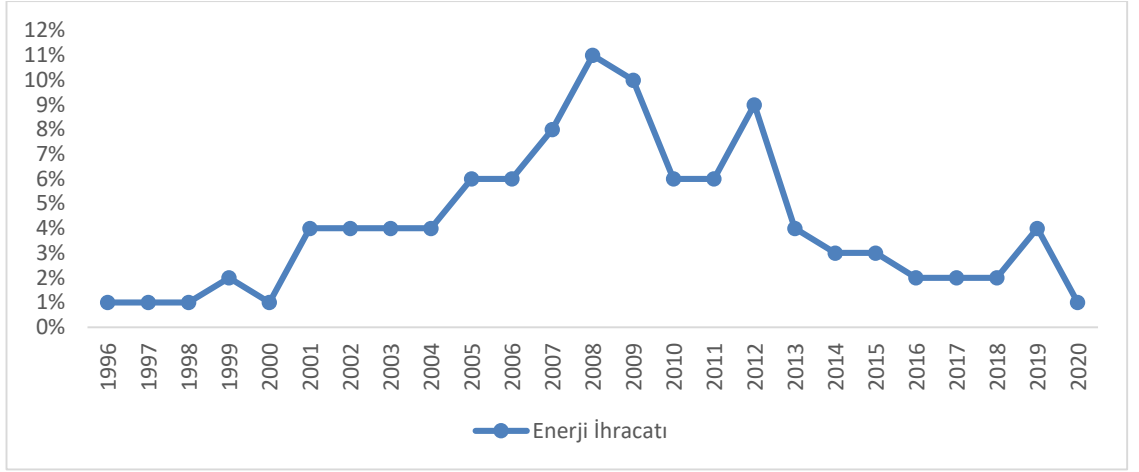
Türkiye'nin dış ticaret açığının hangi sebeplerden kaynaklandığını öğrenmek ve ülkemizin dış ticaret açığı içerisinde enerjinin ne derecede önemli olduğunu açıklamak için ülkemizin enerji ithalatı ve ihracatının incelenilmesi gerekmektedir.

Şekil 12. Türkiye'nin enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki yüzdelik payı (TÜİK, 2021).

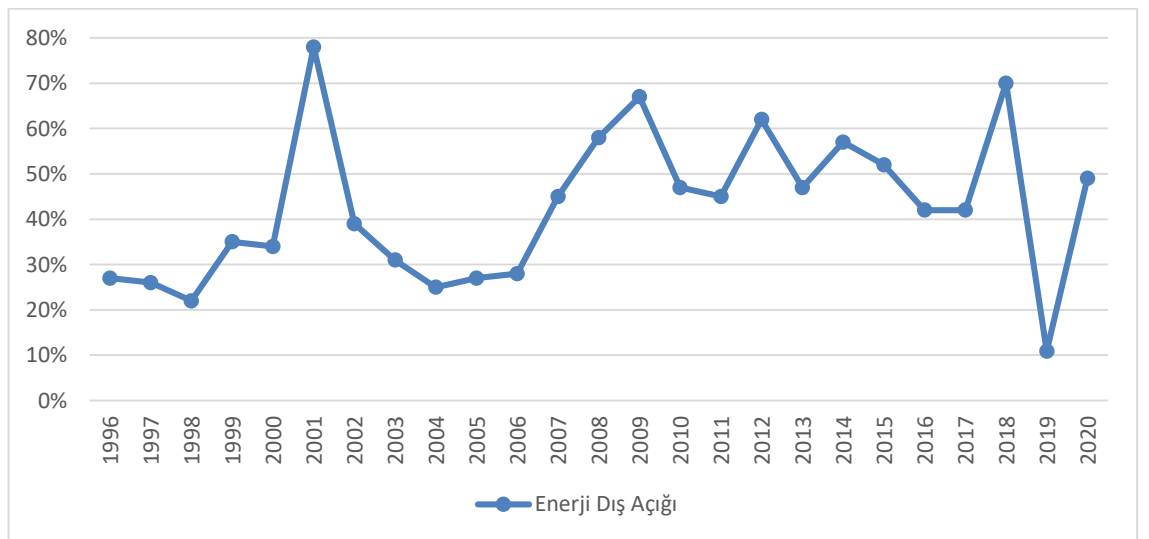
Şekil 12’de Türkiye’nin 1996-2020 döneminde gerçekleştirmiş olduğu enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı yüzdesel olarak gösterilmektedir. Grafik açıklanacak olursa, enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı genel olarak yükselmektedir. 1996 döneminde %14 olan enerji ithalatının payı, 2012 döneminde %25’e yükselmiştir. Özellikle bu artışın 2004 döneminden itibaren git gide arttığı Grafik 7’de görülmektedir. 2004 döneminden enerji ithalatının payı 1996 dönemine göre %4 oranında azalış gösterirken, 2012 yılı enerji ithalatının payı 2004 dönemine göre %15 yükselmiştir. 2012 yılından itibaren enerji ithalatının payı 2020 dönemine göre ise %12 azalış göstermektedir. Ülkemizde enerji ithalatının toplam ithalat içerisindeki payının fazla olduğu dönem ise %25’lik bir oranla 2012 yılı olmuştur. Yani bakıldığında bu çok ciddi bir artış olmakla beraber, o yıl toplam ithalatın dörtte birini enerji ithalatının oluşturduğunu göstermektedir.

Enerji ithalatı incelendi, enerji dış açığını saptamak için önemli olan enerji ihracatının da incelenilmesi gerekmektedir.

Şekil 13. Türkiye'nin enerji ihracatının toplam ihracat içerisindeki yüzdelik payı (TÜİK, 2021).

Şekil 13'e göre, ülkemizin enerji ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, inişli çıkışlı bir seyir halindedir, fakat genel olarak artış göstermiştir. Enerji ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, 1996 döneminde %1 iken, 2008 döneminde %11'e yükselmiştir. Böylelikle 1996-2008 döneminde enerji ihracatı payını, %10 oranında yükseltmiştir. Özellikle bu yükseliş 2000 döneminden sonra göze çarpmaktadır. 2000 dönemine kadar ortalama %1 düzeyinde olan enerji ihracatının payı, 2000'den sonra hızlı bir şekilde yükseliş göstererek 2008 döneminde %11'e kadar yükselmiştir. Yani grafikte ülkemizin enerji ihracatının 2000'li yıllarla beraber bir nebze olsun artış göstermiştir. Fakat 2008'den 2020 yılına geldiğinde ise enerji ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı %10 azalış göstermektedir. Yani 1996 yılındaki ilk seyrini 2020 yılında da göstermiştir.

Şekil 14. Türkiye'nin enerji dış açığının dış ticaret açığı içerisindeki yüzdelik payı (TÜİK, 2021).

Şekil 14'te ülkemizin enerji sektöründeki dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığındaki payı yüzdesel olarak gösterilmiştir. Grafikteki yüzdelere bakıldığında ülkemizin dış ticaret açığının büyük bir bölümünün enerji sektöründen kaynaklandığı görülmektedir. Ülkemizin 2018 dönemindeki dış ticaret açığının %70'inin enerji sektöründen kaynaklandığı görülmektedir. Enerji sektörü dış ticaret açığının, toplam dış açık içerisindeki payı ile zaman zaman dalgalandığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında 2004 döneminden itibaren istikrarlı şekilde artmıştır. 1996 döneminde toplam dış ticaret açığının %27'sini oluşturan enerji sektörü, 2004 döneminde yüzde 2'lik bir azalmayla toplam dış açığın %25'ini oluşturmaktadır. 1996-2004 dönemleri arasında yüksek kırılmaların yaşandığı enerji sektörünün payı 2001 döneminde %78'lik bir artışla rekor kırmıştır. Aynı zamanda bu 1996-2020 döneminin en yüksek payı olarak dikkat çekmektedir. En az olduğu yıl ise %10'luk payla 2019 yılı olmuştur. Her ne kadar bu dönemler arasında kırılmalar yaşansa da enerji sektörü dış ticaret açığının payı artmıştır. 1996 döneminde %27 olan enerji sektörü payı 2020 döneminde %49'a yükselmiştir. Bu yirmi dört yıllık dönemde (1996-2020) enerji sektörü dış ticaret açığının toplam dış ticaret açığındaki payı ortalama %41 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yani bu durum Türkiye'nin dış ticaret açığının büyük oranda enerji sektöründen kaynaklandığını göstermektedir. Şekile göre yaptığımız bu yorumlamalar ışığında ilk başta da dediğimiz gibi ülkemizin dış ticaret dengesini bozan en önemli sebep, ülkemizin dışa bağımlı oluşudur.

3.6.3. Rekabet Gücünün Yetersizliği

Teknolojik ilerlemenin sonucunda iletişim imkanlarının ve haber olanaklarının ilerlemesiyle birlikte bilgiye ulaşabilmek kolay bir duruma gelmiştir. Günümüzdeki teknolojik imkanlarla dünyanın bir ucunda ortaya çıkan gelişmelerin çabucak dünyanın öteki ucunda canlı bir şekilde görülmesi kolay hale gelmiştir. İletişim teknolojisinin bu şekilde ilerlemesi toplumlar arasında etkileşimi hızlı bir şekilde arttırmış ve böylelikle birbirine denk toplumlar meydana gelmiştir. Bu şekilde toplumların git gide değişik yapıya bürünmesi ve bilgi iletişiminin çabucak olması tüketicilerin talepteki yapılarını da değişikliğe uğratmıştır. Çünkü insanlar harcama yapacakları zaman gereksinim duydukları malların kaliteli ve hesaplı olanını sanal ortamda bulabilmektedir. Yeni dönemdeki üreticiler bunun farkına varıp fırsata çevirerek sürekli olarak kendilerini geliştirmenin peşine düşmüşlerdir. Daha çok yatırım yapmaya ve ürün geliştirmeye başlamışlardır. Bilhassa küreselleşmeyle beraber tek pazar olan dünyada, rekabet üst düzeye ulaşmıştır. Böylelikle üreticiler artık sadece kendi ülkedeki rakipleri ile değil bütün dünyadaki rakipleri ile rekabet yarışına girmişlerdir. Sürekli daha fazlasını isteyen

tüketici taleplerine karşılık vermek isteyen üreticilerin çabaları Ar-Ge, inovasyon, patent gibi terimleri ortaya çıkarmıştır. Değişikliğe uğrayan dünya şartlarına uygun şekilde üretim yapılamaması sonucunda rekabet gücü yetersiz kalmıştır bu da Türkiye’de dış ticaret açıklarına neden olmaktadır (Yiğit, 2014).

3.6.4. Diğer Nedenler

Dış ticaretteki açıkların artış göstermesinin nedenlerinden birisi de ithalatın aşırı yükseliş göstermesiyle birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranının düşüş göstermesidir. İthalata yönelik büyüme programları, sermaye ve ara mallarında dışarıya bağımlı olmak, yerli malların gerçek değerinin yüksek olması, yerli malların yabancı mallarla rekabet haline girememesi gibi faktörler ithalatın yükseliş göstermesine neden olmaktadır. Üretimin yapıldığı aşama kısmında kullanılan sermaye ve ara malı üretiminde yeterli olunamaması bu malların ithal edilmesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte ihracat ve üretimin olabilmesi için ithalatı zorunluluk haline getirmiştir. Genelde bu anlattığımız durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanır ve ithalat yükseldiği için dış ticaret açığında yükselişe sebep olmaktadır (Ünsal, 2006).

Ülkelerin dış ticarete dengesinin bozulmasında, yapısal gelişmelerin yanı sıra dış ticaret hadlerindeki bozulmalar, çapraz kurda ilerlemeleri, tüketici kredilerindeki genişleme ve dış ticaret istatistikleri kapsam farklılıkları gibi konjonktürel gelişmelerde etkili olmaktadır. Buna ilaveten dış ticaret dengesinde etki gösteren diğer faktörler; enerji, otomotiv, dayanıklı tüketim malları, tekstil ve giyim gibi faktörler dış ticaret dengesinde önemli paya sahip olan sektörlerde ortaya çıkan mikro ve makro ilerleyişler etkili olmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2006).

Türkiye’nin dış ticaret açığını etkileyen unsurlardan biri de yüksek katma değerli ithal ürünlerin tüketiminin artış göstermesidir. 2001 döneminden bu yana yüksek getirisi nedeniyle yükselen sermaye girişleri sebebiyle ucuzlayan döviz kurları, yüksek katma değerli ithal ürünlerin tüketimini yükseltmiş, bu da dış ticaret açığının yükselmesine sebep olmuştur (Özer, 2011).

4. AMPİRİK ÇALIŞMALAR VE EKONOMETRİK ANALİZ

Bu bölümde ilk olarak kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiye yönelik ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

4.1. Ampirik Çalışmalar

Literatürde kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmalara nadiren rastlanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacı kamu harcamaları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi BEC sınıflamasına göre sermaye malları, ara mallar ve tüketim malları özelinde değerlendirerek aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Bu çalışma Türkiye ekonomisinde 1994-2020 dönemi kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi, Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen saklı eşbütünleşme yöntemi ve nedensellik testleri ile veri olarak ise BEC sınıflamasına göre dış ticaret istatistiklerini tüm ürün grubunda inceleyerek özgün değer kazanmaktadır. Literatürde kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiye yönelik yerli ve yabancı çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunda, kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlk olarak kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin varlığını farklı ülkeler için inceleyen çalışmalar ele alınmaktadır.

Ahmad (1987) 1701-1913 dönemleri yıllık verileri kullanarak İngiltere ekonomisi için kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında 1732-1830 yılları arasında kalan dönemde geçici kamu harcamalarındaki değişimin ticaret açığı üzerindeki etkisinin kalıcı kamu harcamalarından daha büyük etki yaratacağı öngörülmüştür.

Yi (1993) çalışmasında ABD ekonomisinin dış ticaret açıklarının sebeplerinin VAR modeli ile incelemiştir. Bileşenlerini analiz ederken 1973:1-1988:2 çeyreklik verileri kullanılarak kamu harcamaları ve tüketimi arasındaki ilişkiyi vurgulayan ABD'nin net ihracat davranışını açıklayıp açıklamayacağını incelemiştir. İncelemeler sonucunda ticaret açıklarının açıklanmasında kamu harcamalarının önemli rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chinn ve Prasad (2000) 1971-1995 dönemini yatay kesit tahmincileri ve panel veri analizi kullanarak 18 tane sanayileşmiş ve 71 gelişmiş ülke ekonomisi için ele almışlardır. Çalışmanın amacı kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında nasıl bir

ilişki olduğunu araştırmaktır. Araştırmalar neticesinde gelişmekte olan ülkeler arasında ticari oynaklığın fazla olduğu koşullarda daha yüksek para birimi fazlası ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Makroekonomik belirsizliklerin artması yurtiçi tasarrufları arttırıyor ve yatırım açısından olumsuz bir etki yaratıyor. Sonuç olarak kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında pozitif yönde ilişki olduğu bulgusuna varılmıştır.

Calderon vd. (2002) 44 ülke için panel veri analizi kullanılarak kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında nasıl bir ilişki bulunduğunu analiz etmişlerdir. Araştırmalar sonucunda harcamalar ile ticaret açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu kanısına varılmıştır.

Lane ve Perotti (2003) 1964-1993 dönemleri yıllık verilerle yaptığı çalışmasında, panel veri analizi kullanılarak OECD ülkelerinin ekonomisi kapsamında açık bir ekonomide kamu harcamalarının ticaret açıkları ile ilişkisi incelenmektedir. Yapılan analizler sonucunda dış ticaret açıklarının etkilerinin açıklanmasında kamuya yapılan tüketim harcamalarının etkisi bulunmaktadır.

Monacelli ve Perotti (2006) ABD, Kanada ve Avustralya ekonomisi ele alınarak VAR modeli ile 1975:1-2006:2 çeyreklik verileri kullanılarak kamunun yaptığı harcamaların dış ticaret açıklarını etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. İlk olarak tüm ülkelerde kamu harcamalarındaki yükselişin reel döviz kuru ve dış ticaret açığı oluşturulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Müller (2008) çalışmasında 1973:1-2005:3 dönemleri ele alınarak VAR modeli ile ABD ekonomisinde kamu harcamalarının dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmiştir. Kamu harcamalarındaki yükseliş nominal döviz kurunu düşürmekte, dış ticaret koşullarını etkileyip net ihracatı arttırmaktadır. Analiz sonucunda kamu harcamaları dış ticaret açıklarını etkilemektedir.

Türkiye için yapılmış olan kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların bulguları ise uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermekte ve Keynesyen hipotezi destekler nitelikte olmaktadır. Bunlar:

Akbostancı ve Tunç (2002) 1987-2001 yılları arasında Türkiye ekonomisi için bütçe açığı ile dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu kanısına varılmış ve bütçe dengesinin kötüye gitmesiyle ticaret dengesini kötüleştirdiği sonucuna varılmıştır. Yani Ricardiyen Denklik Hipotezi Türkiye için geçerli değildir.

Erdinç (2008) 1950-2005 dönemi yıllık verileri kullanılarak bütçe açığı ve dış ticaret açığı arasındaki ilişki eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Araştırmalar sonucunda bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru bir

nedensellik bulunmaktadır ve iki değişken arasında uzun dönemli ilişki söz konusudur. Tunçsiper ve Sürekçi (2011) 1987Q1:2007Q3 dönemleri arasında çeyreklik veriler kullanılmış ve VAR modeli ile ikiz açık modelinin geçerliliğini Türkiye için analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında Keynesyen ikiz açık hipotezi destekler nitelikte değildir. Ricardocu denklik hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılmaktadır.

Adıgüzel (2014) 1982:Q1-2010:Q3 dönemleri aylık verileri ile Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi yapısal kırılmalar ve uzun dönemli ilişkiler incelenerek ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda 2000 yılının ilk çeyreğinde kırılmaya rastlanmış ve bu tarihte uzun dönemli ilişki elde edilmiştir. Sonuçlar Türkiye'nin kamuya harcamaların dış ticaret açıkları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu göstermektedir. Yani kamuya ait tüketim harcamalarının azaltılması dış ticaret açıklarının azalmasına da etki edeceği görüşünü desteklemektedir.

Bölükbaş ve Yenipazarlı (2017) 2003:Q1-2017:Q1 dönemleri aylık verileri kullanarak, Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ile dış borçlanma arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme yöntemi ve Granger nedensellik testi ile ortaya koymuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde kamu harcamaları ile dış borçlanma arasında pozitif yönlü ilişki mevcuttur ve harcamalar ile dış borçlanma arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi mevcut olup, değişkenlerin arasında ortaya çıkan sapmalar kısa dönemde etkisini kaybetmektedir.

Özpençe ve Ergen (2017) Türkiye için 1965-2015 dönemleri ele alınarak dış ticaret açıkları ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin var olup olmadığı yapısal kırılma modeli ve uzun dönemli ilişkiler ele alınarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin uzun dönemde var olduğunu göstermekte ve Keynesyen hipotezini destekler niteliktedir.

Dağ ve Kızılkaya (2018) 1984:Q1-2017:Q4 yılları aylık verileri kullanılarak uzun dönemde Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığının sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Çalışmada değişkenler için Qointos(1995) tarafından geliştirilen ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Boyer ve Hanek(2012) tarafından önerilen eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışma sonucu elde edilen bulgulara göre Türkiye'de uzun dönemde dış ticaret açığının zayıf sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Yukarıda kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiye yönelik yapılan uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu savunan çalışmalardan birkaçıdır. Bu çalışmalarda farklı tanımlamalar ve sınırlamalar kullanılmaktadır. Literatürde

başvurulan hemen hemen bütün modellerin kamu harcamalarına gelen şokun ya da dış ticarete gelen şokun uyarlanmasının pozitif veya negatif şok olmasından bağımsız olarak doğrusal uzun dönemli bir ilişki şeklinde ele almaktadır. Ancak kamu harcamaları dış ticaret açığındaki azalıştan daha hızlı ve daha büyük artarak tepki veriyorsa bu değişkenler arasındaki ilişkinin asimetrik bir ilişki olduğu savunulmaktadır (Hatemi J ve Irandoust, 2012). Bu çalışmada değişkenler arasındaki toplam büyüklüklerden ziyade değişkenlerin bileşenleri arasındaki ilişki saklı eşbütünleşme ilişkisi bağlamında değerlendirilip ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Genel olarak çalışmalara bakıldığında kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu ve birbirini etkilediği görülmektedir.

4.2. Ekonometrik Analiz

Çalışmamızın bu bölümünde kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiye yönelik yapılan ekonometrik analize yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak veri ve yöntem tanıtılacak ardından da çalışmanın bulguları sunulacaktır.

4.2.1. Veri ve Yöntem

Çalışma Türkiye’de kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi 1994:Q1-2021:Q1 dönemi arasında incelemektedir. Çeyreklik verilerin kullanıldığı çalışmada 109 gözlem bulunmaktadır. Analizde kullanılan değişkenleri ifade eden zaman serilerine ait bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 10. Modelde kullanılan değişkenlerin bilgileri

Değişkenin Adı	Değişkenin Tanımı	Değişken Türü	Değişken Birimi	Değişkenin Kaynağı	Değişkenin Kısaltması
Konsolide Bütçe Harcamaları	Konsolide Bütçe Harcamaları /GSYİH	Bağımsız Değişken	TL	Hazine ve Maliye Bakanlığı-EVDS	Harcama
Yatırım Malları	Yatırım Malları/GSYİH	Bağımlı Değişken	TL	TUİK	Yatırım
Hammadde Malları	Hammadde Malları/GSYİH	Bağımlı Değişken	TL	TUİK	Hammadde
Tüketim Malları	Tüketim Malları/GSYİH	Bağımlı Değişken	TL	TUİK	Tüketim

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde (BEC (Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması)’na göre yatırım (sermaye) malları, hammadde (ara) malları ve tüketim

malları özelinde kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi değerlendirerek, aralarında herhangi bir ilişki olup olmadığını 1994:Q1-2021:Q1 çeyreklik verileri kullanılarak ampirik olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Ele alınan değişkenler arasındaki ilişkiler Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen Saklı eşbütünleşme yöntemi ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi ile incelenecektir. Bu amaçla, ekonometrik analizde bağımlı değişken olarak dış ticaret istatistiklerinin ürün gruplarını içeren yatırım malları (logyatırım), hammadde malları (loghammadde) ve tüketim malları (logtüketim), bağımsız değişken olarak ise konsolide bütçe harcamaları (logharcama) ele alınmaktadır. Tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler çeyreklik olduğundan mevsimsellik etkisi önemli görülmüş, bu nedenle bağımlı değişkenler Census X-12 yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmış ve ekonometrik analize dahil edilmiştir. TÜİK veri tabanında yer alan dış ticaret istatistikleri BEC sınıflaması ürün grubu yatırım, hammadde ve tüketim mallarının ihracat ve ithalat oranları derlenerek kullanılmıştır.

4.3. Ekonometrik Metodoloji

Çalışmada durağanlık sınaması yapmak için; Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (1992) ve Phillips-Perron (PP) (1998) birim kök testleri uygulanmıştır. Bu yöntemlerden ADF; genel kullanıma sahip olduğu için, PP; trend içeren verilerin durağanlığını test etmede daha güçlü olduğu için KPSS'nin ise test gücü daha fazla olduğu için tercih edilmiştir. Daha sonra veriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Johansen eşbütünleşme testi ile yapılmaktadır. Fakat eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için öncelikli olarak modelde yer alan verilerin gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve bununla birlikte verilere modelin güvenilirliği için tahmin edilen VAR modeli ile otokorelasyon ve değişen varyans problemi olmamasına, AR polinomunun ters köklerinin birim çemberin içinde kalmasına dikkat edilmelidir. Daha sonra verileri pozitif ve negatif bileşenlere ayırarak seriler arasında herhangi bir saklı eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığına Hatemi-J Irandoust (2012)'un geliştirdiği Saklı eşbütünleşme yöntemi ile bakılmaktadır. Son olarak serilerimiz arasında nedensellik ilişkisini ve yönünü belirleyebilmek amacıyla Hatemi-J (2012) geliştirdiği asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır.

4.3.1. Durağanlık Analizi

Bir zaman serisi modeli oluşturulduğunda, konu olan değişken sürecin zamana dayanarak değişiklik gösterip göstermediğinin bilinmesi gerekmektedir. Değişken süreç

ise, rastgele seçilen değişkenlerin gerçek değerlerinden oluşan bir veri topluluğu olarak tanımlanabilmektedir. Değişken sürecin zaman boyunca sabit olması incelemiş olduğumuz serinin geçmiş zamandaki değerleri kullanılarak seriye ait sabit katsayılı model elde edebileceğimizi ortaya koymaktadır. Eğer değişken süreç zaman içerisinde farklılık gösteriyor ise; yani birim kök içeriyorsa, serinin geçmiş ve gelecekteki yapısını basit bir model ile izah etmek mümkün olmayacaktır (Halaç ve Kuştepe, 2003).

Durağan bir süreç aşağıda verilen eşitlikler yardımıyla incelenebilir:

$$E(y_t) = u \quad (\text{Eşitlik 1})$$

$$E(y_t - u)(y_t - u) = \sigma^2 < \infty \quad (\text{Eşitlik 2})$$

$$E(y_{t_1} - u)(y_{t_2} - u) = y_{t_2-t_1} \quad \forall t_1, t_2 \quad (\text{Eşitlik 3})$$

Durağan bir serinin taşıması gereken özellikleri (1), (2) ve (3) numaralı eşitlikler ifade etmektedir. Bu özellikler (1) numaralı eşitlik ile verilen eşitlik ortalamasının sabit olduğunu, (2) numaralı eşitlik ile verilen eşitlik sabit varyans özelliği taşıdığını ve (3) numaralı eşitlik ile verilen eşitlikte ise ortalamasının sadece iki zaman arasındaki mutlak uzaklığa bağlı olması, bu aralığın hangi iki zaman dilimi arasında olduğunun önemli olmamasını göstermektedir (Gökmenoğlu, 2012).

Sahte regresyon ilişkisini engellemek ve değişkenler arasındaki nedenselliği doğru ölçmek amacıyla birim kökün varlığının test edilmesi gerekmektedir. Zaman serilerinin analizlerde sorunlu olmasının nedeni, durağan olmayan zaman serilerinin analize dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle analize başlamadan önce sahte regresyon sorunu ile karşılaşmamak için serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan halde olması demek ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de sadece iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır şeklinde ifade edilmektedir. Şayet bir zaman serisi durağan yani birim köklü değilse; ortalaması, varyansı ve çeşitli gecikmelerdeki ortak varyansı, ölçüm zamanı fark etmeden değişiklik göstermemektedir. Durağan olmayan yani birim kök içeren seriye verilen şokun etkisi süresiz olacaktır (Gujurati, 2016).

Bu çalışmada durağanlık sınaması için Genişletilmiş Dickey-Fuller(ADF) (1981), Phillip ve Perron(PP) (1988) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin(KPSS) (1992) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. ADF ve PP için sıfır hipotezi(H_0) birim kök

varlığını yani serilerin durağan olmadığını, alternatif hipotez(H_1) ise birim kök olmadığını yani serilerin durağan olduğunu ifade etmektedir. Testler sonucunda, sıfır hipotezi reddedilemiyorsa serinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır ve 1.farkı alınarak birim kök sınavına devam edilmektedir. ADF ve PP testinde t istatistik değeri MacKinnon tablo kritik değerinden mutlak değerce büyükse seri durağan, tersi durumda ise durağan değildir, yorumu yapılmaktadır. KPSS testinde ise t istatistik değeri Mackinnon kritik değerinden büyükse seri durağan değildir yani birim kök içermektedir tam tersi durumda seri durağandır, birim kök içermemektedir. Yani sıfır hipotezi birim kök içermediği durağan olduğu, alternatif hipotez ise seri birim köklü durağan olmadığı anlaşılmaktadır.

4.3.1.1. Genişletilmiş Dickey Fuller(ADF) Birim Kök Testi

Zaman serilerinde birim kök sınavı için en çok kullanılanların içinde ADF birim kök testi yer almaktadır. Standart Dickey-Fuller (SDF), sabit ve bağımsız varyansa sahip olduğu hipotezine dayanan testte karşılık olarak ADF geliştirilmiştir. Birbirlerini takip eden hata terimleri arasında herhangi bir ilişki varsa, otokorelasyon problemi ile karşılaşmaktadır ve böyle bir durumda birim kök sınavında SDF yeterli olmamaktadır (Gök, 2018).

ADF(1981) birim kök sınavında hata terimindeki otokorelasyon problemini çözmek için bağımlı değişkene ait gecikmeli değerler bağımsız değişken olarak modele eklenir ve gecikme uzunluğunun belirlenmesi önem taşımaktadır. Çalışmamızda ADF gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri ele alınmaktadır.

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 T + \theta y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta y_{t-i} + u_i \quad (\text{Eşitlik 4})$$

Eşitlik (4)'te, y_t değişkeninin birim kök tahmini yapılmaktadır, eşitlikte β_0 sabit terimi, T trend değişkenini, u_i ise beyaz gürültü hata terimini ifade etmektedir. Eşitlikte y_t değişkeni durağan olduğu alternatifine karşılık y_t değişkeninin birim kök içerdiği boş hipotez test edilir.

$H_0: \theta = 0$ ise birim kök vardır (Seri durağan değildir).

$H_0: \theta < 0$ ise birim kök yoktur (Seri durağandır) (Küçükaksoy vd., 2015).

4.3.1.2. Phillips Perron(PP) Birim Kök Testi

ADF testinde ardışık bağımlılık problemini ortadan kaldırmak için çözüm olarak modele gecikme ilave edilir. PP birim kök testinde yani parametrik olmayan bir

istatistiksel yöntemde ise, tam tersi durum söz konusudur, yani ardışık bağımlılık probleminde modele herhangi bir gecikme ilave edilmeden sorun çözülmektedir. Bu testte ADF testine ilaveten, ardışık bağımlılık problemi olan artıkların otomatik olarak düzeltilmesi sisteme dahil edilmiştir. PP testinde ise ADF testinin hata terimleri dağılımına ilişkin hipotezlerine nazaran daha elastik bir yapıya sahip olduğu söylenilmektedir.

$$y_t = a_0^* + a_1^* y_{t-1} + u_t \quad (\text{Eşitlik 5})$$

$$y_t = \check{a}_0 + \check{a}_1 y_{t-1} - \check{a}_2 \left(t - \frac{T}{2}\right) \quad (\text{Eşitlik 6})$$

Yukarıdaki eşitliklerde hata teriminin(u) beklenen değeri sıfırdır. Buna ilaveten hata teriminin ardışık bağımsız ya da homojen olma zorunluluğu yoktur. Phillips Perron birim kök sınavında ADF analizinin tersine zayıf bağımlılığa ve homojenliğe izin verilmektedir. ADF testiyle kıyaslanacak olursa PP testinin çok daha karmaşık olan formülasyonu kullanımı oldukça yaygındır. ADF birim kök sınavının tamamlayıcısı niteliğinde olan PP testinin önemli gözükken farkı denklemlerde bağımlı değişkene ait gecikmeli değerlerin yer almaması ve gecikme uzunluğunun Newey-West tahmincisi ile yeniden düzeltilmesidir (Gökmenoğlu, 2012).

4.3.1.3. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin(KPSS) Birim Kök Testi

ADF analizinden farklılığı KPSS birim kök sınavı H_0 hipotezinde serinin durağan olduğunu, birim kök içermediğini ifade etmektedir. Bu birim kök testi zaman serisinin dışsal değişkenler aracılığıyla elde edilmiş olan hata terimlerine bağlıdır. KPSS birim kök analizinin kritik değerleri Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992)'de yer almaktadır (Duman Atan vd., 2009).

4.4. Zaman Serilerinde Eşbütünleşme Kavramı

Ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin istatistiksel olarak bildirilmesi, diğer bir anlatımla iki ya da daha çok durağan dışı değişkenlerin durağanlaştırılması anlamını “eşbütünleşme” kavramı taşımaktadır. İki ya da daha çok değişken arasında eşbütünleşme ilişkisi kurulabilmesi için o değişkenlerin aynı dereceden entegre olması gerekmektedir. İncelenen değişkenlerin hata terimleri durağan ise, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yani eşbütünleşme ilişkisinin olduğu söylenebilir. Eğer değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisinden söz

edilemiyorsa, değişkenler uzun dönemde birlikte hareket edemezler yani, uzun dönemde denge oluşmamaktadır (Halaç ve Kuştepli, 2003).

1987’de Engle ve Granger tarafından ilk defa literatüre iki aşamalı eşbütünleşme analizi kazandırılmıştır. Bu analiz düzeyde durağan olmayan serilerin uzun dönemde beraber hareket edip etmedikleri bilgisini ele almaktadır. Johansen (1988) ve Johansen Juselius(JJ) (1990) tarafından geliştirilmiş olan Johansen eşbütünleşme analizinde teste olan bütün serilerin seviyede durağan olmamasını ve maksimum bütünleşme derecelerinin aynı olmaları koşulunu taşımaktadır (Çoban ve Özcan, 2013).

Bu çalışmada kamu harcamaları ve ürün grupları yatırım, hammadde ve tüketim malları değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını Johansen (1988) ve Johansen Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi ve Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen Saklı eşbütünleşme testi ile analiz edilecektir.

4.4.1. Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen eşbütünleşme testi eşbütünleşme kavramı başlığı altında açıklanılmıştı. Analize dahil edilen serilerin seviyede durağan olmaması ve aynı seviyede bütünleşik olması gerekmektedir.

Johansen eşbütünleşme analizi, değişkenleri arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığını incelemektedir. Durağan olmayan serilerin farkları ve seviyelerini içeren VAR tahmin yönteminden oluşmaktadır. Johansen eşbütünleşme analizi, modelde birden fazla açıklayıcı değişken yer aldığında, bu değişkenler arasındaki birden fazla eşbütünleşme ilişkisini belirlemede güçlü kabul edilmiştir.

Johansen analizi, p. dereceden bir vektör otoregresif süreç ele alınarak açıklanabilir;

$$Y_t = A_1 Y_{t-1} + \dots + A_p Y_{t-p} + B X_t + U_t \quad (\text{Eşitlik 7})$$

Eşitlik (7)’de verilen; (Y_t) seviyede durağan olmayan I(1) değişkenlerinin bir k vektörünün, (X_t) , deterministik değişkenlerin bir d vektörünü ve (u_t) ise yenilik vektörünü ifade etmektedir.

Bu denklemde yeni otoregresif sürecin birinci farkı alındığında;

$$\Delta Y_t = \pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} T_i \Delta Y_{t-i} + B X_t + U_t \quad (\text{Eşitlik 8})$$

$$\pi = \sum_{i=1}^p A_i - I \text{ ve } T_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j \quad (\text{Eşitlik 9})$$

Bu eşitlikte (π) matrisinin indirgenmiş bir rankı olarak ifade edilen eşbütünleşme hipotezi, ($\pi = a\beta'$) şeklinde tanımlanabilmektedir. (a) ile (β) ($k \times r$) boyutlu ve rankı (τ) olan iki matrisi göstermektedir. (τ); eşbütünleşme sayısını yani rankı, (β'); değişkenlerin denge ilişkileri içinde uzun dönem etkilerini gösteren eşbütünleşme vektörünü, (a) ise hata düzeltme modelinde uyarılama hızını ifade etmektedir.

Engle Granger eşbütünleşme testine göre Johansen eşbütünleşme testi avantajlıdır. Çünkü değişkenler arasındaki uzun dönem analizi kapsamında serilerin düzey değerleri kullanılmakta ve böylelikle seriler daha çok bilgi içermektedir. Dezavantajı ise, analizde kullanılacak olan serilerin maksimum bütünleşme dereceleri aynı olmak zorunda olmasıdır (Doğan vd., 2016).

Johansen eşbütünleşme analizi, uzun dönemli ilişkiyi yani eşbütünleşme özelliğini gösteren vektörlerin sayısını bulabilmek ve anlamlı olup olmadıklarını test etmek amacıyla İz ve Maksimum Özdeğer istatistiği olmak üzere iki farklı istatistikten faydalanmaktadır. (7) numaralı eşitlik dikkate alındığında, İz istatistiğinde en çok r kadar eşbütünleşme vektörü vardır, şeklindeki H_0 hipotezi test edilmektedir (Mucuk ve Uysal, 2009).

$$\gamma_{iz} = T \sum_{r=r+1, n} \ln(1 - \gamma_j) \quad (\text{Eşitlik 10})$$

(10) numaralı eşitlikte (T) testte kullanılan gözlem sayısını, γ_j 'ler serilerin $I(1)$ olduğu hipotezi altında tahmin edilen karakteristik kökleri ifade etmektedir. Maksimum Öz değer istatistiği ise;

$$\gamma_{max} = -T \ln(1 - \gamma_{r+1}) \quad (\text{Eşitlik 11})$$

Eşitlik (11)'de verilen ilişkiyi dikkate alarak en çok r kadar eşbütünleşme ilişkisi vardır diyen H_0 hipotezine karşılık, $r + 1$ kadar vardır diyen alternatif hipotezi test etmektedir (Güneş, 2007).

VAR yöntemine dayanan Johansen yaklaşımında, gecikme uzunluğunun belirlenmesi önemlidir. Tahmin edilecek olan VAR modeline geçmeden önce, testin ilk aşamasında modele ait uygun olan gecikme uzunluğunun doğru şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğu araştırmacıların istekleri üzerine de belirlenebilir.

Fakat tahmincilerin yanıltıcı sonuç vermesi adına seçim kriterleri seçerek tespit edilmektedir. Gecikme uzunluğu belirlenirken faydalanılan seçim kriterleri arasında; Akaike Bilgi Kriteri(AIC), Schwartz Bilgi Kriteri(SC), ve Hannan Quinn(HQ) kriterleri yer almaktadır.

4.4.2. Saklı Eşbütünleşme Yöntemi

Hatemi-J ve Irandoust(2012) tarafından geliştirilmiş olan Saklı eşbütünleşme yöntemi Johansen eşbütünleşme testine dayanmaktadır. Saklı eşbütünleşme yönteminin Johansen eşbütünleşme testinden farkı, analizde kullanılacak olan serilerin pozitif ve negatif olarak bileşenlerine ayrılması ve daha sonra bu bileşenlere ayrılan seriler arasında uzun dönem ilişkisinin incelenmesidir.

Eşbütünleşme ilişkisinin incelendiği varsayılan y_{1t} ve y_{2t} değişkenlerinin rassal yürüyüş süreçleri gösterelim;

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (\text{Eşitlik 12})$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (\text{Eşitlik 13})$$

(12) ve (13) numaralı eşitliklerde yer alan $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerini göstermekte ve ε_{1t} ve ε_{2t} sıfır ortalamalı beyaz dizi hata terimlerini ifade etmektedir. Aralarında uzun dönem ilişkisi incelenen x_t ve y_t değişkenlerine Saklı eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için öncelikle pozitif ve negatif şokların tanımlanması gerekmektedir:

$$\begin{aligned} \varepsilon_{1i}^+ &= \text{maks}(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0) \\ \varepsilon_{2i}^+ &= \text{maks}(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0) \end{aligned} \quad (\text{Eşitlik 14})$$

(14) numaralı eşitlikte yer alan hata terimleri, $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde tanımlandığında ve bu ifadeler adı geçen eşitliklerde yerine konulduğunda;

$$\begin{aligned} y_{1t} &= y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \\ y_{2t} &= y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \end{aligned} \quad (\text{Eşitlik 15})$$

Eşitlik (15) ile ifade edilen denklemler elde edilir. Granger ve Yoon(2003) $y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$ ve $y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$ olmak üzere, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ 'ın sabit olduğu ve $y_{1t} = y_{1,0} + y_{1t}^+ + y_{1t}^-$ ve $y_{2t} = y_{2,0} + y_{2t}^+ + y_{2t}^-$ olduğu varsayımını yapmıştır, O halde, $\Delta y_{1t}^+ = \varepsilon_{1t}^+$, $\Delta y_{1t}^- = \varepsilon_{1t}^-$, $\Delta y_{2t}^+ = \varepsilon_{2t}^+$ ve $\Delta y_{2t}^- = \varepsilon_{2t}^-$ şeklinde gösterilebilir. Hatemi-J ve Irandoust (2012) tarafından geliştirilen Saklı eşbütünleşme yöntemi, elde edilen bu şoklara Johansen eşbütünleşme yönteminin uygulanmasıyla gerçekleştirilebilmektedir (Şener vd., 2013).

4.5. Zaman Serilerinde Nedensellik Kavramı

Değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisinin varlığını, herhangi bir ilişkinin varlığı halinde bu ilişkinin yönünü saptamak amacıyla nedensellik testleri kullanılır. Nedensellik analizi bize incelenen zaman serisi yönteminde “iki ya da daha çok değişken arasında nasıl ve hangi boyutta bir ilişki ortaya çıkacaktır” sorusuna cevap niteliği taşımaktadır. İncelediğimiz değişkenlerin gelecekteki tahminleri açısından, değişkenler arasındaki boyutların sorgulanması analizinin yapılabilmesi ve ortaya çıkan sonuçların güvenilirliğinin olup olmadığının incelenmesi önemlidir (Gök, 2018).

Bu çalışmada, kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasındaki nedensellik ilişkisi Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir.

4.5.1. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi

Hatemi-J Asimetrik nedensellik analizinde Granger ve Yoon (2002) eşbütünleşme analizindeki gibi değişkenlerin geleceğe yönelik tahminleri geliştirmeye olanak sağlayacak saklı yapıyı bulmak amaçlanmaktadır (Yılancı ve Bozoklu, 2014).

Bu analiz Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilmiş olan bootstrap nedensellik analizinin pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılmış halidir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizinde, y_t^+ değişkeninin (y_{1t}^+ , y_{2t}^+) ikilisine eşit olduğu hipotezi altında, bileşenler arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıda denklemde verilen p gecikmeli otoregresif modeli VAR kullanılarak test edilmektedir.

$$y_t^+ = \alpha + A_1 y_{1t}^+ + \dots + A_p y_{p-1}^+ + u_t^+ \quad (\text{Eşitlik 16})$$

Eşitlik (16) ile verilen denklemde (y_t^+), 2×1 boyutundaki değişken vektörünü; (α), 2×1 boyutunda sabit değişken vektörünü ve (u_t^+), hata terimi vektörünü göstermektedir. (A_r) değişken ise, 2×2 boyutunda ve r mertebesinde, gecikme uzunluğu bilgi kriterleri aracılığıyla belirlenmekte olan parametre matrisidir.

Seriler arasında Granger nedensellik ilişkisinin var olmadığını ifade eden sıfır hipotezini test etmek için kullanılacak olan Wald istatistiğini elde edebilmek amacıyla eşitlik (15)'de gösterilen VAR modeli eşitlik (16)'daki gibi tanımlanabilir:

$$Y = DZ + \delta \quad (\text{Eşitlik 17})$$

Eşitlik (17) ile verilen terimlerin açık biçimleri eşitlik (18)'deki gibi ifade edilecek olursa:

$$Y: = (y_1^+, y_2^+, y_3^+, \dots, y_T^+) \quad (n \times T) \text{ matrix,}$$

$$D: = (u, A_1, A_2, A_3, \dots, A_p) \quad (n \times (1 + np)) \text{ matrix,}$$

$$Z: = (Z_0, Z_1, Z_2, \dots, Z_{T-1}) \quad ((1 + np) \times T) \text{ matrix,}$$

$$\delta: = (u_1^+, u_2^+, u_3^+, \dots, u_T^+) \quad (n \times T) \text{ matrix,}$$

$$Z_t: = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t^* \\ y_{t-1}^* \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ y_{t-p-1}^* \end{bmatrix} \quad ((1 + np) \times 1) \text{ matrix} \quad (\text{Eşitlik 18})$$

(Y); ($n \times T$) boyutunda, (D); ($n \times (1 + np)$) boyutunda, (Z); ($(1 + np) \times T$) boyutunda, (Z_t); ($(1 + np) \times 1$) boyutunda ve (δ) ise ($n \times T$) boyutunda matrisleri ifade etmektedir. Granger nedenselliğinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi ($H_0: c\beta = 0$) Wald istatistiği ile test edilebilir.

$$W = ((C\beta)')[C((Z'Z) \otimes S_u)C']^{-1}c\beta \quad (\text{Eşitlik 19})$$

Denklem (19)'de yer alan (\otimes), kronecker çarpımını, (C) kısıtları içeren gösterge fonksiyonunu ifade etmektedir. Burada (β) = $vec(D)$ şeklindedir ki vec sütun yığıma operatörünü ifade etmektedir. (q) her VAR eşitliğinde yer alan gecikme sayısını göstermek üzere, (S_u), ($\tilde{S}_u^i \tilde{S}_u^j$) / ($T - q$) şeklinde kısıtsız VAR modeli için hesaplanan varyans kovaryans matrisini göstermektedir.

$$HJC = \ln(\det \Omega_j) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), \quad j = 0, \dots, p, \quad (\text{Eşitlik 20})$$

(20) numaralı denklem ile verilen eşitlikte yer alan $(\hat{\Omega}_j)$; gecikme uzunluğu j iken varyans kovaryans matrisinin maksimum benzerlik tahmincisini, (n) ; VAR modelindeki denklem sayısını ve (T) ; gözlem sayısını ifade etmektedir (Hatemi-J, 2012).

Hatemi-J(2012) asimetrik nedensellik analizi 4 aşamadan oluşmaktadır. Bunlar;

- VAR modelinin gecikme uzunluğunun belirlenmesi,
- Modele dahil edilecek ilave gecikme uzunluğunun belirlenmesi,
- WALD test istatistiği için kritik değerlerin elde edilmesi,
- Zamana bağlı olarak nedensellik ilişkisinin değişkenlik göstermesi şeklinde sıralanabilir.

4.6. Uygulama ve Bulgular

Tablo 11.ADF birim kök test sonuçları

ADF BİRİM KÖK TESTİ				
Değişkenler	Sabit	Sabit ve Trend		
Düzye	Test Değerleri	Kritik Değer	Test Değerleri	Kritik Değer
KBH	-2.026619	-2.889474	-1.842736	-3.453601
YM	-1.865701	-2.888411	-3.603170	-4.046072
HM	-3.369940	-3.491928	-3.301607	-3.451959
TM	-2.538507	-2.888669	-2.357798	-3.452358
Birinci Fark				
KBH	<u>-5.930698**</u>	-2.889474	<u>-6.027052**</u>	-3.453601
YM	<u>-9.088569**</u>	-2.888669	<u>-9.044534**</u>	-3.452358
HM	<u>-10.40419**</u>	-2.888669	<u>-10.43058**</u>	-3.452358
TM	<u>-9.464074**</u>	-2.888669	<u>-9.476428**</u>	-3.452358

Not: ** %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir

ADF birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin düzey değerlerinde sıfır hipotezi reddedilememiş yani birim kök var seri durağan değildir sonucuna ulaşılmıştır. Tüm serilerin birinci farkı alındığında ise sıfır hipotezi reddedilmiştir yani birim kök yok seri durağan bulunmuştur. Yani serilerin I(1) olduğu ve birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır. Serilerimizin tümünün I(1) olması kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olabileceğini göstermektedir.

Tablo 12. KPSS birim kök test sonuçları

KPSS BİRİM KÖK TESTİ				
Değişkenler	Sabit		Sabit ve Trend	
Düzy	Test Değerleri	Kritik Değer	Test Değerleri	Kritik Değer
KBH	0. 813083	0. 463000	0. 270014	0. 146000
YM	0. 962457	0. 463000	0. 046975	0. 146000
HM	0. 160503	0. 463000	0. 160782	0. 146000
TM	0. 274609	0. 463000	0. 148237	0. 146000
Birinci Fark				
KBH	<u>0. 023689**</u>	0. 463000	<u>0. 009682**</u>	0. 146000
YM	<u>0. 035512**</u>	0. 463000	<u>0. 035649**</u>	0. 146000
HM	<u>0. 097435**</u>	0. 463000	<u>0. 043259**</u>	0. 146000
TM	<u>0. 094682**</u>	0. 463000	<u>0. 085763**</u>	0. 146000

Not: ** %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Serilerin düzey değerleri ile yapılan KPSS birim kök testinde serilerin durağan olduğu yönündeki sıfır hipotezi istatistiki olarak anlamlı çıkmamıştır. Birinci farkında yapılan KPSS testine göre ise sıfır hipotezi kabul edilmiş ve serilerin birinci farklarında durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 13. Phillips Perron birim kök test sonuçları

PHİLLİPS PERRON BİRİM KÖK TESTİ				
Değişkenler	Sabit		Sabit ve Trend	
Düzy	Test Değerleri	Kritik Değer	Test Değerleri	Kritik Değer
KBH	-1.873925	-2.888411	-2.469626	-3.451959
YM	-1.865701	-2.888411	-3.699442	-4.045236
HM	-3.369940	-3.491928	-3.301607	-3.451959
TM	-2.367929	-2.888411	-2.383245	-3.451959
Birinci Fark				
KBH	<u>-13.35370**</u>	-2.888669	<u>-13.16116**</u>	-3.452358
YM	<u>-9. 088569**</u>	-2.888669	<u>-9. 044534**</u>	-3.452358
HM	<u>-10. 40419**</u>	-2.888669	<u>-10. 43058**</u>	-3.452358
TM	<u>-9. 464074**</u>	-2.888669	<u>-9. 476428**</u>	-3.452358

Not: ** %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Phillips Perron birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin düzey değerlerinde sıfır hipotezi reddedilememiş yani birim kök vardır ve seri durağan değildir sonucuna ulaşılmıştır. Tüm serilerin birinci farkı alındığında ise sıfır hipotezi reddedilmiş yani

birim kök yok serimiz durağandır. Yani serilerin I(1) olduğu ve birim kök içermediği görülmüştür.

Serilerin hepsinin I(1) olması kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında eşbütünleşme ilişkisinin olabileceğini göstermektedir. Tahmin edilen VAR modelinin istikrar koşulları araştırıldığında otokorelasyon sorununun olmadığı, AR karakteristik polinomların ters köklerinin birim çemberinin içerisinde olduğuna rastlanılmıştır. VAR(4) yatırım malları-kamu harcamaları ve tüketim malları-kamu harcamaları istikrar koşullarını sağlamaktadır. VAR(3) hammadde malları-kamu harcamaları modeli istikrar koşullarını sağlamaktadır.

YATIRIM MALLARI VE KAMU HARCAMALARI VAR MODELİ

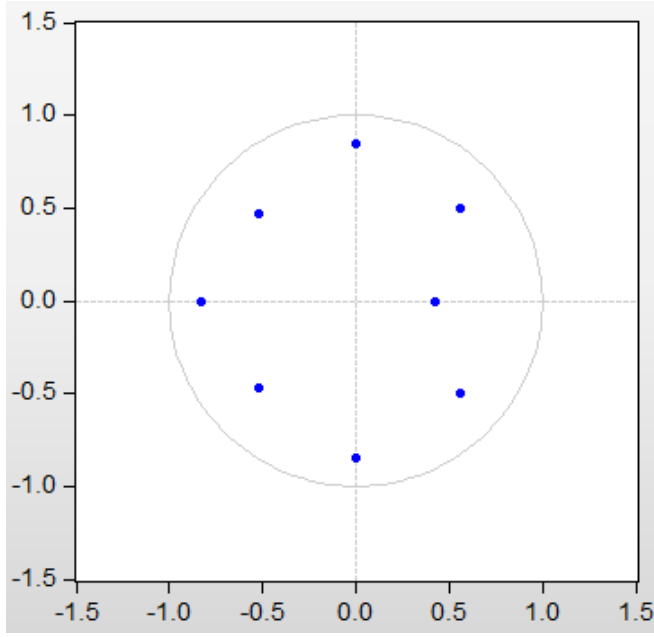
VAR modeli tahminde önemli unsurlardan birisi gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Modelde kullanılan değişkenlerin uygun gecikme uzunluğu aşağıdaki Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14. VAR modeli uygun gecikme uzunluğu tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	29.37533	NA	0.001983	-0.547507	-0.495403*	-0.526419
1	34.57715	10.09154	0.001936	-0.571543	-0.415233	-0.508281
2	41.12428	12.43955	0.001840	-0.622486	-0.361969	-0.517050
3	50.61301	17.64904	0.001649	-0.732260	-0.367536	-0.584650
4	59.87960	16.86519*	0.001485*	-0.837592*	-0.368661	-0.647807*
5	60.86287	1.750219	0.001579	-0.777257	-0.204120	-0.545298
6	63.17742	4.027324	0.001635	-0.743548	-0.066204	-0.469415
7	65.09112	3.253275	0.001707	-0.701822	0.079729	-0.385515
8	70.00082	8.150107	0.001680	-0.720016	0.165741	-0.361534

Not: * Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğu, LR: LR Test İstatistiği, FPE: Son Öngörü Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 14’te görüldüğü üzere en uygun gecikme uzunluğunun 4 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 15. Karakteristik polinomun ters birim kökleri

Şekilde VAR (4) modeline göre AR karakteristik polinomun ters birim kökleri birim çember içindedir. Yani buradan anlaşıldığı üzere VAR modelinde kullanılan değişkenlerin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 15. Serisel korelasyon LM testi

Gecikme	LM	P Değeri
1	1.304080	0. 8607
2	1.132647	0. 8891
3	3.104206	0. 5405
4	5. 515861	0. 2383
5	3.745466	0. 4415

Tablo 15'te görüldüğü gibi, 5 gecikmeye kadar kalıntılar arasında herhangi bir serisel korelasyona rastlanmamıştır.

HAMMADDE MALLARI KAMU HARCAMALARI VAR MODELİ

Tablo 16. VAR modeli uygun gecikme uzunluğunun tespiti

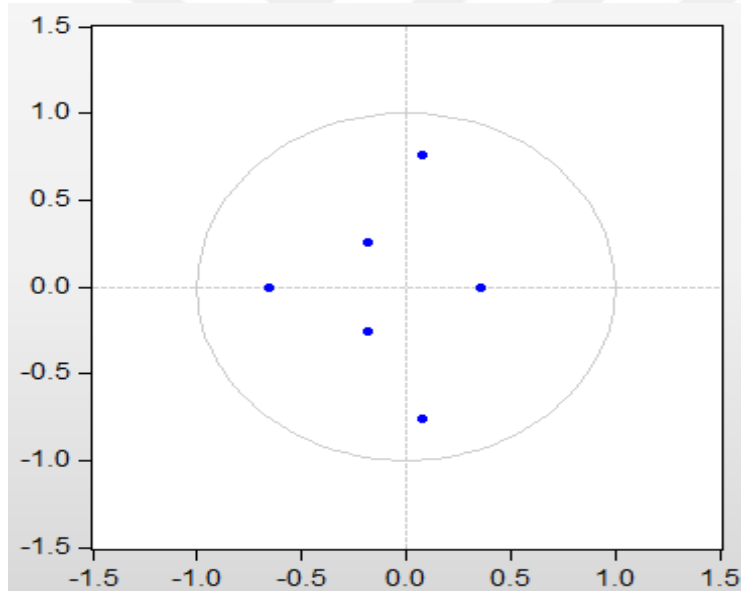
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	63.30175	NA	0. 001006	-1.226035	-1.173932*	-1.204948
1	67. 69438	8. 521708	0. 000998	-1.233888	-1.077577	-1.170626
2	73.82422	11.64670	0. 000957	-1.276484	-1.015967	-1.171049

Tablo 16. (Devamı)

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
3	82.26159	15.69350*	0.000876	-1.365232	-1.000508	-1.217621*
4	87.01919	8.658834	0.000863*	-1.380384*	-0.911453	-1.190599
5	87.58435	1.005986	0.000925	-1.311687	-0.738550	-1.079728
6	91.93433	7.568957	0.000920	-1.318687	-0.641342	-1.044553
7	94.53539	4.421806	0.000947	-1.290708	-0.509157	-0.974400
8	98.37026	6.365890	0.000952	-1.287405	-0.401647	-0.928923

Not: * Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğu, LR: LR Test İstatistiği, FPE: Son Öngörü Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 16’da görüldüğü üzere en uygun gecikme uzunluğunun 3 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 16. Karakteristik polinomun ters birim kökleri

Şekil 16’da VAR(3) modeline göre AR karakteristik polinomun ters birim kökleri birim çemberin içindedir. Yani buradan kuralan VAR modelinde değişkenlerin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 17. Serisel korelasyon LM testi

Gecikme	LM	P Değeri
1	7.304041	0.1207
2	1.665968	0.7969
3	3.945502	0.4134

Tablo 17. (Devamı)

Gecikme	LM	P Değeri
4	3.718980	0. 4454

Tablo 17’de görüldüğü gibi 4 gecikmeye kadar herhangi bir serisel korelasyona rastlanmamıştır.

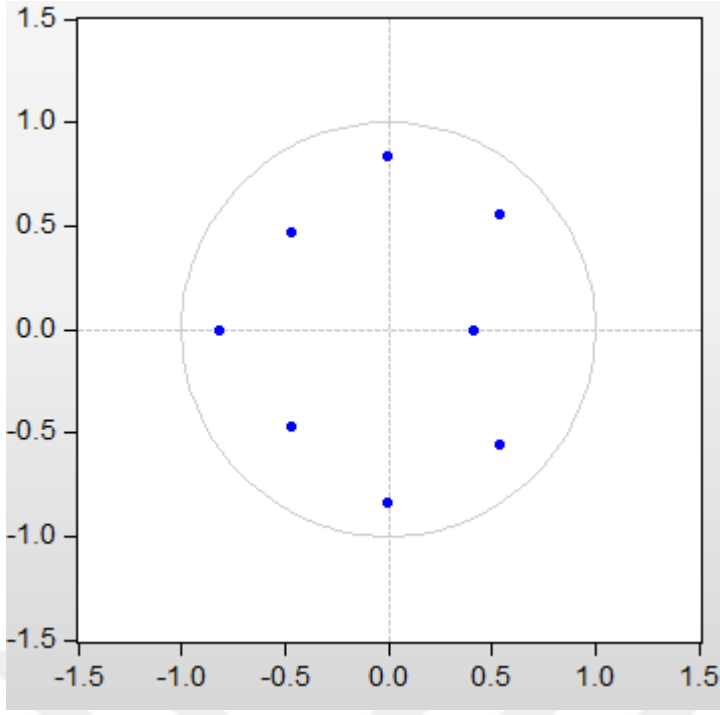
TÜKETİM MALLARI KAMU HARCAMALARI VAR MODELİ

Tablo 18. VAR modeli uygun gecikme uzunluğunun tespiti

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	60.33885	NA	0. 001067	-1.166777	-1.114674*	-1.145690
1	66.99201	12.90714	0. 001012	-1.219840	-1.063530	-1.156579
2	73.24643	11.88339	0. 000968	-1.264929	-1.004412	-1.159493
3	82.47258	17. 16065	0. 000872	-1.369452	-1.004728	-1.221841
4	91.38686	16. 22399*	0. 000791*	-1.467737*	-0. 998807	-1.277953*
5	94.77957	6. 039023	0. 000801	-1.455591	-0. 882454	-1.223632
6	96.32709	2.692674	0. 000842	-1.406542	-0. 729197	-1.132408
7	98.29452	3.344631	0. 000879	-1.365890	-0. 584339	-1.049583
8	99.92625	2.708682	0. 000923	-1.318525	-0. 432767	-0. 960043

Not: * Kriter tarafından seçilen gecikme uzunluğu, LR: LR Test İstatistiği, FPE: Son Öngörü Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 18’de görüldüğü üzere en uygun gecikme uzunluğunun 4 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 17. Karakteristik polinomun ters birim kökleri

Şekil 17’de VAR(4) modeline göre AR karakteristik polinomun ters birim kökleri birim çemberin içindedir. Yani burada kuralan VAR modelinde değişkenlerin durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 19. Serisel korelasyon LM testi

Gecikme	LM	P Değeri
1	6.840367	0.1446
2	2.387273	0.6649
3	1.479320	0.8303
4	8.312743	0.0808
5	5.554600	0.2350

Tablo 19’da görüldüğü gibi 5 gecikmeye kadar herhangi bir serisel korelasyona rastlanmamıştır.

Johansen Eşbütünleşme Testi

Bu aşamadan sonra eşbütünleşmenin olup olmadığı ve uygun eşbütünleşme modelinin belirlenmesi gerekmektedir. Pantula prensibi çerçevesinde trace ve maksimum eigen istatistikleri dikkate alınarak uygun eşbütünleşme modeli belirlenebilir. H_0 hipotezi eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı üzerine kurulurken alternatif hipotez eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. Model 2 (eşbütünleşme denkleminde sabit var, trend yok; VAR modelinde sabit ve trend yok), Model 3 (eşbütünleşme ve VAR’da sabit var

trend yok), Model 4 (eşbütünleşme ve VAR'da sabit, eşbütünleşmede trend yok, VAR'da doğrusal trend var).

Tablo 20. Hammadde malları ve kamu harcamaları model belirleme

Hammadde Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer %5
	r=0	0. 142984	22.10714	20. 26184
Model 2*	r<= 1	0. 052814	5. 751486	9. 164546
	r=0	0. 140680	20. 95780	15. 49471
Model 3	r<=1	0. 045055	4.886751	3.841466
	r=0	0. 176290	26. 88935	25. 87211
Model 4	r<=1	0. 057987	6. 332066	12.51798

Not: *Pantula prensibine göre seçilen uygun eşbütünleşme modelini göstermektedir.

Johansen eşbütünleşme sonuçlarına göre Tablo 20'ye bakıldığında, model 2'de iz istatistiği kritik değerlerden büyük olduğundan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ve 'en fazla 1 eşbütünleşme vektörü vardır' şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilememesiyle birlikte aralarında bir eşbütünleşme vektörünün bulunduğunu göstermektedir. Yani buna göre Pantula prensibi çerçevesinde eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilemediği ilk model uygun model olarak seçilmektedir. Model 2'de iz istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden küçük olduğu için (5. 75<9. 16) H_0 ilk defa kabul edilmiş ve uygun modelin Model 2 olduğu belirlenmiştir. Buna göre hammadde malları ve kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle uzun dönemde iki değişken arasında gerçek bir ekonomik ilişki vardır ve düzeyde durağan olmayan iki seri arasında uzun dönemli durağan doğrusal bir ilişki mevcuttur.

Tablo 21. Tüketim malları ve kamu harcamaları model belirleme

Tüketim Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer
	r=0	0. 071621	11.29107	20. 26184
Model 2	r<= 1	0. 032673	3.487916	9. 164546
	r=0	0. 063428	9. 521147	15. 49471
Model 3	r<=1	0. 024835	2.640621	3.841466
	r=0	0. 069687	11.09494	25. 87211
Model 4	r<=1	0. 032879	3.510358	12.51798

Tablo 21'e göre, model 2'de iz istatistiği kritik değerlerden küçük olduğundan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir ve 'en fazla 1 eşbütünleşme vektörü vardır'

şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilmesiyle birlikte aralarında herhangi bir eşbütünleşme vektörünün olmadığını göstermektedir. Yani tüketim malları ve kamu harcamaları arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Tablo 22.Yatırım malları ve kamu harcamaları model belirleme

Yatırım Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer %5
Model 2	r =0	0. 098162	15. 91410	20. 26184
	r <= 1	0. 047098	5. 065485	9. 164546
Model 3	r =0	0. 097897	13.55659	15. 49471
	r <=1	0. 025746	2.738754	3.841466
Model 4	r =0	0. 160117	21.26640	25. 87211
	r <=1	0. 027655	2.944727	12.51798

Tablo 22'ye göre, model 2'de iz istatistiği kritik değerlerden küçük olduğundan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir ve 'en fazla 1 eşbütünleşme vektörü vardır' şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilmesiyle birlikte aralarında herhangi bir eşbütünleşme vektörünün olmadığını göstermektedir. Yani yatırım malları ve kamu harcamaları arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Hatemi-J Irandoust Saklı eşbütünleşme yöntemi ile değişkenler arasındaki saklı eşbütünleşme ilişkisi olma olasılığının belirlenebilmesi ancak değişkenlerin bileşenlerine ayrılması ile mümkündür.

Tablo 23.Pozitif ve negatif bileşenlerin birim kök sonuçları

POZİTİF BİLEŞEN				
Düzye	Sabit	Kritik Değer	Sabit ve Trend	Kritik Değer
Harcama	Test İst.	%5	Test İst.	%5
ADF	-1.328856	-2.889474	-1.079962	-3.453601
Phillips Perron	-1.121815	-2.888411	-1.468054	-3.451959
KPSS	11433.84	0. 463000	11.34940	0. 146000
Yatırım				
ADF	1.322529	-2.888411	-0. 735351	-3.451959
Phillips Perron	1.322529	-2.888411	-0. 735351	-3.451959
KPSS	2972.711	0. 463000	2.542637	0. 146000
Hammadde				
ADF	-1.425599	-2.888411	-3.107035	-3.451959

Tablo 23. (Devamı)

Düzey	Sabit	Kritik Değer	Sabit ve Trend	Kritik Değer
Phillips Perron	-1.425599	-2.888411	-3.107035	-3.451959
KPSS	3676.394	0.463000	6.046569	0.146000
Tüketim				
ADF	0.250719	-2.888669	-2.482223	-3.452358
Phillips Perron	-0.653671	-2.888411	-2.630835	-3.451959
KPSS	1509.750	0.463000	3.281930	0.146000
Fark	Sabit	Kritik Değer	Sabit ve Trend	Sabit
Harcama	Test İst.	%5	Test İst.	%5
ADF	<u>-5.054811</u>	-2.889474	<u>-5.211408</u>	-3.453601
Phillips Perron	<u>-13.97513</u>	-2.888669	<u>-13.52719</u>	-3.452358
KPSS	<u>0.163735</u>	0.463000	<u>0.061100</u>	0.146000
Yatırım				
ADF	<u>-9.019450</u>	-2.888669	<u>-9.108013</u>	-3.452358
Phillips Perron	<u>-9.019450</u>	-2.888669	<u>-9.108013</u>	-3.452358
KPSS	<u>0.276944</u>	0.463000	<u>0.112434</u>	0.146000
Hammadde				
ADF	<u>-9.969096</u>	-2.888669	<u>-10.04589</u>	-3.452358
Phillips Perron	<u>-9.969096</u>	-2.888669	<u>-10.04589</u>	-3.452358
KPSS	<u>0.168243</u>	0.463000	<u>0.061481</u>	0.146000
Tüketim				
ADF	<u>-9.511242</u>	-2.888669	<u>-9.477756</u>	-3.452358
Phillips Perron	<u>-9.511242</u>	-2.888669	<u>-9.477756</u>	-3.452358
KPSS	<u>0.106495</u>	0.463000	<u>0.103246</u>	0.146000

NEGATİF BİLEŞEN

Düzey	Sabit	Kritik Değer	Sabit ve Trend	Kritik Değer
Harcama	Test İst.	%5	Test İst.	%5
ADF	-0.288349	-2.889474	-1.634055	-3.453601
Phillips Perron	-0.597122	-2.888411	-1.849893	-3.451959
KPSS	23816.30	0.463000	8.110371	0.146000
Yatırım				
ADF	1.283834	-2.888411	-1.503817	-3.452358
Phillips Perron	1.283834	-2.888411	-1.588242	-3.451959
KPSS	5054.311	0.463000	4.375190	0.146000
Hammadde				
ADF	-0.071528	-2.888411	-2.292525	-3.451959
Phillips Perron	-0.071528	-2.888411	-2.292525	-3.451959
KPSS	3278.815	0.463000	2.452400	0.146000
Tüketim				

Tablo 23. (Devamı)

Düzyey	Sabit	Kritik Değer	Sabit ve Trend	Kritik Değer
ADF	-1.020860	-2.888411	-1.902247	-3.451959
Phillips Perron	-1.020860	-2.888411	-1.902247	-3.451959
KPSS	4929. 745	0. 463000	9. 607416	0. 146000
Fark	Sabit	Kritik Değer	Sabit ve Trend	Sabit
Harcama	Test İst.	%5	Test İst.	%5
ADF	-5. 340446	-2.888474	-5. 317231	-3.453601
Phillips Perron	-14.55087	-2.888669	-14.45820	-3.452358
KPSS	0. 081163	0. 463000	0. 075894	0. 146000
Yatırım				
ADF	-8. 529047	-2.888669	-8. 620886	-3.452358
Phillips Perron	-8. 529047	-2.888669	-8. 620886	-3.452358
KPSS	0. 288336	0. 463000	0. 097332	0. 146000
Hammadde				
ADF	-9. 096754	-2.888669	-9. 060410	-3.452358
Phillips Perron	-9. 096754	-2.888669	-9. 060410	-3.452358
KPSS	0. 055741	0. 463000	0. 052266	0. 146000
Tüketim				
ADF	-10. 31294	-2.888669	-10. 34667	-3.452358
Phillips Perron	-10. 31294	-2.888669	-10. 34667	-3.452358
KPSS	0. 114153	0. 463000	0. 039356	0. 146000

Not: ___ %5 düzeyindeki anlamlılıklarını göstermektedir.

Değişkenlerin hepsinin pozitif ve negatif bileşenlerinin düzey değerleri birim kök içerirken birinci farkı alınan değişkenlerin birim kök içermediği yani durağan hale geldiği görülmektedir. Serilerin I(1) olması ise seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olabileceğini göstermektedir. Seriler arasındaki eşbütünleşmenin belirlenebilmesi için uygun modelin belirlenmesi gerekmektedir. Pantula prensibi çerçevesinde uygun eşbütünleşme modeli aşağıdaki Tablo 24’de gösterilmiştir.

Tablo 24. Hatemi-J ve Irandoust pozitif bileşen saklı eşbütünleşme test sonuçları

Pozitif Bileşen				
Hammadde Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İst.	Kritik Değer %5
Model 2	r=0	0. 352990	53.19213	20. 26184
	r<=1	0. 068723	7. 475811	9. 164546
Model 3	r=0	0. 095618	12.46287	15. 49471
	r<=1	0. 018026	1.909995	3.841466
Model 4	r=0	0. 150149	20. 61769	25. 87211
	r<=1	0. 033104	3.534756	12.51798
Yatırım Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model 2	r=0	0. 362400	49. 20804	20. 26184
	r<=1	0. 018432	1.953444	9. 164546

Tablo 24. (Devamı)

Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İst.	Kritik Değer %5
Model 3	r=0	0.030483	3.401142	15.49471
	r<=1	0.001434	0.150677	3.841466
Model 4	r=0	0.089140	12.16852	25.87211
	r<=1	0.022272	2.365030	12.51798
Tüketim Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model 2	r=0	0.379922	53.34213	20.26184
	r<=1	0.029662	3.161655	9.164546
Model 3	r=0	0.045780	5.339408	15.49471
	r<=1	0.003982	0.418953	3.841466
Model 4	r=0	0.080980	11.11026	25.87211
	r<=1	0.021137	2.243227	12.51798
VAR(4) istikrar koşullarını sağlamaktadır.				

Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünlük test sonuçları incelendiğinde Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Açıkları'nın pozitif bileşenlerinden hammadde malları ve kamu harcamalarında iz istatistiği kritik değerden büyük olduğu için değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini 'en fazla 1 eşbütünlük vektörü bulunmaktadır' şeklinde kurulan sıfır hipotezinin (7.47 < 9.16) kabul edilmesiyle hammadde malları ve kamu harcamalarının pozitif bileşenleri arasında saklı eşbütünlük vektörü bulunduğunu ortaya çıkarmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre en uygun eşbütünlük modelinin Model 2 olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde yatırım malları ve kamu harcamalarında trace istatistiği kritik değerden büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmektedir bu hipotezin reddedilmesiyle en fazla 1 eşbütünlük vardır hipotezimiz kabul edilmektedir yani (1.95 < 9.16) yatırım malları ve kamu harcamalarının pozitif bileşenleri arasında saklı eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. Bir diğeri tüketim malları ve kamu harcamalarında trace istatistiği kritik değerden büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmektedir bu hipotezin reddedilmesiyle en fazla 1 eşbütünlük vardır hipotezimiz kabul edilmektedir yani (3.16 < 9.16) tüketim malları ve kamu harcamalarının pozitif bileşenleri arasında saklı eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak hammadde, yatırım ve tüketim mallarının kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Tablo 25. Hatemi-J ve Irandoust negatif bileşen saklı eşbütünlük test sonuçları

Negatif Bileşen				
Hammadde Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İst.	Kritik Değer %5
Model 2*	r = 0	0.414789	64.54898	20.26184
	r <= 1	0.075932	8.291858	9.164546

Tablo 25. (Devamı)

Model	Hipotez	Özdeğer	Trace İst.	Kritik Değer %5
Model 3	r =0	0. 081145	9. 013413	15. 49471
	r <=1	0. 001214	0. 127554	3.841466
Model 4	r =0	0. 081643	10. 26455	25. 87211
	r <=1	0. 012509	1.321768	12.51798
Yatırım Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model 2*	r =0	0. 374375	52.19270	20. 26184
	r <=1	0. 027678	2.947212	9. 164546
Model 3	r =0	0. 027888	3.013234	15. 49471
	r <=1	0. 000413	0. 043426	3.841466
Model 4	r =0	0. 101113	12.18183	25. 87211
	r <=1	0. 009376	0. 989094	12.51798
Tüketim Malları ve Kamu Harcamaları Model Belirleme				
Model 2*	r =0	0. 434345	66. 53346	20. 26184
	r <=1	0. 061884	6. 707554	9. 164546
Model 3	r =0	0. 120776	15. 01146	15. 49471
	r <=1	0. 014150	1.496381	3.841466
Model 4	r =0	0. 139979	19. 06522	25. 87211
	r <=1	0. 030306	3.231380	12.51798
VAR(4) istikrar koşulları sağlamaktadır.				

Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme test sonuçları incelendiğinde Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Açıkları'nın negatif bileşenlerinin tümünde Model 2'de iz istatistiği kritik değerlerden büyük olduğundan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini ve 'en fazla 1 eşbütünleşme vektörü vardır' şeklinde kurulan sıfır hipotezinin reddedilememesiyle birlikte aralarında bir eşbütünleşme vektörünün bulunduğunu göstermektedir. Yani buna göre Pantula prensibi çerçevesinde eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilemediği ilk model uygun model olarak seçilmektedir. Model 2'de hammadde malları ve kamu harcamalarının iz istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden küçük olduğu için (8. 29<9. 16) sıfır hipotezi ilk defa kabul edilmiş ve uygun modelin Model 2 olduğu belirlenmiştir Aynı şekilde tüketim malları ve yatırım malları kamu harcamaları arasında da bu durum söz konusudur. Buna göre değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi söz konusudur. Başka bir ifadeyle uzun dönemde iki değişken arasında gerçek bir ekonomik ilişki vardır ve düzeyde durağan olmayan iki seri arasında uzun dönemli durağan doğrusal bir ilişki mevcuttur. Yani değişkenler uzun dönemde birbirini etkilemektedir. Kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki uzun dönem etkileşimin var olup olmadığı Johansen yöntemi dışında, FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle de araştırılmıştır.

Tablo 26. Pozitif bileşen eşbütünlük tahminleri

Pozitif Bileşen FMOLS Test Sonuçları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Hammadde				
Kamu	0.368617	0.010288	35.82881	0.0000
Harcamaları				
C	0.468970	0.072726	6.448476	0.0000
Tüketim				
Kamu	0.347657	0.015754	22.06739	0.0000
Harcamaları				
C	0.375726	0.111364	3.373854	0.0010
Yatırım				
Kamu	0.480759	0.017225	27.91100	0.0000
Harcamaları				
C	0.040968	0.121758	0.336475	0.7372
Pozitif Bileşen DOLS Test Sonuçları				
Hammadde				
Kamu	0.364906	0.010358	35.23053	0.0000
Harcamaları				
C	0.503506	0.091801	5.484735	0.0000
Tüketim				
Kamu	0.346302	0.016350	21.18034	0.0000
Harcamaları				
C	0.377370	0.144914	2.604094	0.0106
Yatırım				
Kamu	0.475683	0.016442	28.93014	0.0000
Harcamaları				
C	0.057797	0.145732	0.396597	0.6925
Pozitif Bileşen CCR Test Sonuçları				
Hammadde				
Kamu	0.368532	0.010241	35.98592	0.0000
Harcamaları				
C	0.469302	0.071234	6.588142	0.0000
Tüketim				
Kamu	0.347671	0.015686	22.16406	0.0000
Harcamaları				
C	0.375500	0.109127	3.440949	0.0008
Yatırım				
Kamu	0.480880	0.017150	28.03940	0.0000
Harcamaları				
C	0.040245	0.119313	0.337306	0.7366

Tablo 26 incelendiğinde pozitif bileşenlerin katsayıları FMOLS, DOLS, CCR tahmin sonuçlarına göre kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış hammadde ve tüketim mallarını yaklaşık %0.3 arttırmaktadır. Yani, hammadde malları ve bağımsız değişken olan kamu harcamalarının pozitif bileşeninin değeri FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönemli katsayı tahminlerine göre sırasıyla 0.368, 0.364 ve 0.368 olup, istatistiksel

olarak anlamlıdır. Aynı şekilde tüketim malları ve bağımsız değişken olan kamu harcamalarının pozitif bileşenin katsayı değeri FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönemli katsayı tahmincilerine göre sırasıyla 0. 347, 0. 346 ve 0. 347 olup, istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ilişki vardır ve elde edilen katsayılar birbirlerine çok yakındır. Yatırım malları pozitif bileşenlerinin FMOLS, DOLS,CCR sonuçlarına göre kamu harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış yatırım mallarını yaklaşık %0. 66 arttırmaktadır. Yani 1994Q1-2021Q1 dönemlerinde Kamu harcamaları ve Dış Ticaret açığı arasında uzun dönemde saklı bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 27. Negatif bileşen eşbütünleşme tahmincileri

Negatif Bileşen FMOLS Test Sonuçları				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Hammadde				
Kamu Harcamaları	0. 410897	0. 010755	38. 20368	0. 0000
C	0. 022999	0. 066731	0. 344653	0. 7310
Tüketim				
Kamu Harcamaları	0. 418144	0. 010183	41.06221	0. 0000
C	-0. 114804	0. 063180	-1.817090	0. 0720
Yatırım				
Kamu Harcamaları	0. 661038	0. 024493	26. 98882	0. 0000
C	0. 105508	0. 151964	0. 694296	0. 4890
Negatif Bileşen DOLS Test Sonuçları				
Hammadde				
Kamu Harcamaları	0. 409734	0. 011137	36. 78950	0. 0000
C	-0. 007536	0. 095442	-0. 078963	0. 9372
Tüketim				
Kamu Harcamaları	0. 417052	0. 009798	42.56553	0. 0000
C	-0. 061893	0. 083964	-0. 737140	0. 4627
Yatırım				
Kamu Harcamaları	0. 656286	0. 024848	26. 41176	0. 0000
C	0. 027330	0. 212940	0. 128344	0. 8981
Negatif Bileşen CCR Test Sonuçları				
Hammadde				
Kamu Harcamaları	0. 411014	0. 010730	38. 30393	0. 0000
C	0. 023541	0. 065207	0. 361013	0. 7188

Tablo 27. (Devamı)

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Tüketim				
Kamu	0. 417839	0. 010159	41.13122	0. 0000
Harcamaları				
C	-0. 116361	0. 061729	-1.885028	0. 0622
Yatırım				
Kamu	0. 661307	0. 024436	27. 06243	0. 0000
Harcamaları				
C	0. 106773	0. 148485	0. 719085	0. 4737

Tablo 27 incelendiğinde hammadde, tüketim malları ve kamu harcamaları negatif bileşenlerinin FMOLS, DOLS, CCR sonuçlarına göre % 1'lik negatif bir şok hammadde ve tüketim mallarındaki olumsuzlukları 0.41 arttırmaktadır. Yani, kamu harcamalarındaki %1'lik negatif şok hammadde ve tüketim mallarındaki olumsuzlukları % 0.41 arttırmaktadır.

Yatırım malları negatif bileşenlerinin FMOLS, DOLS, CCR sonuçlarına göre kamu harcamalarında meydana gelen %1'lik bir artış yatırım mallarını yaklaşık % 0. 66 arttırmaktadır. Yani yukarıdaki verilere göre, yatırım malları ve bağımsız değişken olan kamu harcamaların negatif bileşeninin değeri FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönemli katsayı tahmincilerine göre sırasıyla 0.661, 0.656 ve 0.661 olup negatif bileşenler arasında da pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur.

Tablo 28. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları

Nedensellik Yönü	Mwald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri(%5)	Nedensellik İlişkisi
K. $\overset{\uparrow}{H} \rightarrow Y. M^{\uparrow}$	0. 082	3.889	Yok
K. $\overset{\uparrow}{H} \rightarrow Y. M^{\downarrow}$	1.357	4.183	Yok
K. $\overset{\downarrow}{H} \rightarrow Y. M^{\downarrow}$	7. 182	9. 332	Yok
K. $\overset{\downarrow}{H} \rightarrow Y. M^{\uparrow}$	10. 326**	4.169	Var

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Tablo 28'e göre 10. 326>4.169 olduğu için H_0 hipotezi reddedilmekte ve kamu harcamalarının negatif bileşenlerinden yatırım mallarının pozitif bileşenlerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedensellik ilişkisi asimetrik yapıdadır. Yani kamu harcamalarının negatif şokları yatırım mallarının pozitif şoklarını etkilemektedir. Diğer değişkenlere ilişkin bulgular incelendiğinde herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilememiştir.

Tablo 29. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları

Nedensellik Yönü	MWald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri %5	Nedensellik İlişkisi
$Y. \overset{+}{M} \rightarrow K. \overset{+}{H}$	5.283**	4.470	Var
$Y. \overset{+}{M} \rightarrow K. \overset{-}{H}$	0.048	3.966	Yok
$Y. \overset{-}{M} \rightarrow K. \overset{+}{H}$	11.072**	8.674	Var
$Y. \overset{-}{M} \rightarrow K. \overset{-}{H}$	0.631	4.360	Yok

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Pozitif bileşenlere ilişkin bulgular incelendiğinde yatırım malları kamu harcamaları değişkenliğinin nedenidir. Buna göre yatırım mallarında meydana gelen pozitif bir şok durumunda yatırım malları kamu harcamaları değişkeninin sebebi olmaktadır. Negatif bileşenlerde test istatistiği %5 kritik değerden büyüktür, bu sebeple H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani yatırım mallarının negatif değişmelerinden kamu harcamalarının negatif değişmelerine doğru asimetrik yapıda nedensellik ilişkisi mevcuttur. Yatırım mallarının negatif şokları kamu harcamalarının negatif şoklarını etkilemektedir. Diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır, çünkü test istatistikleri %5 kritik değerinden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememektedir.

Tablo 30. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları

Nedensellik Yönü	MWald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri %5	Nedensellik İlişkisi
$K. \overset{+}{H} \rightarrow H. \overset{+}{M}$	1.475	4.105	Yok
$K. \overset{+}{H} \rightarrow H. \overset{-}{M}$	4.130**	4.070	Var
$K. \overset{-}{H} \rightarrow H. \overset{+}{M}$	0.968	4.386	Yok
$K. \overset{-}{H} \rightarrow H. \overset{-}{M}$	0.967	4.001	Yok

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Kamu harcamalarının pozitif bileşenlerinden, hammadde mallarının negatif bileşenlerine doğru asimetrik nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. H_0 hipotezi reddedilmektedir. Çünkü test istatistik %5 kritik değerinden büyüktür. Kamu harcamalarının pozitif şokları hammadde mallarının negatif şoklarını etkilemektedir. Diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 31. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları

Nedensellik Yönü	MWald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri %5	Nedensellik İlişkisi
$H. \overset{+}{M} \rightarrow K. \overset{+}{H}$	0.224	4.166	Yok

Tablo 31. (Devamı)

Nedensellik Yönü	MWald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri %5	Nedensellik İlişkisi
$H. M^+ \rightarrow K. H^+$	0.975	4.274	Yok
$H. M^+ \rightarrow K. H^+$	2.315	4.412	Yok
$H. M^+ \rightarrow K. H^+$	0.083	4.580	Yok

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Hammadde malları ile kamu harcamaları değişkenleri incelendiğinde tüm bileşenlerin test istatistiği %5 kritik değerden küçüktür, yani H_0 hipotezi reddedilememektedir. Değişkenler arasından herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 32. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları

Nedensellik Yönü	MWald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri %5	Nedensellik İlişkisi
$K. H^+ \rightarrow T. M^+$	0.432	4.508	Yok
$K. H^+ \rightarrow T. M^+$	5.729	10.669	Yok
$K. H^+ \rightarrow T. M^+$	1.253	4.064	Yok
$K. H^+ \rightarrow T. M^+$	3.599	10.053	Yok

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Kamu harcamaları ile tüketim malları değişkenlerinin bileşenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Tablo 33. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları

Nedensellik Yönü	MWald Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri %5	Nedensellik İlişkisi
$T. M^+ \rightarrow K. H^+$	0.623	4.573	Yok
$T. M^+ \rightarrow K. H^+$	3.380	4.095	Yok
$T. M^+ \rightarrow K. H^+$	6.470**	4.132	Var
$T. M^+ \rightarrow K. H^+$	0.445	4.318	Yok

Not: Gecikme uzunlukları Hatemi-J Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Kritik değerler 10000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Tüketim malları ile kamu harcamaları değişkenlerinin negatif bileşenleri incelendiğinde test istatistiği %5 kritik değerinden büyüktür, yani H_0 hipotezi reddedilmektedir. H_0 hipotezi nedensellik ilişkisinin olmadığını söyler. Tüketim malları değişkeninin kamu harcamaları değişkeninin nedeni olduğu görülmektedir. Buna göre tüketim malları değişkeninde ortaya çıkan negatif bir şok kamu harcamalarının nedeni

olabilmektedir. Diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmemektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİ

Bu çalışmada 1994:Q1-2021:Q1 dönemine ait üç aylık veriler kullanılarak Türkiye’de kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında etkileşim olup olmadığı Hatemi-J ve Irandoust (2012)’un geliştirdiği Saklı eşbütünleşme yöntemi ve Hatemi-J (2012)’in geliştirdiği asimetrik nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıkları incelenmiş, durağanlık analizi sonucunda tüm değişkenlerin birinci farkında durağan oldukları belirlendikten sonra aralarındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılması amacıyla eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bunun sonucunda hammadde malları ve kamu harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, fakat diğer değişkenler arasında herhangi bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir, bu sebeple Hatemi-J ve Irandoust’un geliştirdiği Saklı Eşbütünleşme yöntemi ile değişkenlerin bileşenleri arasında saklı eşbütünleşme ilişkisi olma olasılığı incelenmiştir.

Elde edilen bulgular tüm değişkenlerin pozitif ve negatif birikimli şokları arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını teyit etmektedir. Dış ticaret açıkları ve kamu harcamaları arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığı eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır. Eşbütünleşme katsayıları FMOLS, DOLS ve CCR aracılığıyla tahmin edilmiştir. FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri kamu harcamalarının dış ticaret açıklarını arttırdığını göstermektedir. Kamu harcamalarındaki %1’lik bir artış pozitif bileşeni FMOLS katsayı tahmincisine göre hammadde mallarını %0. 368, tüketim mallarını %0. 347 arttırmaktadır. Harcamalarda meydana gelen % 1’lik artış pozitif bileşeni DOLS katsayı tahmincisine göre hammadde mallarını %0. 364, tüketim mallarını %0. 346 arttırmaktadır. Pozitif bileşeni CCR uzun dönem katsayı tahmincisine göre kamu harcamalarında ortaya çıkan %1’lik artış hammadde ve tüketim mallarını sırasıyla %0. 368 ve % 0. 347 arttırmaktadır. Negatif bileşeni FMOLS katsayı tahmincisine göre harcamalarda meydana gelen % 1’lik bir artış hammadde mallarını %0. 410, tüketim mallarını %0. 418 ve yatırım mallarını %0. 661 arttırmaktadır. Hammadde malları negatif bileşeni DOLS katsayı sonuçlarına göre kamu harcamalarında meydana gelen %1’lik bir artış hammadde mallarını yaklaşık olarak %0. 409 arttırmaktadır. Negatif bileşeni DOLS katsayı tahmincisine göre harcamalardaki %1’lik artış tüketim mallarını %0. 417, yatırım mallarını %0. 656 arttırmaktadır. Son olarak negatif bileşeni CCR test sonuçlarına göre kamu harcamalarında % 1’lik bir artış hammadde mallarını %0.411, tüketim mallarını %0. 417

ve yatırım mallarını %0.661 arttırmaktadır. Çalışmanın elde edilen bulguları Keynesyen modelin, ekonomide genişletici maliye politikası uygulandığında kamu harcamalarında gerçekleşen bir artışın dış ticaret açıklarını arttırdığı hipotezini destekler niteliktedir. Literatür incelendiğinde kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu savunan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların bazıları; Akbostancı ve Tunç (2002), Erdinç (2008), Bölükbaş, Yenipazarlı ve Bölükbaş (2017), Adıgüzel (2014), Augusto, Alberto ve Norman (2002) Özpençe ve Ergen (2017)'dir. Çalışmadan elde edilen bulguların literatürdeki diğer çalışmaların bulguları ile örtüştüğü görülmektedir.

Eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra Türkiye'de kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında asimetric nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla Hatemi-J (2012)'in geliştirdiği asimetric nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik testine göre; kamu harcamalarının negatif değişmelerinden yatırım mallarının pozitif değişmelerine doğru; kamu harcamalarının pozitif değişmelerinden hammadde mallarının negatif değişmelerine doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca yatırım mallarından kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkilerinde etkinin yönü ise pozitif ve negatif olarak gerçekleşmiştir. Tüketim mallarından kamu harcamalarına doğru nedensellik ilişkisinde etkinin yönü negatif olarak gerçekleşmektedir. Yani bu sonuçlara göre kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında asimetric nedensellik ilişkisinin varlığı söz konusudur. Elde edilen bu sonuçlar toplu olarak değerlendirildiğinde nedensellik ilişkisinin varlığının literatürde yer alan Erdinç (2008), Lane ve Perotti (2003) çalışmasıyla uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmanın literatüre katkısı; Türkiye ekonomisinde 1994-2021 yılları kamu harcamaları ve dış ticaret açıklarının pozitif ve negatif birikimli şokları arasında saklı eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ve asimetric nedensellik ilişkisinin varlığını teyit etmektedir. Bu bağlamda çalışma kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi farklı değişkenler açısından incelenerek (dış ticaret istatistiklerinin ürün grubu hammadde, yatırım ve tüketim) ve farklı yöntem kullanılarak (Hatemi-J ve Irandoust saklı eşbütünleşme yöntemi ve Hatemi-J asimetric nedensellik testi) herhangi bir ilişki olup olmadığı sonucunun ortaya çıkarılması literatürdeki belirli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret açığı sorunlarını gidermede kamu harcamalarını etkin bir biçimde kullanması etkin bir iktisat politikası aracı olarak değerlendirilebilir. Elde edilen bulguların sonuçları kamu harcamalarının etkisinin önemli olduğunu ve bu nedenle dış ticaret açıklarını gidermede maliye politikasının etkili olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, U. (2014). Türkiye'de kamu harcamaları dış ticaret açıkları üzerinde etkili mi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(10), 39-55.
- Ahmad, S. (1987). Government spending, the balance of trade and the terms of trade british history. *Journal Of Monetary Economics*, 20(2), 195-220.
- Akalın, U. S. (2017). *Kamu harcamaları ve ekonomik krizler: Peacock ve Wiserman sıçrama tezi çerçevesinde Türkiye örneği. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (456665).*
- Akbostancı, E. ve Tunç, G. İ. (2002). Turkish twin effects: An error correction model of trade balance . *ERC-Working Papers*, 1(6), 1-18.
- Akdoğan, A. (2014). *Kamu Maliyesi*. 16. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkaya, H. (2016). *Kamu harcamaları ekonomik büyüme üzerine etkisi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke karşılaştırması. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (431452).*
- Aksoy, B. ve Coşkun, M. (2004). Türkiye'nin yakın dönem dış ticaretindeki değişimler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 397-415.
- Aksoy, Ş. (1994). *Kamu Maliyesi*. 2.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Alpaydın, Y. ve Tunalı, H. (2011). *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişmesi*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, ISBN 978-605-13700-4-0, İstanbul, 402s.
- Ardıç, O. ve Yılmaz, P. (2008). *Para-Banka,Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*. Seçkin Yayıncılık, ISBN 978-975-02023-8-4, Ankara, 264s.
- Arslan, A. (2005). 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu ile kamu harcama sisteminde yapılan düzenlemeler. *Maliye Dergisi* 145, 150-193.
- Aslıkara, F. (2019). *Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (610836).*
- Aşgın, S. (2000). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları(1946-1960)*. 1.Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Ataç, B. A. (1992). Türkiye'de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açıldan Kamu Harcamalarının Bileşiminin Analizi. *3.İzmir İktisat Kongresi Tebliğler*, 1-38.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde benzerlik teorisi: Türkiye ve bazı komşu ülkelerin dış ticareti üzerine bir analiz. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61(2), 33-45.

- Avcı, İ. (2015). *İhracatta uygulanan teşviklerin uluslararası pazarlamaya etkisi ve bir uygulama. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (395068).*
- Aydemir, C. ve Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin ortaya çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Aygün, M. (2010). Firma düzeyinde ihracat performansının belirleyicileri: Türk sermaye piyasası örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 12(4), 113-134.
- Aytaç, D. (2004). *Türkiye'de bütçe harcamalarının gelişimi: Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırma. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (141500).*
- Bağcı, H. (2001). *Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Bağdıçen, M. ve Çetintaş, H. (2004). Causality between public expenditure and economic growth: The Turkish case. *Journal of Economic and Social Research*, 6(1), 53-72.
- Bağırtaş, M. (2018). *Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (507963).*
- Barro, R. J. (1974). Are governments bonds net wealth. *The Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-1117. doi:10. 1086/260266
- Başar, S. (2012). *Makro İktisada Giriş*. 1.Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- Batirel, Ö. F. (1990). *Kamu Maliyesi Teorisine Giriş*. 2.Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin enerji açığı sorunu ve çözümüne yönelik arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(3), 139-158.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 175-186.
- Bedestenci, Ç. ve Canitez, M. (2012). *Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar*. Gazi Kitabevi, ISBN 978-975-6009-46-8, Ankara, 586s.
- Bıdırı, H. (2007). *Türkiye ithalatının temel belirleyicileri. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (220388).*
- Boileau, M. ve Normandin, M. (2012). Do tax cuts generate twin deficits? A multi-country analysis. *The Canadian Journal of Economics*, 45(4), 1667-1699.
- Bolat, S. Belke, M. ve Aras, O. (2011). Türkiye'de ikiz açık hipotezinin geçerliliği: Sınır testi yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 161, 347-364.

- Bölükbaş, M. T. (2017). *Türkiye'de kamu harcamaları ve dış borçlanma ilişkisi: Ekonometrik bir analiz. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (454817).*
- Bölükbaş, M. T. Yenipazarlı, A. ve Bölükbaş, M. (2017). Kamu harcamaları ve dış borçlanma ilişkisi: Türkiye için ekonometrik bir analiz. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 164-176.
- Bulutoğlu, K. (1981). *Kamu Ekonomisine Giriş*. 3.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Calderon, C. Chong, A. ve Loayza, N. (2000). Determinants of current accounts deficit in developing countries. *Policy Research Working Paper:2398*, 1-37. <http://hdl.handle.net/10986/19825> adresinden erişildi.
- Cansız, H. (1996). *Türkiye'de 1983-1995 döneminde konsolide bütçe harcamalarının ekonomik açıdan gelişimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Cengiz, S. (2010). *İhracatçı firmaların muhasebe ve iç kontrol sistemlerinin incelenmesi ve kontrol riskinin analizi: Ankara Örneği. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (273232).*
- Chinn, M. D. ve Prasad, E. D. (2000). Medium-term determinants of current accounts in industrial and developing countries: An empirical exploration. *Imf Working Paper*, 59(1), 1-39.
- Çakmak, İ. (2012). *2008 Küresel ekonomik krizin Türkiye'de ihracata dayalı sektörler için etkileri. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (349373).*
- Çelik, A. A. (2010). *Ekonomik büyüme ve kamu harcamalarının nedensellik analizi: Suudi Arabistan B. A. emirlikleri ve Kuveyt uygulaması. Doktora tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (257376).*
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*. (4.Baskı), Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Çelik, K. (2012). *Uluslararası İktisat*. (5. Baskı), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çetinkaya, M. Çetinkaya, A. T. ve Aksoy, E. (2017). Askeri harcamalar özelinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 210-229.
- Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye'de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.

- Dağ, M. ve Kızılkaya, F. (2018). Türkiye'de dış ticaret açığı sürdürülebilir mi? ekonometrik bir analiz. *Special Issue on Applied Economics and Finance*, 4, 149-152.
- Dağ, M. ve Kızılkaya, F. (2019). Türkiye'de dış ticaret açığı sürdürülebilir mi ekonometrik bir analiz. *Journal of Yasar University*, 14, 148-153.
- Devrim, F. (1999). *Kamu Maliyesine Giriş*. 3.Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Diler, H. G. (2011). *Kamu harcamaları-ekonomik büyüme: Türkiye ekonomisi üzerine bir uygulama*. Doktora tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (286836).
- Dinler, Z. (2006). *İktisada Giriş*. 12.Baskı, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Doğan, B. Eroğlu Ö. ve Değer, O. (2016). Enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 405-425.
- Doğanlar, M. Bal, H. ve Özmen, M. (2004). Uluslararası ticaret ve Türkiye'nin ihracat fonksiyonu. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 83-109.
- Duman Atan, S. Özdemir, Z. A. ve Atan, M. (2009). Hisse senedi piyasasında zayıf formda etkinlik: İMKB üzerine ampirik bir çalışma . *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi* , 24(2), 33-48.
- Dura, C. (2000). Yeni dış ticaret teorileri: Genel bir bakış. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16, 1-16.
- Durmuş, M. (2006). Kamu harcamalarının artışını açıklayan makro ve mikro modellere ilişkin bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 251-299.
- Edizdoğan, N. (1998). *Kamu Maliyesi I(Kamu Ekonomisi,Kamu Harcamaları ve Bütçe)*. (6. Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Bütçesi*. (7. Baskı),Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Edizdoğan, N. Çetinkaya, Ö. ve Gümüş E. (2011). *Kamu Maliyesi*. (2.Baskı), Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Egeli, H. A. (1997). Türk imalat sanayinde sektörler arası ilişkiler, ithalata bağımlılık ve ihracata katkı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 150-161.
- Erdem, M. ve D. Ş. (2007). *Kamu Maliyesi*. İstanbul: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erdinç, Z. (2008). İkiz açıklar hipotezinin Türkiye'de 1950-2005 yılları arasında eşbütünleşme analizi ve granger nedensellik testi ile incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 209-222.
- Erdoğan, Ö. (1994). Türkiye'de Bütçe Harcamalarının Genel Değerlendirmesi, Türkiye'de Bütçe Harcamaları, IX. Türkiye Maliye Sempozyumu.

- Erginay, A. (1943). *Kamu Maliyesi*. (1.Baskı), Ankara: Savaş Yayınları.
- Erginay, A. (1985). *Kamu Maliyesi*. (11.Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eşiyok, B. A. (2012). Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu ve nedenleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 49(569), 63-86.
- Galbraith, J. K. (1967). *The New Industrial State*. 1.Baskı, Sgnet Book.
- Gök, A. (2018). *Türkiye için Fisher hipotezinin geçerliliğinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (509830).
- Gök, B. ve Altay, O. (2007). Türkiye'de ikiz açıklar hipotezi: 1989-2005. *Tisk Akademi Dergisi*, 2(3), 186-197.
- Gökmenoğlu, K. K. (2012). *1980 sonrası Türkiye'de reel faiz oranı serilerinin özellikleri ve politika etkileri*. Doktora tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (325821).
- Gujurati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri* (2.b.). (N. Bolatoğlu, Çev.). Ankara, BB101 Yayınları.
- Güder, F. Yücekaya, P. ve Şenyurt, A. (2016). Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için keynesyen görüş mü? wagner kanunu mu geçerli? (2006-2015 Dönemi). *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 47-60.
- Gültekin, G. (2006). *Bazı döviz kuru modellerinin belirlenmesi ve ampirik uygulama Türkiye örneği*. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (190875).
- Günay, E. Türkmen, S. ve Özbek, S. (2018). İktisadi düşünce üzerine doğa bilimlerinin etkisi, klasik fiziğin iktisadi alana ilk uyarlaması: Fizyokrasi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 41-66.
- Güner, K. (2002). *Türkiye'de 1980-2001 yılları arasındaki bütçe harcamalarının gelişimi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güneş, Ş. (2007). İmalat sektöründe verimlilik ve reel ücret ilişkisi: Bir koentegrasyon analizi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(12), 275-287.
- Gürsoy, B. (1978). *Kamusal Maliye*. (2.Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları.
- Gürsoy, B. (1980). *Kamusal Maliyesi*. (3.Baskı), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2007). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. 3.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Halaç, U. ve Kuştepe, Y. (2003). Türkiye'de para dolanım hızının istikrarı: 1987-2001. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 85-102.

- Hamitoğulları, B. (1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler*. 4.Baskı, Ankara: Savaş Yayın ve Kitabevi.
- Han, E. ve Kaya, A. A. (2008). *Kalkınma Ekonomisi:Teori ve Politika*. 6. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with on application. *Empir Econ*, 447-456.
- Hatemi-J, A. ve Irandoust, M. (2012). Asymmetric interaction between government spending and terms of trade volatility. *Journals of Economic Studies*, 39(3), 368-378. doi:10. 1108/01443581211245937
- İdikut Özpençe, A. ve Ergen, E. (2017). Kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları ilişkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(4), 134-145.
- İhracat Yönetmeliği*. (2021, 17 Mart). <https://www.orgtr.org/ihracat-yonetmeliği/> adresinden erişildi.
- İpek, H. (2015). *Uluslararası ticaret, Türkiye-Türkmenistan ilişkileri ve taşımacılık uygulamaları*. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (399759).
- Işık, A. (2014). *Kamu Maliyesi*. 3.Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Işık, A. Yıldız, H. ve Gürda, T. (2004). *Kamu Maliyesi(Ders Notları)*. 1.Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Kalenderoğlu, M. (2012). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*. 12.Baskı, Agon Bilgi Akademisi.
- Karahan, K. ve Canitez, M. (2008). *Uygulamalı İhracat-İthalat*. Gazi Kitabevi, 2.Baskı, Kayseri, 433s.
- Karluk, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika* . (7. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş.
- Karluk, S. R. (1991). *Uluslararası Ekonomi*. (3.Baskı), İstanbul: İstanbul Bilim Teknik Yayınevi.
- Kaya, E. (2006). *Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkileri*. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (206627).
- Kazgan, G. (1974). *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*. (1.Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kazgan, G. (1997). *Politik İktisadın Evrimi*. (1.Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2002). *İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*. (8. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayını.

- Ketboğa, M. (2019). Türkiye'de dış ticaret açığı sorunu nedenleri ve katma değeri düşük ürün ihracatının dış ticaret açığı içindeki yeri ve çözüm önerileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 209-224.
- Kılınç Savrul, B. Özel, H. A. ve Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Korum, U. (1977). *Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme*. 1.Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köksal, M. (2016). *Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (448046)*.
- Kutbay, H. ve Gerede, C. (2019). Sıçrama tezinin Türkiye'de geçerliliği: Darbeler bakımından bir analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1975-1990.
- Küçükaksoy, İ. Çiftçi, İ. ve Özbek, R. İ. (2015). İhracata dayalı büyüme hipotezi: Türkiye uygulaması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 691-720.
- Lane, P. R. ve Perotti, R. (2003). The importance of composition of fiscal policy: Evidence from different exchange rate regimes. *Journal of Public Economics*, 87, 2253-2279.
- Mankiw, N. G. (2007). *Macroeconomics*. New York: Work Publishers.
- Mayer, J. (1996). Learning sequences and structural diversification in developing countries. *Taylor ve Francis Journals*, 33(2), 210-229.
- Monacelli, T. ve Perotti, R. (2006). Fiscal policy, the trade balance and the real exchange rate: Implications for international risk sharing. 1-53.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Mutluer, M. K. Öner, E. ve Kesik, A. (2010). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. 2.Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Müller, G. J. (2008). Understanding the dynamic effects of government spending on foreign trade. *Journal of International Money and Finance*, 27, 345-371.
- Nadaroğlu, H. (1974). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Nihat Sayar Yardım Vakfı Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (1992). *Kamu Maliyesi Teorisi*. (8. Baskı), İstanbul: Beta Yayınevi.
- Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. (11.Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Nemli, A. (1979). *Kamu Maliyesine Giriş*. 1.Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Oktay, N. (2005). *Dış Ticarete Giriş*. 1.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Orhaner, E. (1992). *Kamu Maliyesi*. 1.Baskı, Ankara: Emek Yayınevi.
- Öğretir, H. (2019). *Maliye Konu Anlatımı*. 6. Baskı, İstanbul: Alemdar Ofset.
- Önder, İ. ve Oktar, T. (1993). *Türkiye'de Kamu Maliyesi Finansal Yapı ve Politikaları- İktisat Politikası Seçenekleri 2*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ISBN 978-975-33300-1-5, İstanbul, 176s.
- Önder, İ. (1974). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967*. (1.Baskı), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özarslan, U. (1998). *Türk bankacılık sektörünün ölçek ekonomisi açısından incelenmesi (1978-1996)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özbaran, M. (2004). Türkiye'de kamu harcamalarının son beş yılının harcama türlerine göre incelenmesi. *Sayıştay Dergisi*, 115-138.
- Özcan, H. A. (1998). Dünden bugüne dış ticaretimizdeki gelişmeler. *Dış Ticaret Dergisi* (Özel Sayı), 41-76.
- Özdemir, A. ve Eser, M. (2010). *Mikro İktisat*. 2.Baskı, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Özdemir Özcan, Ö. (1999). *Kamu harcamaları ve Türkiye'de kamu harcamalarının analizi*. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (87835).
- Özel, H. A. (2012). Ticari serbestleşmenin teorik temelleri ve yeni ticari serbestleşme modelleri. *Kırklareli İİBF Dergisi*, 1(1), 4-26.
- Özer, M. (2011). *Cari Açık Kıskaçında Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Konuları İzleme Grubu.
- Özmen, İ. (2010). *Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği: 1980-2008*. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (261102).
- Pehlivan, O. (2005). *Kamu Maliyesi*. (1.Baskı), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pehlivan, O. (2010). *Kamu Maliyesi*. (4.Baskı), Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pehlivan, O. (2013). *Kamu Maliyesi*. (1.Baskı), Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Peters, A. J. (2002). An Application of Wagner's "Law" of Expanding State Activity to Totally Diverse Countries. 1(31), 1-43.
- Pıçak, M. (2012). *"Fizyokrasi (Fizyokrat Okul) "*. İstanbul: Ed. M., Masca ve O. Bahar Lisans Yayıncılık, ss. 125-147.
- Polat, A. (2008). Uluslararası ticarete akreditifli ödemeler ve UCP 600. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 209-222.
- Polat, H. (2011). Türkiye ekonomisinde imalat sanayi. *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 24-39.

- Ricardo, D. (1971). *Principles of Political Economy and Taxation*. 1.Baskı, Middlesex: Penguin Books .
- S. Heller, P. (1979). The under financing of recurement development costs . *Finance and Development* , 38-41.
- Sarıkaya, R. (2008). *Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanması bakımından iç denetim rolü. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (221113)*.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. (14.Baskı), İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans* . (4.Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. (17. Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınevi.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. (Geliştirilmiş 18. Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezen, S. (2008). *Türkiye'de ihracat performansını etkileyen makro değişkenlerin ekonometrik analizi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (241152)*.
- Skousen, M. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi (Modern İktisadın İnşası)*. (M. Acar, E. Erdem, ve M. Toprak , Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Slovan, J. (2004). *İktisat Makro*. (A. Çakmak, Çev.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Zenginliği*. (M. T. Akad, Çev.) Alan Yayıncılık.
- Söylemez, S. A. (2004). Türkiye'de teknoloji ve eğitim yatırımları: Karşılaştırmalı bir bakış açısı. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 63-80.
- Stewart, M. (1980). *Keynes Devrimi*. (A. Baltacıgil, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Subaşı Ertekin, M., ve Kutlu, E. (2000). 1980 sonrası dönemde Türkiye dış ticaretinin genel bir analizi. *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 223-254.
- Şahin, D. (2015). İkiz açık hipotezinin geçerliliği: Türkiye örneği (1995-2013). *Yönetim ve Ekonomi*, 22(1), 49-59.
- Şener, O. (2010). *Kamu Ekonomisi*. 11.Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Şener, S., Yılcı, V., ve Tıraşoğlu, M. (2013). Petrol fiyatları ile borsa İstanbul'un kapanış fiyatları arasındaki saklı ilişkinin analizi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 231-248.
- Şentürk, C. (2007). *Dış ticaret-büyüme üzerine bir inceleme: Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde ihracata dayalı büyüme hipotezinin testi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (207353)*.

- Şentürk, İ. (2019). *Dış ticaret açığı, döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki: Türkiye örneği. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (564592).*
- Talas, C. (1980). *Ekonomik Sistemler*. 2.Baskı, Ankara: S. Yayınları.
- Tan, B. K. Mert, E. ve Özdemir, Z. A. (2010). Kamu yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisine bir bakış: Türkiye 1969-2003. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 25-39.
- TUİK. (2021, 1 Nisan). Türkiye İstatistik Kurumu(Enerji İstatistikleri) : <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Cevre-ve-Enerji-103> adresinden erişildi.
- TUİK. (2021, 12 Nisan). Türkiye İstatistik Kurumu(Sanayi İstatistikleri) : <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114> adresinden erişildi.
- TUİK. (2021, 15 Nisan). Türkiye İstatistik Kurumu(Dış Ticaret İstatistikleri) : <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> adresinden erişildi.
- Tunçsiper, B. ve Sürekçi, D. (2011). Türkiye'de ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğinin zaman serisi analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 103-120.
- Turanlı, R. (2000). *İktisadi Düşünce Tarihi*. 3.Baskı, Bilim Teknik Yayınevi.
- TÜRK DİL KURUMU. (2021, Mart 23). Büyük Türkçe Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> adresinden erişildi.
- Türk, İ. (2001). *Maliye Politikası*. (14.Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türk, İ. (2002). *Kamu Maliyesi*. (4.Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi Yayını.
- Türker, O. (2002). *Yeni dış ticaret teorileri: Teori ve uygulama. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (121964).*
- Uluatam, Ö. (2005). *Kamu Maliyesi*. 9. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ulusoy, A. (1989). *Kamu harcamaları-iktisadi büyüme ilişkisinin Türkiye açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (7109).*
- Ulusoy, A. (2016). *Maliye Politikası*. 9. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Ulutürk, S. (1997). *Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*. 1.Baskı, Ankara: Akçay Yayınları.
- Ünsal, E. (2005). *Makro İktisat*. 3.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, H. (2006). *Kamu açıkları ile ödemeler bilançosu açıkları arasındaki etkileşim: 1980 sonrası Türkiye örneği. Doktora tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (205684).*
- Ünsal, M. E. (2005). *Uluslararası İktisat:Teori,Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadi*. 1.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vatansever Deviren, N. (2004). Yeni dış ticaret teorileri. *Mevzuat Dergisi* (81).

- Yaşa, M. (1959). *Amme Masrafları, Miktar ve Strüktür Değişimlerinin Tahlili*. İstanbul: Semet Matbaası.
- Yi, K. -M. (1993). Can government purchases explain the recent U. S. net export deficits. *Journal of International Economics*, 35, 201-225.
- Yiğit, G. (2014). *Dış ticaret açığının Türkiye ekonomisine etkileri. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (386869)*.
- Yılandıcı, V., ve Bozoklu Şeref. (2014). Türk sermaye piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: Zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211-220.
- Yıldıran, M. (1998). *Kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkilerinin ekonometrik bir model yardımıyla incelenmesi ve bir uygulama. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (73283)*.
- Yıldırım, E. (1995). Ekonomik yapı ve ölçek ekonomileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 65-82.
- Yılmaz, B. E. ve Susam, N. (2001). Türkiye'de kamu harcamalarının GSMH içindeki payının analizi ve ülkeler arası karşılaştırma . 16. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, 410-441.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2005). Kamu harcama çeşitleri ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 257-271.
- Yörük, D. (2008). *Teoride ve uygulamada dış ticaret hadleri ve kalkınma ilişkisi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (221431)*.
- Yurdakul, E. M. (2014). *Türkiye'de ithalatın gelişimi ve ithalatın yapay sınır ağırları yöntemi ile tahmin edilebilirliğine yönelik bir analiz. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (366572)*.
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2006). *Türkiye'de Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar*. İstanbul: TÜSİAD-Koç Üniversitesi Araştırma Formu Çalışma Raporu.
- Zortuk, M. (2002). *Gümrük birliği sonrası Türkiye'nin dış ticaretinin ekonometrik analizi. Yüksek lisans tezi, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, (111333)*.

ÖZGEÇMİŞ

Zarife TAŞ Lise öğrenimini Divriği Lisesi'nde tamamladı. 2014-2018 yılları arasında Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde İktisat Bölümünü bitirdi. 2018 yılında Gümüşhane Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde İktisat Tezli Yüksek Lisansa başladı.

